3 1761 06194844 4

Berzeviczy Albert

Régi Emlékek

1853—1870.

DB
943
B479
1907
c.1
ROBARTS

Budapest,
Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság
1907

Ára 6 korona.

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

GEORGE BISZTRAY

BERZEVICZY ALBERT

RÉGI EMLÉKEK

1853—1870.

BUDAPEST,
RÉVAI TESTVÉREK IRODALMI INTÉZET RÉSZV.-TÁRS.
1907

MAY 2 0 2004
UNIVERSITY OF TORONTO

Révai és Salamon könyvnymodája Budapest. VIII., Üllői-út 18.

RÉGI EMLÉKEK.

„Ces beaux soleils de la jeunesse, ces soleils qui ne luiront plus . . .“
(Jules Breton: Vie d'un Artiste.)

„On rajeunit aux souvenirs d'enfance
Comme on renait au souffle du printemps.“
(Béranger: Souvenirs d'enfance.)

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/rgiemlkek18500berz

BEVEZETÉSÜL.

Körülbelül tíz év előtt kezdtem foglalkozni azzal a gondolattal, hogy gyermek- és serdülőéveim emlékeit mintegy korképbe foglalva leírjam. Hol szeretettel és vágygyal vonzódtam ehhez a gondolathoz, hol kételkedve húzódoztam tőle. Igyekeztem lehetőleg tárgyilagos álláspontról vizsgálni tervem indító okait, czélját, kivitelének nehézségeit és sikerültének föltételeit. Minden ember könnyen hajlandó túlbecsülni azt, a mit maga átélt és másoknál érdeklődést föltételezni az iránt, a mi rá nézve érdekes; visszaemlékezések vonzó erejének megítélésénél mindig nehéz megkülönböztetni azokat a dolgokat, melyek saját tartalmuknál fogva számíthatnak figyelemre és rokonszenvre, azoktól, melyek csak akkor válnak közérdeküekké, ha egészen kivételes, rendkívüli egyéniségek közelebbi megismerésének kulcsai. Vajjon minden író, vagy csak a Goethék és Chauteaubriandok vannak-e arra a véleményre jogosítva, hogy „a legszebb dolgok, melyeket egy író könyvbe foglalhat, az ifjúkor első éveinek

emlékeiből származó érzelmek?“ E csábítással szemben tapasztalták azt már mások is, hogy gyermekkori benyomásokat és érzelmeket, melyek akkor öntudatos kifejezés formáját nem is ölthették, az érett vagy épen élemedett ember nyelvén kifejezni vajmi nehéz, sőt gyakran visszás is és megvallom, habozva gondoltam arra is, hogy saját legkedvesebb s azért legféltöbben őrzött emlékeimet, elköltözött kedveseim emlékét, életét a nyilvánosságnak adjam át; gyakran úgy érzem, mintha ez amaz emlékek iránti gyöngédtelenség volna, megfosztása azoknak attól az intim bájuktól és érdeküktől, melyet csak nekünk s csak addig tárnak föl, a míg azt másokkal megosztani nem akarjuk.

A mint azonban az anyag nőtt kezeim alatt, a mint atyám naplójában, szüleimnek rendkívül kiterjedt s a mai korban szinte megfoghatatlannak látszó gondossággal megőrzött levelezéseiben megkaptam a kommentárt ahhoz, a mit a maga idejében csak félig értettem meg, a mint a képet, melyet csak visszaemlékezéseim egyoldalú és homályosuló fényében láttam eddig, a maga teljes világításában megpillanthattam, a multak igézete mindinkább erőt vett rajtam, aggályaim is mindinkább oszlottak s czélom mind tisztábban állott előttem.

Czélom főkép az, hogy a midőn életem legtisztább s nekem legbecsesebb emlékeinek oltárán áldozom, visszaemlékezésem meleg színeivel fessek képet a mult század ötvenes-hatvanas

éveinek érzelemvilágáról, úgy a mint az egy, a forradalom viszontagságaiba több tagja által belévont, a nemzeti ügy mellett mindenkor kitartott, magyar szellemü felvidéki gentry-család körében megnyilatkozott; e jelenségben vannak vonások, melyek igazi nemzeti psychénk megismerése szempontjából, azt hiszem nem közönyösek s melyeket talán tárgyilagosabban itél meg az, ki azoknak csupán reflexképeit vette föl lelkébe s kora miatt még akkor semmi szerepet sem vihetett. De e mellett társadalmi és kulturviszonyaink — különösen a felvidékiek — amaz idő óta oly óriási változáson is mentek keresztül, hogy a multnak ez a megrögzítése talán már ebből a szempontból sem érdektelen. Általán, nem hiszem, hogy lett volna hazánkban eddig nemzedék, a melynek életében a bennünket környező életviszonyok, maga a közélet, nemkülönben a közlekedés és a szellemi élet, a kényelmi és fényüzési igények annyiszor és annyira változtak volna, mint azéban, a melylyel én nöttem föl. Attól a korszaktól ma bennünket sok tekintetben nagyobb távolság választ el, mint a mely amaz időt a nem egy félszázad, de egy évszázaddal megelőzőtől elválasztotta.

Nem akarom azonban tagadni, hogy első sorban érzelmi indítékok hatása alatt közeledtem a tárgyhoz, melylyel foglalkozni akarok. Elfogott a vágy azt az időt gondolatban még egyszer átélni, „azokkal időzni, a kik másszor voltak“ s beszélni azokról, a kikkel már nem beszélhetek. A mult

emlékeivel szemben úgy érzünk mint halottaink iránt; borzadozunk attól, a ki még a ravatalon fekszik, csak szívtépő fájdalommal tudunk gondolni arra, a kit az imént vesztettünk el; de a ki régen elköltözött, az a megdicsőülés engesztelő fényében áll előttünk, arra emlékezni kedves, többé nem fájdalmas nekünk. Ép így a mult is; a közelmultba — ha szép volt — könnyezve tekintünk vissza, mert csak azt érezzük, hogy a sors már elragadta tőlünk és hogy soha többé vissza nem hozhatjuk; ellenben a távolabbi mult a maga emlékeivel szellemi birtokunk kiegészítő részévé lesz, melyet elöveszünk a mikor akarjuk, hogy gyönyörködjünk benne, nem is gondolva többé arra, mily jó volna a valóságban bírni azt, a mitől már annyira eltávolodtunk. Ilyen értelemben az ember utóvégre mindent meg tud szeretni, még fájdalmát is és néha úgy érzi, mintha az élet még akkor is szép lehetne, ha nem volna sem jelene, sem jövője, csak — emlékei.

A mi ennek az érzelemnek még éltetőbb tápot adott, elnémítva az aggályokat, melyek emlékeinknek a részvéttelen közönség előtti feltárása ellen emelkedni szoktak, az az a gondolat volt, hogy e visszaemlékezéseim lapjain azoknak az elköltözötteknek is szerény emléket állíthatok, a kiknek sírja fölött már csak kevesünk emlékezete virraszt és a kik talán nem érdemlik meg, hogy poraikkal emlékezetök is elenyészszék. Mintha tartoznám nekik ezzel, azoknak a jó embereknek, a kik között boldog gyermekkoromat tölthettem: egyik-

nek határtalan, önfeláldozó szeretetéért, mely gyermekkorom melegítő napja volt, másiknak bölcseségeért, melyben első lépteim útmutatóját birtam, a harmadiknak szívnemességeért, melyet oly kevesen ismertek fel egészen; ennek szenvedéseiért, amannak reményeinkért, melyek korai sírba szálltak vele; egynek korjellemző tulajdonaiért, melyek a homályban vesztek el, másnak eredetiségeért, melyre nivelláló korunkban visszagondolni oly jól esik . . . Hiszen az emlékezet az egyedüli, a mi halottaink tulajdona, a mit ők még birnak e földön, a mi őket még az élethez és az élőkhöz köti, és ebből az egyetlen birtokukból is mily szük marokkal részesítjük őket! Mily nehezünkre esik az élet tolakodó követeléseivel szemben egy-egy órát, egy-egy perczet megmenteni halottaink emlékezete számára; nem illő, nem méltányos-e, hogy annak legalább halvány visszfényét maradandóvá tenni igyekezzünk?

Nem tartom ezenkívül fölöslegesnek tárgyam jellemzésére és szándékom világosabb megismertetésére már itt rámutatni még némely körülményre.

A gondviselés úgy akarta, hogy gyermekkoromat egészen, serdülő éveimet is nagy részökben falun töltsem; ki sem mondhatom, mennyire hálás vagyok ezért a végzéseért, s mennyire sajnálok minden gyermeket, kinek nem ugyanez jutott osztályrészeül. Mit tud egy városi gyermek a természet életéről, a ki az eget egy szük utcza korlátai közt, gyárkémények füstjén át látja, a ki előtt a szabad természet egy feszes közkert

tilalomfái közt vagy egy szük játéktér kormos porondján határolódik s a ki, ha jobb viszonyok közt él, legfölebb egy fürdő- vagy nyaralóhelyen élvez rövid néhány hétig drága pénzen kibérelt nyári örömöket? És ha még csak érzéki gyönyörök volnának azok, melyektől a sors így megfosztja s melyekért talán bő kárpótlást is nyujt a város zajos életével, vakító fényével, kényeztető ingerei nyughatatlan változatosságával; de a legsanyarúbb a dologban az, hogy a városi élet kábító és kápráztató hatásai annyira rabbá teszik a gyermek érzékeit, hogy képzelete, melyet csak a szabad természet öle tud igazán dajkálni, idő előtt, fejletlenül fonnyad el.

Csak a falusi élet és csak a gyermekkor képesek az ember lelke és a természet élete között a megértésnek, a kölcsönhatásnak és közösségnek azt a teljességét megteremteni, melyet másutt vagy később többé semmi sem pótolhat.

A teljesen szabad mozgás a természetben, a természet lassú, napról-napra való átalakulása az évszakokkal, a dermedés és ébredés, a viruló és gyümölcsöző élet és a sejtelemteljes hervadás váltakozó jelenségei feltárják a gyermek fogékony érzékei előtt a természet nagy műhelyében folyó zajtalan, szakadatlan munka minden titkát, melyet az ő élénk képzelődése még csodásabb színekkel és élettel ruház fel.

A gomolygó, úszó, kergetődző felhők, a nap és hold, a hajnal és alkony változó fényében szinte beszélő alakot öltenek, megjelenítve azt

az életet, melylyel a gyermeki hit az eget benépesíteni tudja. A nagy, komoly fák titokzatosan suttogó lombsátora a benne fészkelő, röpködő, csevegő madarak társaságával egész mystikus világgá válik, melyben csak a gyermeki képzelet érzi magát otthonosnak. Télen a hó az a pompás anyag, melyből házakat, alakokat lehet formálni; a hóolvadáskor lefutó vízerek hatalmas folyamok a gyermek szemében, melyekre hajóit bízza, melyeket lefutni lát a tengerbe; a madár, a pillangó, melyet elfognia sikerül, tollai, szárnyai színpompájával mind egy-egy fölfedezés rá nézve; a mesgye hegy, a rajta növő kóró árnyékos fa, a bokor mélye kalandos rejtekhely, a szikla várfal, a nyári estén a hegyoldalakon kigyuladó pásztortüzek mögött regényes rablóélet jelenetei lappangnak... Óh, a gyermekképzelet szabadon eresztve minden zugban világokat hódít meg kedélyéletünk, szellemünk, emlékezetünk számára a melyek a természettel való benső és folytonos érintkezéstől elzárt emberi léleknek mindenkorra fölfedezetlenek maradnak.

A falusi otthon azonban nemcsak a természettel való bensőségteljes együttélés módját adja meg, hanem a családi, a házi, a szükebb társas élet intimitását, melegét, mélységét és gazdagságát is határtalanúl fokozni képes. Falun a gyermek igazán a családban, a család pedig a házban s a maga rokoni, baráti, szomszédi társas körében él. Ez a légkör át meg áthatja a gyermeket is, majdnem minden idegen elem behatása

nélkül, e körnek érzelmei, gondolatvilága, visszaemlékezései, reményei és aggodalmai lesznek legfőbb táplálóivá a gyermek lelki és szellemi életének, csekélynek látszó élményei, eseményei határjelzőivé és irányozóivá lelki és szellemi fejlődésének. Csak falun élő családban lehet a szülő valódi nevelőjévé gyermekének.

Ezt ma is elmondhatjuk a falusi életre, szemben a városival, de még sokkal fokozottabb mértékben volt ez tapasztalható abban az időben, a melybe az én gyermekkorom esett. Mikor az első vasutakat még vármegyék választották el az otthontól, mikor a postát hetenkint legfölebb kétszer hozta küldöncz a megyeszékhelyről, mikor hidak hiányában néha még a szomszéd községbe is csak lóháton lehetett eljutni: akkor a magánélet körei sokkal szélesebbre nyúltak s életünk folyását a külvilág behatásai sokkal kevésbé zavarták.

Ehhez járult az ötvenes-hatvanas évek politikai viszonyainak befolyása, mely a mily mértékben nyomta el a közéletet és köztevékenységet, oly mértékben élénkítette a magánéletet és az érzelmek cultusát, a mennyire korlátozta szabadságunkat, annyira fokozta egyetértésünket, összetartásunkat s vele a kisebb társaskörök élénk és szoros együttélését is.

„Deus nobis otia fecit; ráérünk sok holmire, kutatni porló emlékek s elhalványodott papirosaink közt“, írhatta még a hatvanas évek elején Kazinczy Gábor. Ránk szakadt az „olcsó időnek hasztalan soka“, apáink akkor gazdasággal foglal-

koztak, mert nem foglalkozhattak politikával, könyveket olvastak, mert ujságot ritkábban láthattak s a mikor láttak, akkor sem találták benne azt, a mit kerestek, a szomszédok, jó barátok sürün fölkeresték egymást, hogy bizalmas társaságban a házi tüzhely mellett el-elmondják hazafiúi bánkódással, kétkedő reménységgel azt, a mit nyilvánosan elmondani nem volt szabad s az egymástól távolabbra szakadtak hosszú leveleket irogattak egymásnak, mert ráértek irni és olvasni is és mert a levélirás akkor, — habár az absolut korszakban bizonyos óvatosságot igényelt, — a fejletlen és elnyomott napisajtó mellett mégis sok tekintetben a hírszolgálatot is pótolta.

Egészen 1860 végeig nem volt tulajdonképen közélet; azután jött egy kis derü, egy kis remény, egy bátortalan kisérlet; annak is vége volt hamar s beköszöntött a provisorium, a mely már az ötvenes évek sürü éjszakájához képest olyan volt, mint a szürkület, melyen át mindig láttuk, vagy legalább sejtettük a hajnalt. S végül megvirradt; az én gyermek és serdülő éveim kora még felöleli annak a hatalmas ébredésnek, szervezkedésnek, munkába állásnak a benyomásait, a mikor megint szükség volt azokra a hazafiakra, a kik az elnyomatás ideje alatt tétlenségre voltak kárhoztatva, a mikor mindnyájan telve voltunk nemes idealismussal és optimismussal, bíztunk bölcseinkben és nem hittük, hogy valaha csalódhassunk intézményeinkben és — önmagunkban.

A miért pedig — mikor ezekkel az emlékekkel foglalkozom, — a gondviselésnek különösen hálát kell adnom, az az, hogy a körülöttem lezajlott sok változás közepett megtartanom engedte ezt a rögöt, a melyen születtem, a melyen gyermekkoromat átéltem, a mely maga beszéli el nekem azokat az emlékeket, melyeket leírni készülök.

Itt most is szüntelenül azoknak a képei és emlékei környeznek, a kik már elköltöztek és azoknak ifju, sőt gyermekkori képmásai, kikmost mint koros vagy vén emberek élnek körülöttem, s a kikkel valamennyivel ezen a helyen éltem együtt vagy találkoztam leggyakrabban. A hegyek alakzata, a nap színjátéka rajtuk ugyanaz, mint régen, a folyó zúgása is ugyanazt a dallamot hallatja, az esti harangszó, a kolompok hangja, az aratók dala sem változott . . . és ráismerek minden régi fára, bokorra, igaz, hogy néhány már elpusztult azok közül, a melyeket oly sokáig láttam, némelyik fölmagasodott és többet föd el most az égből mint régen, némelyik elvénült s mintha már-már búcsuzni akarna, de e helyett van olyan, a melyet mint csemetét láttam és a melynek most a törzse akkora, mint a derekam ...

És ép úgy az emberek . . . vasárnaponkint a templomban, mikor az „offera“ után elvonulnak a padom mellett, egyenkint ismergethetem az arczokat: ezt mint nyalka férfit ismertem, most reszketeg aggastyán, ezzel katonásdit játszottam, most kopaszodó telkesgazda, ki talán már kétszer is megjárta Amerikát, ezt az asszonyt, ki

most felnött leányában mintha megifjodnék, akkor ölében hordozta az édes anyja . . .

Bizony sok változott meg itt is, de ezt a változást keresztüléltem magam is, s ezért hozzám itt most is minden a régi nyelven beszél, mert idegen élet, idegen akarat, idegen szellem nem férközött be közém és e hely közé.

Megpróbálom leírni, a mit ennek a régi helynek régi nyelve beszél, mielőtt elmegyek magam is a többiek után és nem lesz többé senki, a ki ezt a nyelvet megérti . . .

Berzeviczén, 1905. évi szeptember elején.

I.

Az atyai ház.

Az Arany költeményében nagy reménnyekkel üdvözölt s Tompától sanyarúságaiért utólag keserű hangon megénekelt 1853-iki év juniusának hetedik napján estve, a sárosmegyei Berzeviczének felső végén levő, jobboldali curiában nagy volt az öröm. Gyermek született és pedig fiú, az első fiú, a kit már várva vártak, annál inkább, mert két leány előzte meg, és annál is inkább, mert a kis családra nézve fontos vagyoni kérdések szerencsés megoldását jelentette a fiúgyermek megszületése.

Az öröm tehát kétségkívül nagyobb volt, mint a milyennel fogadtak volna, ha véletlenül leánynak születtem volna, de a szeretet, melylyel már a bölcsőben találkoztam, bizonyára akkor sem lett volna kisebb.

Az anyai szeretetnek az a határtalansága, a mely engem, a mint világra jöttem, körülfogott, valóságos mennyországgá varázsolta gyermekkoromat és ezért soha el nem múló hálám és

kegyeletem adója legyen első szava gyermekkoromra való visszaemlékezéseimnek is.

Ha most visszagondolok anyám barna szemeinek szelid tekintetére, ez a puszta visszaemlékezés is mintha megerősítene, fölemelne, új életre keltene lelkemben minden jobb, nemesebb indulatot. A világ minden jósága azokban a szemekben látszott lakni, onnan látszott kiáram lani, szinte elképzelhetetlen volt, hogy azon a büvös körön belül, a meddig azoknak a szemeknek a sugara terjedt, valaha a világ gonosz erői diadalmaskodni lettek volna képesek. Fiatal korában nagyon szépnek mondták anyámat, de gyermekkoromban beteges volt, tudom, hogy néhány évvel születésem után életét komolyan féltették; azután is gyakran láttam szenvedni és rendesen halvány volt, arányos, magas termetét — mely fiatal korában ritka nyulánk lehetett, — az akkori, ma rútnak látszó divat sem tudta elékteleníteni. Valami csodás adomány volt nála az az anyai szeretet, melylyel gyermekeit elárasztotta; nevelés gyümölcse nem volt, mert ő maga már nyolcz éves korában vesztette el anyját az 1831-iki cholerában, s azután franczia és német nevelők és nevelőnők kezei alá jutott, sokáig nem is volt a szülői háznál.

Huszonegy éves korában ment férjhez anyám s azóta atyámmal itt laktak, abban a házban, melyben születtem. Emlékszem egy régi, tarka spanyolfalra, melyet szüleim egybekelése alkalmából valószínüleg gyöngéd meglepetésül állított

össze valami vidéki amateur, teleragasztván azt a Biedermeyer-korszak izlésének megfelelő képquodlibetekkel; legtetején pedig kék mezőben váltakozó arany és ezüst betükben fonódtak össze a mátkapár nevei: „A. T. M. I. Á. V. L. A. I. D. A. A. R.“, vagyis: Amália, Tivadar. És becsben tartottuk mindig azt a fekete játszóasztalt, mely nagyapám házából került ide s a mely mellett ültek, mikor atyám megkérte anyámat. Ugyanez időből való arczképeiket valami Klement nevü festő készítette· atyám a Bentham egy, akkor nálunk sokat olvasott művét tartja rajta kezében, mely kedvencz olvasmánya volt; anyám képét menyasszonyi diszben a festő, elutazni lévén kénytelen befejezetlenül hagyta.

Az egybekelés 1844 julius havában történt, egy pár hónappal azután, hogy atyám is elvesztette anyját; anyját, a ki fölnevelte sok gonddal, bajjal küzdve egyedül s meg nem érhette egyetlen fia családi boldogságát.

„Hogy egy bús özvegy neveltje
Soh'sem lehet sors kedveltje.“

Irta atyám önmagáról egy fiatalkori versecskéjében; ő atyját nem is ismerte, két éves volt, mikor az meghalt, 1819-ben, még csak 39 éves korában; nagyatyámat a magyar fölkelő sereg egyik legszebb tisztjének mondták, mint főszolgabíró buzgó volt és közkedveltségnek örvendő, mint barát hü és önfeláldozó. Egy sok jóakarattal, de kevés költői tehetséggel bíró tisztelője sírverset írt emlékére,

melyet atyám sárgult iratai között találtam, s melyben azt mondja róla:

„Berzeviczy József vala
Dísze nemzetségének.“

és tovább:

„Magyar ember, hazafinak
Tiszteljed itt porait,
Tárcza-vize főbírának
Tündöklő virtusait.“

Atyai nagyanyám, Kolosy Johanna Pándon született Pestmegyében a Szilassy nemzetségből való anyától, s férjhez menvén, az egyetlen reformáta lélek volt Berzeviczén; az ő révén atyám fiatalabb korában gyakran járt a pestmegyei és a zemplénmegyei rokonok körébe, különösen Zemplénbe, a hol anyai jusson birtoka is volt neki és egyetlen növérének, Máriának.

Az özvegyen maradt anya féltő gonddal nevelte gyermekeit, annál inkább, mert megelőzőleg többet kicsi korban vesztett el, és mert különösen atyám oly gyöngéd szervezetü volt, hogy egyszer tanulmányait is félbe kellett szakítania. Ez azonban nem gátolta abban, hogy igen korán lépjen közpályára; már 20 éves korában esküdtté lett s 21 éves korában megyei aljegyzővé. 1839-ben a pozsonyi országgyülésre került föl mint Pulszky Ferencz akkor először megválasztott sárosmegyei követ mellett országgyülési irnok és egyúttal Gróf Wolkenstein Trostburg Ernőnek „absentium delegatus“-a; egy évvel később kitünő ügyvédi diplomát szerzett s azontúl a megyénél szolgált,

legutóbb 1849-ben mint a forradalmi kormány által kinevezett főjegyző, a miért természetesen azok sorába jutott, a kiket az absolut kormány gyanús szemmel kísért.

Fiatal korában, anyjához írt levelei atyámat, mint ideális gondolkozású, nagyratörő ifjút tüntetik föl; nemes idealizmusát élete végeig nem vesztette el, de ambitióját szerénysége, szigorú önbírálata és mások iránti engedékeny jósága alig hagyta érvényesülni. Irodalmi hajlamait sem ápolta későbbi korában, pedig fiatalságában komolyan készült a toll szolgálatára, s személyes vonzalma is többnyire literátus emberekhez csatolta. Ifjú korában kötött barátsága később is bensőségteljes kölcsönös megemlékezésben nyilvánúlt Sárosy Gyulával, az „Arany Trombita“ költőjével, ki vele egyidejüleg volt jegyzője Sárosmegyének, Pulszky Ferenczczel, Tóth Lőrinczczel, Várady Gáborral, a két Vachottal és Remellay Gusztávval.

Első gyermekéveim emlékei atyám nyájas, derült arcza mellett egy zordonságában is jóságos, galambősz aggastyán képét jelenítik meg előttem, a kit atyám, atyja helyetteseként tekintett, én pedig — kinek születésekor nagyszüleim egyike sem élt már — mint nagyapát tartoztam tisztelni s az ő nevét kaptam a keresztségben is.

Ez az öreg úr atyám nagybátyja volt, Berzeviczy Albert Volstán, a ki már az én születésemkor 78-ik évében járt, akkor még Kassán lakott, de sok időt töltött házunknál, mely tulajdonképen

az ő háza volt, itt is halt meg 84 éves korában. Hogy miképen jutott a Volstán melléknévhez, mely sírkövére is rá van vésve, azt magam sem tudom; családfánk bővelkedik az exotikus nevekben: Rutker, Ricolf, Kakas, Moko, Detre, Stapinus, Jósua, Titus, Raymund, Kajetán, Ezechiel, Irnák olvashatók rajta; de ezek vagy régibb ősök nevei, vagy másutt is használatosak; a Volstán nevet azonban tudtommal csak ez a nagybátyám viselte.

Nagyatyámnak első izen unokatestvére volt s már fiatal korában szép műveltségre téve szert, sokat járt a világban. Az 1818—20. években beutazta majdnem egész Európát, a mi akkor sokat jelentett. Utazásáról rideg objectivitással és kategorikus rövidséggel írt naplóját a földrajzi társaság közleményeiben feldolgozta Szádeczky Lajos és irodalmi téren megemlékeztem róla már magam is. Nemrég került kezembe a „Tudományos Gyüjtemény“ 1820-iki évfolyama, melyben egy I. betü mögé rejtőző czikkíró terjedelmes ismertetést közöl azokról a „magyar Hazánkat illető és a külföldi könyvtárakban található Jelességekről, melyeket Berzeviczy Albert úr, Szepes, Sáros és több T. Vármegyéknek Tábla Bírája 1818, 19 és 20 esztendőben folytatott utazásában szemlélt és feljegyzett“, s melyekről a czikk „rövid előadást és vékony rajzolatot“ nyújt; addig is, míg Berzeviczy — mint mondja — „önnön óhajtása szerint Utazásának környülállásos leírását velünk közölheti, szolgállyon ez Olvasóinknak ditső példára, és ösztönre, hogy

hasonló környülállásokban helyheztetvén, nem tsak itthon, de mindennemü idegen Éghajlatok alatt is a Hazafiúság buzgó Lángja által egyaránt ösztönöztessenek — Hazájok javára, — Nemzetjek díszére törekedjenek.“ A körülményes közlemény — tudtommal — elmaradt, nagybátyám irataiban sem tudtam eddig nyomára jönni, de a „Tudom. Gyüjtemény“ ismertetése is igazolja, hogy Albert Volstán becsületes munkát végzett s a római vatikáni és öt más könyv- és levéltárban, továbbá a firenzei — mint akkor írták: florencziai — turini, milanoi, párisi, londoni és stuttgarti nagy gyüjteményekben számtalan fontos, s akkor bizonyára nagyobbrészben ismeretlen magyar vonatkozású könyvrégiséget és okmányt fedezett föl s hívta föl rá tudós világunk figyelmét.

Albert Volstán takarékos, számító, majdnem zsugori ember lévén, kinek kedvencz mondása volt: „krajczárból lesz a forint“, nagy utazásai daczára gyarapította vagyonát, s miután legközelebbi rokonságában az egyetlen fiúivadék atyám volt, öt szemelte ki örököséül s ezért kétszeres gonddal ügyelt maga is nevelésére, erösen gyámkodva nemcsak fölötte, de némikép még nagyanyám fölött is; mikor pedig atyám megnösült, beültette öt a saját birtokába is, mely majdan reá volt szállandó, de ridegen megszámoltatta évenkint, úgy hogy atyám még férfikorában is nehéz, függö helyzetben volt, melyet még kényesebbé tett az, hogy a maga és

családja jótevőjével állott szemben. E mellett nagybátyám mindig majorátus létesitésének a tervével foglalkozott s türelmetlenül várta a fiúörökös születését, úgy hogy atyám szinte kérlelő hangon jelentette be neki különösen második leánygyermeke, Rózsi születését.

Említettem, hogy a ház is, melyben laktunk, életében nagybátyám tulajdona volt; nem ő épitette, nem is örökölte, gondolom valami zálogperrel váltotta magához; a „László udvarának" hívták még gyermekkoromban, épen úgy, mint a szemben fekvő, már akkor is hozzátartozót, a János udvarának. A László és János édes atyja épitette valószinüleg mind a kettőt, Sándor, a kinek felesége Máriássy Magdolna volt s a ki mintegy tizennyolcz gyermeket hagyott hátra. Házunkban egy régi fölírás rá is vall Sándorra, mint épitőjére, de a hibás chronostikonból nem lehet az évszámot világosan kivenni; valószinü, hogy a XIX. század elején épült, nagy ebédlőtermének méreteit úgy látszik az egykor szépatyám, Berzeviczy Ricolftól lakott XVII. századbeli még meglevő régi kastély terméhez alkalmazták. Az ilyen ebédlőszobákat a nép nálunk is „palotá"-nak nevezi, a köoszlopos verandát „altáná"-nak hívtuk mindig, a kerek toronyszobát pedig rundellának.

A régi ház inventárczikkei közül már első gyermekéveimben egy pár elsötétedett kép hatott legélénkebben képzeletemre; az egyik a régi családfa volt, a melynek alján szokás szerint az ősapa

nyugszik, kezére hajtott fejjel, mintegy átkarolva a fát, mely bordájából látszik kinőni. A piktor, a ki festette, nem törődött vele, hogy Comes Rutkerus a XIII. században milyen ruhát viselt, felöltöztette olyanba, a minő a XVIII. század végén volt divatos, s természetesen görbe kardot kötött az oldalára. Ennek az ősapának inkább szomorú mint szigorú arczával hamar megbarátkoztam; félelmesebb tekintélylyel bírt előttem egy másik kisebb, szintén olajfestésü kép, melyet meglehetős biztonsággal lehet a múlt század első felében gróf Szirmay hívására az északi felvidéken időzött Kozina Sándor müvének tekinteni s a mely egy bozontos szemöldökü, astrachanprémes fekete mentébe öltözött komoly és szigorú tekintetü koros férfit ábrázolt: anyai nagyatyámat Szinyei Merse Lászlót.

Pulszky Ferencz önéletleírásában megemlékszik e nagyatyámról, ki az 1831-iki cholera idejében alispán volt, s kinek erélyes föllépése hárította el a megyéről a parasztlázadás iszonyait. Magam is hallottam gyakran, hogy Szinyei a megyei közgyülés által hirtelenében elhatározott statáriumot a maga felelősségére rögtön alkalmazta is és a Branyiszkó táján fekvő Nagy-Vitézen a két főizgatót fölakasztatta, a miért József nádorhoz rendelték ad audiendum verbum; a nádor hivatalosan megdorgálta a szabálytalan eljárásért, de azután bizalmasan megdicsérte az erőskezü alispánt. Nagyatyámat egyébként inkább tartózkodó, óvatos természetü emberként jellemezték

előttem, a politikában is inkább conservativ, aristokratikus, kissé aulikus gondolkozású volt, bár tiszta magyar érzelmü; gróf Dessewffy József egy akadémiai beszédjében öt „nagyon érett itéletünek s szabad lelküséggel teljes"-nek mondja. Családja még most is becsben tartja s unokáról unokára adja a „nagyapai pálczát", melyet a hatalmas termetü férfi sétáinál, gazdaságában használt, mikor jernyei vagy szinyeujfalvi birtokán időzött. Egyideig mint követ is müködvén, később váltótörvényszéki elnök lett Eperjesen s ott lakott szép leányaival, a kik esténkint a Münchener Allgemeine Zeitungot olvasták föl neki, mely akkoriban nagyon kedvelt volt Magyarországon, a hol a belföldi lapok — ép úgy mint az ausztriaiak is — a monarchia belviszonyaira nézve úgyszólván csak sugalmazott közleményeket hozhattak.

Idősebb növérem, Ninon mint kis gyermek még láthatta nagyatyánkat Pesten, a hol utolsó éveit töltötte; ott is halt meg 1850-ben tüdőgyuladásban, de halálát az a miatti nyugtalanság és boszúság siettette, hogy a forradalmi események miatt öt is, mint egy rebellis tábornok és alispán apósát vallatóra fogták.

Hozzá sokban hasonló volt növére, Szinyei Anna, báró Berzeviczy Vincze özvegye, a kit mi családunkban rendesen a daróczi nagymamának neveztünk s a kivel e lapokon még sokat fogok foglalkozni; az erős, szinte fürtös szemöldök, az élénk tüzü szemek, az érczes hang valami

feltétlen tiszteletet parancsoló elemet vegyitettek ennek a rendkívüli lelkülettel megáldott matrónának a lényébe, a kinek lelki ereje ép annyi csodálatot érdemelt, mint a mennyi hódolatot és szeretetet szivnemessége. Ő is egyike azoknak az alakoknak, a kik gyermekkorom legelső emlékeibe vegyülnek; tapasztalatát, bölcseségét minden rokoni házban, különösen a hol gyermekek nevelése forgott szóban, nagyrabecsülték s gyakran hallottam tőle magától, hogy mikor gyönge szervezetem kételyt támasztott életben maradásom iránt, ő volt az, a ki szüleimet biztatta, hogy én nem fogok oly könnyen elpusztulni.

A terület, melyen növéreimmel együtt legelső gyermekéveimben mozoghattam, körülbelül apám kettős belsőségének a határfalánál végződött. Legfölebb a kis kápolnáig vezettek el néha, a mely a falu végétől egykét száz lépésnyire, a hol a mezőség kezdődik, a Feketehegyről lefutó csermely mellett, két jegenyefa között áll, olyan bucsuztató és üdvözlő symbolum a jövők és menők számára. Fülkéjében régi szentkép állott, egy töviskoszoruzott ülő alak, mely a szenvedő Megváltót ábrázolta volna, de valójában azon látszott búsúlni, hogy öt ilyen éktelenül faragták ki a türelmes fából. Szerencsére a mezei munkából jövő leányok a faszentet úgy teleaggatták mindig virággal, pántlikával, hogy alig lehetett belőle valamit látni.

Lakóházunk terjedelmes udvarát egy a kertészetben igen járatos és ügyes rokonunk Berzeviczy Ber-

nát angol kertfélévé alakította, melynek azonban fődísze az a százados hársfa volt a kapu közelében, a melyet — korhadt lévén — e nyáron tört le a szélvész. Ettől eltekintve a többi kertterületeket — mint vidékünkön a legtöbb nemesi curiában — ha voltak is sétautak bennök, inkább gyümölcsösnek tekintették; egy pár szép, régi díszfa csak elvétve fordul bennök elő. A helységen végigvezető út túlsó oldalán a lakóházzal szemben, az ugynevezett János udvarában kertészkedtünk mi gyermekek legszívesebben, a veteményes kertben számunkra kijelölt kis mezőn, a melyet aztán a különféle termények számára néhány arasznyi négyszögekre osztottak.

Mialatt ott kapálgattunk, gyakran hítt egy nyájas hang az udvarháznak a kertre nyiló ablakaihoz, melyek tele voltak rakva cserepekben dúsan virágzó sárga violával és muskátlival s a virágok mögül egy bodros főkötős, pápaszemes arcz nézett felénk; a pápaszem csak a kötéshez kellett neki, ránk rendesen a pápaszem fölött nézett. A jó öreg Tóni néni volt, nekünk Tóni néni, a többi világnak Péchy Tóni kisasszony, valóságos prototypusa egy öreg-kisasszonynak; soha ránczosabb, összeaszottabb arczot és kezeket nem láttam, de a kedélye az szelid volt és vidám, s ha a napfény a régi ház kis ablakain, a virágok közt átszűrődve elárasztotta a szobát, melyben minden olyan ósdi, olyan békés és olyan rendes volt mint a lakója, a nagy, faragványos, aranyozott directoire-

óra ketyegése mellett csöndesen elhallgattuk akár meddig az öreg néni elbeszéléseit.

Hogy volt-e és milyen rokoni kötelék közte és szüleim között, azt nem tudom, de nagyon bizalmas volt a viszonyuk s ő öreg éveinek legnagyobb részét apám e mellékudvarában, szüleimmel folytonos közösségben töltötte; reá, meg egy Sváby Irma nevü fiatal kisasszonyra, a ki rokon is volt, társalkodónő is, a ház vezetésében is segítője anyámnak, voltunk mi gyermekek bízva, ha szüleim elutaztak valahová, a mi akkor még nehézkesebb és hosszadalmásabb dolog volt, mint most.

Anyám akkori betegeskedése miatt házi orvosunk is sokat látott alakja volt gyermekkoromnak. A kedves, élénk öreg urat dr. Bartsch Edének hívták, Sárosmegye tiszti főorvosának állását viselte s ezért az öt mérföldnyire levő Eperjesen lakott; az ötvenes években egy kis füzetben megírta Sárosmegye monografiáját. Házunknak régi barátja volt, mert apámat még gyermekkorában gyógykezelte, értelmes és buzgó orvos, kinek atyám hite szerint egyízben anyám életének megmentését köszönhettük s mi gyermekek egyébként is szívesen láttuk, mert nyájas volt irántunk és mert néha még gyönyörü metszeteket is hozott magával, füzetekbe gyüjtve, a melyeket nagy élvezettel nézegettünk.

Az első hely, melyre szüleim az atyai házon kívül már kicsi koromban elvittek, Pétermező volt, atyám egyetlen növérének, Mari nénémnek

birtoka. Néném néhány hónappal az én születésem előtt ment másodszor férjhez, már nem épen fiatalon; első férje Dobay Ferdinand volt, a második is egy Dobay lett: Dobay József a forradalmi honvédezredes és későbbi honvédkerületi parancsnok. Berzeviczén kívül velök állottunk legsürübb összeköttetésben; Pétermezőn nagyon otthonos voltam gyermekkoromban s útban levén Eperjes és a távolabbi világ felé, rendesen első állomásúl szolgált valahányszor útra kelt a család.

Dobay József bátyám, — bár legújabb keletü nagybátyám volt — tartott keresztvizre is, habár csak helyettesképen; és itt meg kell emlékeznem arról, hogy az én megkereszteltetésem határozottan forradalmi auspiciumok között ment végbe. Keresztatyám báró Luzsénszky Pál volt, atyám jóbarátja, a forradalmi kormánynak 1849-ben főkormánybiztosa Sárosmegyében, a ki várfogságra itéltetvén csak 1856-ban kapott kegyelmet, s a kit e miatti távollétében Dobay József helyettesített, a 49-iki honvédezredes és a Bem kedvencze, a ki alig egy évvel előbb szabadult ki az olmützi várbörtönből. Keresztanyám pedig anyám legkedvesebb s nálunk akkor sokat időző nővére vala, Szinyei Merse Emma, az Aradon kivégzett Dessewffy Arisztid tábornok özvegye.

Nem vehetem megindulás nélkül tollamra ezt a nevet. Nyomában emlékek kelnek, melyek egy emberéletet áthidalva bevilágítanak gyermekkorom leghomályosabb távolába s csodásan üde, új életre ébresztik a gyermekszív öntudatlan érzel-

meit. Pislogó olajmécsest látok a sötét gyermekszobában, künn megmegujuló sírását hallom a szélnek, mely félelmes nyugtalanságban tart ébren; és ezt a nyugtalanságot varázsosan csillapítja egy lágy női kéz, mely homlokomon játszik, egy még lágyabb, ezüst csengésü hang, mely egy bohókás szavú s mégis oly bánatosan hangzó dalocskát zeng halkan fülembe:

„Jere hozzám holnap estve, hajahop!
Muzsikaszó lészen nálam, hajahop!
Macska dudál, veréb sípol,
A pipis sármánynyal tánczol, hajahop!“

Elhiszem, a mit gyakran hallottam, hogy néném leánykorában elbájolóan énekelt, nagy énekes miséknél áhítatos elérzékenyülés vett erőt a hallgatókon, mikor hangja megszólalt. Tiszta csengésén és bársonyos lágyságán kívül volt benne valami, a mi csak a fájdalom adománya lehet; a sorstól szenvedésre teremtett, az élet Golgothájáu végigüldözött szív megnyilatkozása a hangban, a dallamban. Akkor még nem értettem meg ezt a fájdalmat, de vonzódtam hozzá, kivántam átérezni. Később már megértettem és az a fájdalomtól gyötrött szív, a mely engem második anyaként szeretett, tárta föl előttem, a gyermek előtt a születésem előtt hazámon átviharzott gyászos és mégis dicső idők emlékezetének világát.

II.

A forradalom emlékezete.

Talán mentségre szorúl az, hogy e fejezet czimében a „forradalom“ szót használom, az újabban általánosan elfogadott s a történelmi fogalomnak mindenesetre megfelelőbb „szabadságharcz“ helyett, a mi a maga felfogásának és kifejezésmódjának érvényesítésében rendesen kissé türelmetlen ifjabb nemzedék részéről néha a nemzeti eretnekség gyanuját szokta fölidézni?

Ezzel szemben csak arra hivatkozhatom, hogy gyermekkoromban a 48—49-iki korszakot mindig ily néven nevezték s ezért gyermekkori emlékeimben is csak e néven szerepelhet; így nevezték akkor a legsúlyosabb megpróbáltatásokat kiállott hazafiak s hogy ez az általános gyakorlatnak felelt meg, annak bizonysága, hogy b. Kemény Zsigmond is az ötvenes években megjelent híres röpíratát így czimezte: „A forradalom után“ s hogy a hatvanas években közkézen forgott, Petőfi arczképével diszített s ama hőskor költői hagyatékát tartalmazó anthologia

„A forradalom költészete“ czimét viselte. Talán Horváth Mihály volt az első, a ki más kifejezést kezdett használni; ő „Magyarország függetlenségi harczának történetét“ írta meg.

Tehát a forradalom emlékeiről akarok írni, a mint azok gyermekkoromat — néhány közbeeső év szomorú csöndjétől nem gyöngítve — egészen át meg áthatották, mindnyájunk kedélyét s az én gyermekképzeletemet megtöltötték, annál elevenebben, mert a hozzánk legközelebb állók sorsának sanyarúságához, végzetes fordulataihoz füződtek. Róluk beszélt a bizalmas családi kőrben mindenki, felőlük kérdezősködtem magam is; amaz események nyomait láttam, hallottam magam körül, képeiket mohó figyelemmel néztem, s mikor olvasni kezdtem, ama kor írott emlékeinek olvasása vonzott legerősebben, mikor rajzolgatni kezdtem, azoknak a dicső napoknak a csatáit próbáltam gyermeki módon papirra vetni.

Szüleimet a családi élet első örömei közt találták a nagy események; anyám 1848 januárjában szülte első gyermekét s betegágya mellett a daróczi nagynéni s még hajadon nővére Emma voltak segítségére, mialatt atyámat megyei főjegyzői hivatala — bár még akkor állandóan nem kötötte a megyeszékhelyhez — mégis sürün és hosszasabban is elvonta hazuról.

Sárosmegye általában nem volt kedvező talaja a hatalmasan ébredező új korszellemnek. Uralmon jobbára azok voltak, kiket — bár köztük sok kifogástalan hazafi is volt — pecsovicsoknak nevezett

a közszólás, de voltak lelkes hívei a liberálisabb, nemzetiebb iránynak is. Ezek élén állott Ujházy László, budaméri birtokos, ki már előbb, az országgyülési ifjak ügyében tartott tüzes beszédjével felségsértési pörbe keveredett s később főispán lett és kormánybiztos, a komáromi kapitulácziő után pedig Amerikába vándorolt; hozzá szitottak a Bánók, különösen a már akkor jeles szónokként ismeretes, ma is élő Bánó József, továbbá a későbbi képviselő Piller Gedeon, Gróf Haller Ferencz, Bujanovics Rudolf, valamint a Berzeviczy Edmund édes atyja, Emil, atyám sógorai, Máriássy Ágoston s a későbbi alispán, majd főispán Szinyei Merse Felix, s maga édes atyám.

Azonban a márcziusi események vihara magával ragadta a tétovázókat is. Márczius 21-én nagy örömünnepet rendeztek Eperjesen, mindenki föltüzte a nemzeti kokárdát, a templomtoronyra fölhúzták a nemzeti zászlót, Kerényi Frigyes, az eperjesi származású költő, Petőfi barátja lelkesítő költeményt szavalt, bankett volt, kivilágítás és fáklyászene, melynek végeztével a Caraffa áldozatainak emlékére állított Mária-szobor mellett a Rákóczi-induló hangjai közt égették el a fáklyákat. A pártok egyszerre kibékültek egymással, a kik pár héttel előbb a Kossuth nevétől is borzadtak, most nemzeti ajándékot akartak indítványozni részére. A lelkesedést fokozta az, hogy a hirtelenében forgalomba jött miniszteri listákon — mert biztos akkor még csak a gr. Batthyány

Lajos miniszterelnöksége volt, — a Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, b. Eötvös József, továbbá gr. Batthyány Kázmér, Szentkirályi Móricz, Nyáry Pál nevei mellett ott szerepelt a Sárosmegye követéé, Pulszky Ferenczé is, még pedig pénzügyminiszteri minőségben.

Természetesen nem hiányzottak az aggodalmaskodók sem, sőt olyanok sem, a kik lelkök mélyében remélték, hogy a nagy lendülettel keresztülvitt reformok hosszú életüek nem lesznek s a kik csak lesték, hogy honnan indul meg az ellenhatás a forradalmi vívmányokkal szemben. Ezek minden bokorban lázadást szimatoltak s a mi derék tót népünket annyira féltették az izgatóktól, hogy az állandóságba helyezkedett megyei bizottmányban keresztül is vitték egy kiáltvány kibocsátását, mely a népet fölvilágosítani volt hivatva az országgyülés és megyebizottmány határozatainak és szándékainak üdvös voltáról.

Valójában azonban a nép feltünően nyugodt volt, sőt csodálatosan közönyös, úgy hogy a reform barátait is némileg elkedvetlenítette annak látása, hogy a volt jobbágyok, kiknek felszabadítása érdekében a földbirtokos-osztály az új reformok által oly nagy áldozatot hozott, e fölött még csak valami nagy megelégedést vagy örömet sem tanusítanak, bár a békétlenségnek semmi jelét sem adták. Vidékünkön a leghazafiasabb érzelmüek tisztában voltak azzal, hogy a földbirtokososztályra válságot hoznak a reformok, melynek kimenetelét senki sem képes elörelátni;

de e fölött az érzelem fölölt uralkodott a nemzet életerejébe és vezéreibe vetett bizalom s a csodálattal vegyes elismerés király és országgyülés iránt, kik a nemzetélet e nagy pillanatában megértették egymást s egy bátor és elhatározó tett magaslatára tudtak emelkedni.

Azt természetesen mindenki ösztönszerüen érezte, hogy a helyzet veszélyekkel van telve. Eperjesen már az örömünnep napján ujra szervezték a „polgári őrsereget“; e néven ugyanis létezett a városban már előbb is egy polgárgárda, mely sötétzöld frakkban, veres hajtókával vonult föl és adott dísz-sortüzet úrnapján és a király születésnapján; ez most attilát öltött, nemzeti színü karszalagot és kokárdát tüzött fel s „minden becsületes embert“ csatlakozásra hitt. A megyében is sietve szervezték a nemzetőrséget; a lovas nemzetőrök parancsnoka gróf Haller Ferencz lett; az egyes vidékek tekintélyesebb földbirtokosai vállalták magukra a nemzetőrcsapatoknak az előszabott gyakorló-könyv szerint való betanítását. Roskoványban Bánó József, Daróczon Szmrecsányi Ödön, Dobón Dobay Ferdinand, Berzeviczén atyám körül csoportosúlt a nemzetőrség s bizonyára az ő személyes tekintélyöknek és kedveltségöknek is volt tulajdonítható, hogy tót népünk hüségesen részt vett a gyakorlatokban s általán az egész forradalmi idő alatt, a hol csak maga az úri osztály meg nem oszlott, törhetetlenül földesurai mellett s tehát a nemzeti ügy mellett állott.

Azonban a megye vezetői és értelmisége körében az egyetértésnek hamar vége szakadt. Ujházy Lászlónak főispánná való kinevezése a két alispán részéről nyílt ellenséges magatartással találkozott s zavaros tüntetések előidézője lett. Az izgalom fokozódott a megindúlt képviselőválasztási mozgalmak hatása alatt; a főispánt korteskedéssel, sőt izgatással vádolták a conservativek s keresztülvitték, hogy a megyei bizottmány bizalmatlanságot nyilvánított iránta s eltávolítása érdekében fölírt a kormányhoz, a minek következménye kormánybiztos kiküldése lett.

Időközben a zöld asztal körüli harczokat fölváltotta a fegyverek zaja. Az országgyülésnek szentesítést már nem nyert határozatához képest megindúlt a honvédek toborzása, atyám is fáradhatatlanúl járt el, mint a megye egyik kiküldöttje; a „haza oltárára“ folytak az adakozások, a daróczi kastély nagy szobájában garmadára rakták az utolsó báró Berzeviczytől maradt mindenféle becses, részben müvészi kivitelü ezüstnemüt, a nagyasszony mind fölajánlotta a nemzeti védelem czéljaira. Semsey Pál főjegyző lelkes kiáltványt írt, melyet a megyei közgyülés határozatából októberben bocsátottak ki „Sárosnak lelkes fiaihoz“, s mely egyebek közt ezt az emlékezetes fölszólítást is foglalta magában:

„Felejtve legyenek örök időkre azon viszályok, melyek ezen szép megye fiait legközelebb egymás ellenében elidegenítették, felejtve a netalán tapasztalt félreismerések minden keserüségei, baráti

kezet nyujtsunk egymásnak és vállat vetve egyesült erővel, egyesült akarattal siessünk halni a hazáért ha kell, vagy dicsően élni, ha az Isten úgy akarja.“

A kiáltvány fegyverre szólította a hazafiakat a Simunich vezérlete alatt állott császári sereg fenyegető betörésével szemben s arra is kitanította a népet, hogy rejtse el vagyonát, hajtsa el marháit az erdőbe, hogy az ellenség „éhséggel, nyomorral küzködve tengődjön mindaddig, míg a magyarnak boszúálló karja megsemmisítve elérni fogja őket.“

Irányi Dániel kormánybiztos az ép akkor az olasz háborúból hazasietett Pulszky Sándor őrnagyot bízta meg a megyében összeszedendő fegyveres erő vezényletével, s november 1-én atyám is elindúlt a sárosi mozgó nemzetőrséggel mint önkénytes Kassára, katonai felszerelésének némely maradványát — persze nem a fegyvernemüt, mert azt elkobozták, — gyakran láttam gyermekkoromban. A nemzetőrség vezénylete mindjárt kezdettől nagyon tervtelennek látszott; Gömörmegyébe Bejéig hajszolták őket, csak azért, hogy mindjárt visszatérjenek Kassára s onnan Eperjesre. Igy csakhamar visszatérhetett atyám is családjához, mert Berzeviczén és a környéken a népfölkelést kellett pár nap alatt szerveznie; deczember 8-ikán már ismét útnak indultak Kassa felé, a hol a rosszúl fegyverezett, soha csatát nem látott, szervezetlen magyar sereg föl akarta tartóztatni a Schlik hadtestének elönyomu-

lását. A szerencsétlen kassai ütközetnél — a mely voltaképen nem is volt ütközet, csak futás, — atyám tüzbe nem jutott, mert ágyukért küldték s mire azok megérkeztek, már a visszavonulókkal találkozott; de közvetetlenül a csata után élete majdnem nagyobb veszélyben forgott, mint a minő a kassai hegyen környezte volna.

Szomszédunkkal és rokonunkkal, Szmrecsányi Ödönnel, ki szintén nemzetör-tiszt volt, az általános bomlás és szökés közepette szekeret fogadván, a Hegyalja felé vették utjokat. Tályán azonban a kassai vereség miatt felbőszült magyar nép bennök főtiszteket s a vereség okozóit vélvén megpillantani, letartóztatta őket, fegyvert fogott, összegyülekezett s oly fenyegető magatartást tanusított, hogy ha Füleky főszolgabíró idejében közbe nem lép, a két ártatlan családapa és jó hazafi valószinüleg magyar kezektől vesztette volna el életét. Megmentésökben főrésze Szmrecsányi Ödön bodrog-keresztúri intézőjének egy Hizsnay nevü, félig megmagyarosodott sárosi tótnak volt, ki a vidéken meglehetős tekintélyben állott s látván a népcsődületet, maga is kiváncsi volt a siralomházban levő delinquensekre. „Hisz ez a zenyím zuram!“ kiáltott föl rémülten, mikor Szmrecsányit fölismerte s az ő felvilágosító rábeszélése tartóztatta föl a veszélyt a főbíró közbelépéséig.

Rövid hadi kalandja után atyámnak sikerült a Hegyaljáról nemsokára Miskolczra s onnan a szepesmegyei Márkusfalvára jutnia, a hol a

sok kiállott aggodalom után anyám ismét ölelhette öt; kis lányával ugyanis ott időzött akkor sógoránál Máriássy Ágostonnál s ott várták be a rettentő 1849-iki év beköszöntét, aggodalmasan nézve a jövendő elé.

Atyámat nemsokára Berzeviczére szólították gazdaságának ügyei, meg a testvéri kötelesség is, hogy a közeli Dobón növérét Dobaynét vigasztalja, a kitől a búcsúzó év végnapjai egyetlen gyermekét ragadták el; anyám azonban majdnem a hónap végeig a Szepességen maradt s onnan magával hozta legifjabb növérét Görgey Constantnét is Sárosba.

Ebben az időben már a Szepességen is megjelent a háború réme. Schlik „főtábornok“ — a ki tudvalevőleg félszemére vak volt s a ki a felvidéken annyiban mindenesetre maradandó emléket hagyott hátra, a mennyiben az ő szereplése óta a tótok sokáig minden félszemü embert Schlik melléknévvel ruháztak föl, — Schlik, mondom, indítva érezte magát Kassáról egy zavaros tartalmú proclamatiót intézni „Magyarország népeihez“, a melyben előbb nagy jóakarattal inti a népet, hogy fenyegetőleg ne lépjen föl a falusi nemesség ellen, — a mire legalább nálunk semmi szükség sem volt, — azután ugyanazt a népet fölbíztatja, hogy fogja el és hozza főhadiszállására mindazokat, kik az ő parancsai ellen cselekszenek s végül népet és urat megfenyeget egyaránt, hogy vele „a törvény egész szigorával“ fog elbánni.

Erre a furcsa kiáltványra „Magyarország népei“ a honvédek szuronyaival adták meg a választ, melyek akkor már a Görgei Arthur vezérlete alatt közeledtek a bányavárosok felöl a Berzeviczétől alig két órajárásnyira fekvő Branyiszkóhoz. Egy őrszemlére küldött kis csapata a Görgey hadtestének egy nappal a branyiszkói ütközet előtt Berzevicze közelében Balázsvágásra vetődvén, egy közbirtokos társunk, a ki mint katonaviselt ember s a lipcsei ágyúkereszt birtokosa, úgy látszik érdemeket akart szerezni Schlik előtt, fölbújtogatta a nép egy részét s kaszás tömeg élén megtámadta, elfogta s Eperjesre kisérte a tizenegy szál honvédet. Ez roppant felháborodást keltett a hazafias érzelmüekben, különösen atyám valóságos szennyfoltnak tekintette, mely vidékünket érte, de nagy rémületet is okozott Berzeviczén, mert senki sem tudhatta, hogy ki lesz holnap a győztes, s e félelem hatása alatt atyám családját Daróczra küldte, hogy ott várják be az eseményeket.

Ezalatt végbement a branyiszkói csata, az osztrákok kiürítették Eperjest, melybe győzelmesen vonúltak be a magyar csapatok. E fordulat valóságos anarchiától szabadította meg Eperjest és a megyét, mert az osztrákok bennléte alatt a tisztviselők annyira meggyérültek, hogy a megyeház és a rabok valósággal a hajdúk becsületére voltak bízva; de annál nagyobb lett e fordulattal szemben azoknak a félelme, kik a mi vidékünkön a honvédek elfogásában részesek

voltak, s ezeket csak nehezen sikerült a befolyásosabbaknak a béke kedvéért a komoly következményektől megóvni. Általán a forradalmi időszakban megyénkben egymást ért politikai változásoknak sajátságosan jellemző vonása volt, hogy az ellenkező irányzatok követői a mennyiben különben rokonok vagy jóbarátok voltak, annyiban fenntartották ezt a viszonyt, hogy ha az egyik bajba került, a másik szívesen vette védelmébe, míg neki kedvezett a szerencse. Igy atyámnak is volt olyan rokona, ki hozzáfordúlt kiméletért és védelemért, mikor a magyarok kerültek felül s a ki aztán viszonzásúl szívesen vette oltalmába atyámat az osztrákok üldözése ellenében. De viszont sok csúnya gyülölködést és vádaskodást is hozott felszínre az az idő s a magánboszú gyakran használta föl a politikai zavart is a maga kielégítésére.

A branyiszkói csata előtt Sárosban legkevesebben bíztak a magyarok győzelmében; gróf Szirmay István nagysárosi földbirtokos — a Rákóczi-féle javak örököse — szabad csapatot szervezett az osztrák sereg támogatására, Eperjesen pedig egy magyar-gyülöletéről ismert alezredes nyilvános helyen nagy garral fejtegette épen egy úri társaság előtt, hogy az osztrák sereg branyiszkói állásának bevétele a magyarok részéről strategiai lehetetlenség, a mikor hírül hozták, hogy a megvert csapatok már hátrálva közelednek Eperjeshez; az alezredes elképedve ugrott föl székéről, a derék öreg Szinyei Merse Mihály

pedig odaszólt neki: „fütyülök én az úr stratégiájára!“

Mikor délután 3 óra tájban bevonultak a magyarok a városba, a hirtelen fordulat hatásától elbódúlt lakosság eleinte csöndben fogadta őket; a harangokat sem húzták meg üdvözlésökre. Guyon odalovagolt a főtemplommal szemben levő plébánia elé s megállítva toporzékoló lovát és egy félreérthetlen mozdulatot téve a nyaka körül, fölkiáltott az ablakokba: „Läuten oder hängen!“ Néhány percz múlva csakugyan megszólaltak a harangok.

Eperjesen, Kassán azután lelkesen ünnepelték a honvédeket, különösen Görgeit, kinek hadműveleteiben Ujházy László is részt vett fiaival és guerilla-csapatával. Atyám Kassáig elment utánok, hol a vele régebben ismerős Görgei Istvánnal, Arthur öcscsével is találkozott. A honvédsereg elvonultával azonban Eperjes ismét játéklabdájává lett a hadi mozgalmak véletleneinek; kétszer osztrák csapatok tartották megszállva, egyszer a Hurbán tótjai, egyszer a Benyiczky Lajos mozgócsapatának sikerült megszállania a várost. Márczius folyamában szüleim jobbára a Szepességen tartózkodtak, 27-én azonban már azt írhatta atyám nagybátyjának Kassára: „Vidékünk, hála Istennek, nyugodt már, csak politizálni nem szabad.“

Ezalatt folytak le azok a meseszerű győzelmek, melyekkel a honvédek az ország szívéből kiszorították az ellenséget; ezekről többek között

atyámnak egy Ruzsitska Bertalan nevü tiszttartója is sokat beszélt nekem, ki állítólag a hires piros sipkás kassai zászlóaljhoz tartozott s elbeszélése szerint egyszer egyedül maradt a csatatéren leöldöklött társai között, a mi egészen elragadta a képzeletemet. Hogy mennyi volt belőle igaz, azt nem tudom, de annyi kétségtelen, hogy én mint gyermek előbb lelkesedtem a mi honvédeink véres diadalaiért, mintsem a Leonidas és Miltiades hőstetteivel megismerkedtem volna.

Április elején foglalta el a Sobrival azonosnak tartott gróf Vay József guerilláival ismét Eperjest, a város hazafias érzelmü lakosai részéről értesítve lévén az osztrákok távozásáról; májusban azután alapos rendet csinált a megyében b. Luzsénszky Pál, mint főkormánybiztos. Egy dörgedelmes kiáltványban, mely az osztrák csapatok előtt meghunyászkodott tisztviselőket honárulóknak minősítette, kijelenté, hogy az „önálló Magyarország felelős kormánya által reáruházott teljes hatalomnál fogva“ Sárosmegye összes tisztikarának és bizottmányának joghatóságát megszünteti s helyökbe nyomban kinevezett új bizottságot és új tisztikart; egy másik kiáltványában pedig ugyanúgy bánt el a várossal. Ilyen kinevezés alapján első alispán lett anyám sógora, Máriássy Ágoston, másod-alispán Bánó József, főjegyző atyám, főügyész pedig Hodossy Eduard — az Imre nagybátyja; Eperjes polgármestere Vida Pál lett és főbírája Pap Samu. A közönséghez, sőt a nőkhöz is volt Luzsénszkynek szava; ez

utóbbiakat lelkes fölhívásban szólította föl, hogy a honvédek számára fehérneműről, a sebesültek részére kötésről és tépésről gondoskodjanak; a felhívás e szavakkal végződött: „A fényes süker lemosand e megyére némely gyávák s több hütlenek által hozott szennyfoltot, enyhítendi a közös anyánk, Hazánk szívén ejtett mély sebet s új koszorút tüzend Sárosnak ősi s magasztos magyar nevére.“ A felhívás nem maradt visszhang nélkül; tevékeny nőbizottság alakúlt, melynek névsora élén a Szinyei Merse Emma neve állott, ki már akkor jegyben járt Dessewffy Arisztiddel; a Szinyei Merse Felix neje, Jekelfalusy Valéria pedig maga is fölhívást intézett a sárosi nőkhöz a sebesült honvédek ápolása érdekében, ő vette át a sebesültek kórházának igazgatását, s a megye levéltárában őrzött Rákóczi-zászlót ily felírású szalaggal ékesítette: „Isten segíts, Szabadság Istene!“

A kormánybiztostól kinevezett tisztviselők csak súlyos aggodalmak közt, szigorú hazafiúi kötelességérzetből vállalták el a reájok bízott teendőket; tudták, hogy a maguk és családjaik nyugalmát, biztonságát, szabadságát és jövőjét teszik koczkára; azt is érezhette mindenki, a ki önámítás nélkül ítélte meg a viszonyokat, hogy a forradalomnak egyfelől a nemzet elkeseredésétől, másfelől a diadalok mámorától dagasztott árja túlcsapott medrén, midőn a Debreczenbe menekült országgyülés a függetlenségi vagy inkább trónvesztési nyilatkozat által a visszatérés és kibékülés utolsó hídját is fölégette maga mögött.

Egyelőre mindenki ujjongott Budavár visszavétele fölött. Máriássy János, ki már eredetileg is rokonunk volt s később nagynénémet Dessewffy Arisztid özvegyét vevén nőül még közelebbi sógorságba jutott velünk, miután egy ideig a magyar testőrségnél is szolgált, a honvédségbe lépett be s a szabadságharcz folyamában ezredességig vitte; ő volt egyike az elsőknek, a kik a május 21-iki ostrom alkalmával a „névtelen hősök“ élén megmászták Budavár falait. Az ő élénk temperamentumával még java korában elbeszélt élményei mélyen bevésödtek emlékezetembe.

Az utolsó roham alkalmával sem sikerült mindjárt a falak párkányáig jutniok a támadóknak; a lajtorját a rajta mászókkal együtt egy párszor ledöntötte a magát kétségbeesetten védő őrsereg. Máriássy is, ki a Nagy Sándor hadtestének egyik hadosztályát vezényelte az ostromnál, nagyot zuhant egyszer, úgy hogy egy ideig kábúltan ülve maradt a sánczárokban; mikor fölocsúdva nedvesnek érezte homlokát s végigtörülte kezével, tenyere megtelt véres agyvelővel; zavart eszméletével a saját agyvelejének tartotta, míg meggyőződött róla, hogy egy bajtársának szétlocscsant agya hullott az ő fejére. Talpra állott újra és folyt a harcz, a míg a magyar lobogót a várfokon lengette a reggeli szellő.

A várfalnak azt a részét olasz katonák védték, a kik valószínüleg semmi kedvet sem éreztek Ausztriáért meghalni, de mert ki volt adva a jelszó, hogy „nincs pardon“, eldobálva puskáikat térdre

estek és könyörögve kiáltozták: „Siamo buoni patriotti!“ Máriássy, a ki fiatal katona korában járt olasz földön, egyet gondolt s rámutatva a hágcsókra, azt mondá: „Bene, ma andate a basso!“ Nem kellett ezt kétszer mondani a jó taliánoknak, legott lerohantak fegyvertelenül azokon a hágcsókon, a melyeken a magyarok feljöttek, ott azután nem kellett velök tovább törödni. A királyi palota közelében egy csapat osztrák katonát, a kik megadták magukat és fegyver nélkül állottak, a honvédek — a szigorú parancs értelmében — felkonczolni készültek; Máriássy közbelépésére abbahagyták a vérengzést. Később látta ágyán a haldokló Hentzit és találkozott Görgeivel, kinek földije, régi ismerőse volt s a kinek arczát a diadal ellenére borongónak találta; bizonyosan tudta már mi készül Oroszországban.

Mindezek a részletek képzeletemben életteljes képpé szövödtek, s kiegészítették azt a benyomást, melyet Pettenkoffennak szüleim házában levő, s Budavár ostromát ábrázoló színes kömetszetéről nyertem.

Junius elején Eperjesen és környékén nagyobb számú honvédség volt elhelyezve; Dembinszky, gr. Vay József, Dessewffy Arisztid időztek akkor ott; a Szekcső mentén fölfelé, Kapi és Deméte mellett megerősített sátortáborok keletkeztek s a víg honvédek táborozását nézni seregestől mentek ki az eperjesiek. Atyám is ott járt nőrokonaival s olyan honvédekkel is találkozott, a kik a múlt évben az ő kezére csaptak föl katonának. A Vay

lobogó ingujjú, fehér gubás, árvaleány-hajas guerillái azonban féktelenségökkel galibát is okoztak néha. A honvédek tiszteletére rendezett bál fényes volt; akkor avatták föl Eperjes mostani szép tánctermét, bár falai a nemzeti színü dísz alatt még csak durván voltak vakolva. A tánczvigalom egyik legünnepeltebb jelensége Szinyei Emma volt, s a honvédsereg legnépszerübb hőse, vőlegénye Dessewffy Arisztid, a kire mint megyebelire is büszke volt a közönség; fáklyásmenettel is tisztelték meg öt, a Kern-ház előtt, melyben lakott, jövendőbeli apósánál, nagyapámnál s az ünneplés vége megint a fáklyák összehányása lett a Mária-szobor mellett; a szurokmáglyát vígan tánczolták körül a honvédek.

Pedig már akkor közel volt a „vég kezdete“.

Luzsénszky kormánybiztos egy pünkösd vasárnapján kiadott rendeletében Statárium elé állítással fenyegette meg az álhírek terjesztőit. Ez valószínüleg az oroszok jövetelére vonatkozó híresztelések ellen irányúlt, a melyek, fájdalom csak nagyon is alaposaknak bizonyultak.

Junius 4-én írta alá Varsóban a magyarokhoz intézett proclamatióját Eriwani Paskewitz gróf, Varsó herczege, kijelentve benne, hogy csapatai nem ellenségként lépnek magyar földre, de a ki mint olyat fogadja öket, az érezni fogja hatalmukat.

A mi vidékünk volt az első, melynek alkalma nyilt az oroszokkal való ismeretségre. A Sáros határához közel fekvő Szepes-Ófalunál lépte át junius 15-én a Rüdiger tábornok csapatja —

a kozákok előreküldésével — elsőként az országhatárt, s Lubló felől a Poprád völgyét a Tárcza folyóvidékétől elzáró s európai vízválasztóúl szolgáló alacsony hegységen jöttek át Sárosba.

Szüleim kis leányukkal már akkor Eperjesen voltak, útban Pest felé, mint menekülők is, s azért is, hogy Emma néném esküvőjében vegyenek részt, miután nagyapám időközben szintén a fővárosba vonúlt.

Odautazott Szmrecsányi Ödön is Daróczról, neje s anyósa az özvegy Berzeviczy bárónő, az akkor már szám szerint nyolcz gyermekkel otthon maradtak. Egyszer csak ebéd alatt azt jelentik a cselédek, hogy a poprádvölgyi Palocha felőli dombokról lovas katonák közelednek, bizonyára muszkák. A nagyasszony megnyugtatni igyekezett mindenkit, hogy ezek csak magyar csikós-guerillák lesznek, de mégis fölment a kertbe, a honnan a lejtős mezőkre lehet látni. Sietve s elkomorodott arczczal tért vissza: biz ezek kozákok! Megtartva lélekjelenlétét, első teendője volt, mindazokat az írásokat, melyek vejét compromittálhatták volna úgy szintén a kis nemzetiszínű zászlókat, melyekkel a gyermekek a nemzetőrséget utánozva katonásdit játszottak, eltüntetni. Néhány percz mulva már az udvarban termett egy szakasz dóni kozák s lovaikat a ma is meglevő akáczfához kötvén, szállást és ellátást követeltek.

Kinézésük eléggé mord volt; kék egyenruhát viseltek, szürke prémes piros sipkát, széles tüszőjükről handzsár lógott le és kancsuka, kékre

festett hosszú lándzsájukkal vágtatás közben csak úgy játszva szúrták le az útjokba kerülő — tyúkokat. Fegyelmezve azonban jól voltak, nem követeltek többet kelleténél s ha azt megkapták, rendszerint minden garázdaságtól tartózkodtak; a fősúlyt lovaik zabjára helyezték, a legénység maga nem volt válogatós kosztjában; a nyers tésztát és faggyut szerették legjobban. Feltünt, hogy mindenütt a házi urat kutatták s távollétében nem akartak hinni, vagy legalább annak okaiban kételkedtek; úgy látszik a muszkavezetőkül fölcsapott gyászmagyarok jelölték meg előttük a gyanus földesurakat, különös azonban, hogy a muszka tisztek mégis inkább ezek iránt tanusítottak rokonszenvet, mint árulóik iránt.

A daróczi nagyasszony határozott és bátor föllépése még egyes rakonczátlankodókat is féken tudott tartani. A fősereg elvonulása után egy szállingózó kisebb csapat tért be a faluba s mikor az egyik katona, kivel megegyezni nem lehetett, pisztolyt szegezett a bárónő mellének, ez nyugodtan mondá: „Lelőhetsz, de téged is föl fognak akasztani érte!“ A kozák duzzogott, de lőni nem mert.

A hivatlan jövevényekkel való érintkezést megkönnyítette a tót és orosz nyelv rokonsága, lehetővé tevén a kölcsönös megértést. A tisztek közül különben többen tudtak németül vagy francziául is és egészen kedélyes társalgásba bocsátkoztak. A daróczi verandán egy magas, szemüveges curlandi hetman beczézve vette ölébe a ház egy bájoló kis gyermekleányát s

elérzékenyülve bizonygatta, hogy neki otthon épen ilyen kis leánykája van . . . Két nappal később a vörösalmai csatában az a tiszt elesett, holttestét elásták az erdős halmok alatt jeltelen sírba és az ő kis leánya hiába várta haza atyját, a ki elment idegen földre meghalni, nem tudva maga sem: miért? . . .

A muszkák Berzeviczén is nagy meglepetést okoztak; a forradalmi kormánytól szervezett megyei hatóság adószedői épen javában működtek, a mikor egy bajorvágási parasztember jött azzal a hírrel, hogy itt vannak a kozákok, jó lesz menekülni! Menekültek is a tisztviselők és családja rimánkodásának engedve elmenekült végre kerülő úton a Szepességen át a magyar sereghez Berzeviczy Emil is, kit az udvarában egy szotnya élén megjelent kozák hetman különös buzgalommal keresett s eleinte oly ijesztő szigorral lépett föl az otthon maradt úrasszonynyal szemben, hogy annak kisebbik fia, Pál rémületében térdre borúlva könyörgött, hogy ne bántsák az anyját! A nagy garral föllépő muszkákat egy arra jövő alsó-szalóki seprüárús futásnak indította azzal a puszta kiáltással, hogy „Vengri idu!“ — jönnek a magyarok; másnap azonban visszatértek és megindult a requisitió. Atyám gazdaságából egy csapat szarvasmarhát elhajtottak, a Szmrecsányi Ödön embereinek volt idejök az egész csordát kihajtani az erdőbe, úgy hogy a lefoglalási parancs nem volt végrehajtható. Jernyén a Szinyeiek kitünő hegyaljai borokkal telt pinczéjét egészen

kifosztották, Ujházy László kastélyát, gazdaságát kipusztították. Az efféle garázdálkodások azonban inkább a muszkavezető hazafiaknak, mint maguknak a muszkáknak voltak tulajdoníthatók.

A mi házunkban egy furcsa epizód is fordúlt elő muszka-járáskor. Volt egy ötletes, agyafúrt szakácsunk, a ki uraságát hüségesen óvni akarván minden bajtól, s tudván, hogy a Kossuth képe legveszélyesebb jele volna a házi úr politikai érzületének, másrészt nem is kételkedvén benne, hogy az atyám házában valahol ott kell függnie a Kossuth képének, keresésére indúlt, neki esett a szegény Kölcsey Ferencz fekete attilás, kardos arczképének s elrejtette azt — mint legbiztosabb helyen — a szemétdombon. A képről ennek a meg nem érdemelt bujdoklási kalandnak a nyomait sohasem lehetett egészen eltüntetni, magán viselte mindig, mint szintén a forradalom emlékét.

A Berzeviczétől tiz kilométernyire fekvő Héthárs és Pétermező alatt, Vörösalmán innen, a Kis-Szeben és Eperjes felé vivő országut mellett elterülő dombsoron ment végbe junius 20-án az orosz haderő első összeütközése a honvédséggel, melynek következtében aztán a magyarok siettek végleg kiüríteni Szebent, Eperjest, s egészen Turáig szembe sem szállottak többé az új ellenséggel. A csata helyét az elesett honvédek emlékére állított köoszlop jelöli meg most.

Rokonunk Berzeviczy Edmund, akkoriban a kis-szebeni kegyesrendi convictusban diákoskodván szemtanuja volt az oroszok bevonulásának

Szebenbe a Héthárs-vörösalmai ütközet után, s élénken beszélte el nekem benyomásait. A csata napján késő éjjelig hallották a beszállított sebesültek jajveszékelését. Másnap aztán megkezdődött az oroszok bevonulása s tartott majdnem egy hétig, míg a sok ágyú, társzekér, poggyászos kocsi is áthaladt; ez idő alatt egyszer egy magas, vörös szakállas muszka tábornok — Sassnak hívták — ott is ebédelt a piaristáknál, a nagy refectoriumban, egy asztalnál a convictorokkal. A kegyesrendi kolostor a főutcza közepét foglalván el, lakói ablakaiból jól láthattak volna mindent, de mégis csak lopva nézhettek ki, mert az oroszok, valószínüleg attól félve, hogy lőni fognak rájuk, fölemelt puskával riasztottak el mindenkit az ablakoktól. Az orosz gyalogság csúnya volt hosszú, világosbarna köpenyeiben, csúcsos sisakjaival, vad arczulatával; annál szebb volt a lovasság, csapatonkint egyszínü, pompás lovaival. Minden hadoszlopot egy énekes-előcsapat dalolva vezetett; ezek voltak a „spivákok“, a sereg énekesei, a kik mindig ugyanazt a vad, rémes, egyhangú csatadalt hallatták, mely aztán hetekig csengett-bongott a kis diákok fülében.

Mialatt curiáikat az oroszok lakták meg, a vidékünkbeli atyafiság férfitagjai szüleimmel s ezek kis leányával együtt Pesten voltak és ott lakodalomra készültek; nagyon jól tették, hogy feljöttek, mert minden jel arra mutatott s később írott bizonyítékát is bírtuk, hogy a kiküldött császári biztosnak — a ki pedig rokon volt és

testvére a Budavár bevételénél hösi dicsöséget szerzett Máriássynak, — utasítása különösen a Szinyeiek, Dobay Ferdinand, Szmrecsányi Ödön, Máriássy Ágoston, Berzeviczy Emil és atyám megsanyargatására irányúlt, a mi távollétökben csak requisitió alakjában nyerhetett kifejezést.

A már-már reménytelenné váló küzdelem fegyverzaja közepett julius 5-én ment végbe Pesten, az akkori lipótvárosi templomban Dessewffy Arisztid tábornok és Szinyei Emma néném esküvője, Kürthy István huszár alezredes, Szmrecsányi Ödön és a vőlegény öccse, Dessewffy Dénes huszárszázados tanuskodása mellett. Dessewffy Arisztid húsz évvel idősebb volt arájánál s özvegy ember, de szerelmesebb vőlegényt ritkán lehetett látni, s hogy mily odaadással viszonozta mátkája az ő vonzalmát, azt az az elhatározása tanusítá, hogy oltárhoz lépett egy férfival, a ki kétségbeesett élet-halálharczba volt legközelebb indúlandó. Rövid mézeshetek voltak azok, melyek alatt a szerelem lángjának a halál árnyékát kellett oszlatgatnia.

Szüleim a krisztinavárosi kékgolyó-utczában, nagyapám Szinyei László a Svábhegyen lakva szemlélték maguk körül a rohamosan váltakozó eseményeket: a magyar katonaság elvonulását, az osztrákoknak, azután az oroszoknak jövetelét; egyik-másik rokonuk rövid időre fogságba is került, s csak mikor a hadmozgalmak fejlödése megnyitotta észak felé a közlekedést, válthatott atyám levelet Berzeviczén a gazdaságra ügyelő

nagybátyjával, Alberttel, szorongó kebellel kérve híreket az otthon maradt rokonok, a szenvedett károk felöl, mert a Pesten szárnyaló, részben túlzott hírek apósának és sógorának Máriássy Ágostonnak — a forradalmi alispánnak — egész vagyona zár alá vételéről s a hazajövök összefogdosásáról szólottak. A világosi katasztrófa legalább arra nyitott — szomorú — kilátást, hogy most már béke lesz; olyanféle béke, a minöt a sír szokott adni.

Nagybátyám szeptember 1-én már azt írhatta hazulról Budára, hogy atyám jöhet, jelentkezzék csak bátran a megyefönöknél, Semsey Albertnél és gróf Szirmay Sándor kerületi biztosnál, nem lesz bántódása; sógora Dobay is hazajött, azt sem bántották, csak az öreg Szinyeinek és Máriássy Ágostonnak nem tanácsos még mutatkoznia.

Anyám élénken kivánkozván haza s mert az otthon maradt nörokonoknak sem volt bántódásuk, atyám — mint Noeh a galambját — feleségét és kis leányát küldte elöre a háború özönvizétől már elhagyott otthon felé; öket anyám testvérbátyja Szinyei Felix volt elkisérendö. September 1-én hagyta el anyám Pestet, de 9-ike lett, mire több helyen idözve Kassára ért, a hol sok rokonnal, ismerössel találkozott, s a hol akkor fényes kivilágítást rendeztek a Paskevitz herczeg születésnapja tiszteletére, mert a város tele volt a visszafelé vonuló orosz katonasággal.

Ez a találkozás az orosz sereggel majdnem végzetessé vált anyámra s akkor másfél éves növéremre nézve; elhagyván Kassát, mialatt

Budamér és Berettő között haladt kocsijuk, épen az orosz tüzérség egy hosszú oszlopának porfellegébe jutottak; hogy megelőzzék az ágyúkat, az út szélére szorúltak s a lovaknak valami hirtelen ijedelme következtében a nehéz zárt kocsi kifordult az útárokba s darabokra tört. Anyám súlyos sérüléseket szenvedett, melyek arczát egészen vérrel borították el, a kis lány pedig kezében tartott ivópoharától kapott halántékán sebet, melynek nyomát még ma is viseli. Segítségökre sietett nemcsak anyám testvérbátyja, ki kocsijával előttük haladt, de a nyomban megállított orosz seregből nagyszámu katonatiszt és katona-orvos is nyomban ott termett, s a legnagyobb előzékenységgel és gyöngédséggel igyekezett a baleset következményeit enyhíteni. Növérem kisebb sérülése hamar gyógyult, de anyám három napot volt kénytelen Eperjesen ágyban fekve s orvosi kezelés alatt tölteni, s még október elején, mikor atyám hazakerült, egészen el volt éktelenítve arcza a zúzódásoktól.

Sok viszontagság, baj és kár után, de legalább otthon volt, együtt volt és szabad volt a család; szorongó szívvel gondoltak azonban minduntalan anyámnak oly forrón szeretett testvérére, Emmára, kinek alig egy-két hónap előtt vele egyesült férje, Dessewffy Arisztid a fogoly tisztek között az aradi várban várta a haditörvényszék ítéletét.

A kilátások eleinte a közhit szerint eléggé aggasztóknak mutatkoztak. Máriássy János bátyám beszélte, hogy mikor őket a világosi fegyverletétel

után beszállították Aradra, a várkapu előtt a lassan haladó szekerek sorát körülvette a város német polgársága, nemcsak részvéttelen, de majdnem kárörvendő szemekkel nézve a foglyokat. Máriássy kedélyesen odaszólt az egyik bámészkodónak németül: „Mit gondol, mit fognak velünk csinálni? agyonlönek vagy fölakasztanak?“ „Eins von beiden gewiss!“ válaszolt nagy megelégedéssel a szólított.

Dessewffy Arisztid könnyü szerrel menekülhetett volna, mert a fegyverletételkor Lugoson volt; fiatal neje utáni vágyódása okozta, hogy bizva Lichtenstein Ferencz herczeg lovassági tábornoknak, ki mint kapitányt nagyon szerette, hatalmas pártfogásában, visszatért és neki megadta magát. Neje augusztus végén Lugosra és Aradra utazott, meglátogatta férjét is börtönében s igéretet nyert a herczegtől, hogy öt meg fogja menteni. Ez az örömhir, melyet néném szeptember közepén hozott Pestre, hol akkor beteg atyját kellett ápolnia, fölvidította az egész rokonságot. Atyám is egy még Pestről irt levelében oly csodálatosan nyugodtnak, békére vágyónak jellemezte az ország hangulatát, hogy már e körülmény is erősíthette azt a szivesen táplált hitet, hogy a megtorlás és elijesztés legirtózatosabb eszközeihez nem fognak nyúlni.

Maga a fogoly férj forró szerelemtől sugalt leveleket küldött nejének, melyekben a heves vágyódás, a borongó sejtelmek hangját mindinkább egy hősi léleknek sorsában való fenséges megnyugvása váltotta föl. Október 4-én azt jegyezte utóiratként levele végére; „mindennap várjuk elitéltetésünket“.

Nos, nem kellett már soká várnia.

A sors kegyetlensége úgy hozta magával, hogy október 6-ika szerencsétlen néném születésnapja volt. Az ő születésnapjának hajnala lett férje vértanu-halálának órájává.

A még ítéletöket váró foglyoknak megengedték, hogy elitélt bajtársaikat még egyszer meglátogathassák. Máriássy János mint barátját és neje révén rokonát, a kivégzés előtti napon meglátogatta Dessewffy Arisztidet; meglepően nyugodtnak találta s ez azt a hitet keltette benne, hogy ő is, úgy mint Máriássy maga, a halálos ítéletet csak ijesztésnek tartja, mely végrehajtva nem lesz; épen nejének írta — az utolsó levelet; fölkelt asztalától s derülten rázta meg a Máriássy kezét.

Csodálatos végzése az a sorsnak, mely ama találkozás két részesét összefüzte: az, a kinek az egyik, a halálba menő, búcsúlevelét írta, nyolcz év múlva a másiknak hitvesévé lett . . .

Azt a búcsúlevelet néném, az én tudomásom szerint magával vitte a sírba, de egy másik, melyet az áldozat a kivégzés napjának reggelén írt unokaöcscséhez, Dessewffy Lajoshoz, az megvan; oly szilárd, biztos vonásokkal van írva, oly nyugodt, határozott intézkedéseket tartalmaz, mintha az, a ki írta, csak egy rövid utazásra készült volna . . .

Mondják, hogy bízott még megkegyelmezésében; igaz, hogy a foglyok mind osztották e hitet, csak mikor a puskalövések eldördültek a sáncz-árokban, akkor ébredtek a helyzet véres komolyságának tudatára. Hogy egyébiránt e felől még

hatásosabb meggyőződést szerezzenek, a várparancsnok valamivel később felkisértette őket a várfal legfelsőbb járatára, onnan lenézhettek a síkra s ott láthatták egy sorban a kilencz bitófát a még rajtok függő áldozatokkal.

De hogy Dessewffy Arisztidnak nem csak hiú remény edzette meg a lelkét, annak bizonysága, hogy élete végperczeig megőrizte hősies nyugalmát és kedélye derüjét; ezt bizonyítják Baló Benjamin akkori aradi református lelkésznek, ki az elitéltet a vesztőhelyre kisérte, az özvegyhez irt levelei, melyekben egy együttérző kebel melegségével s egy hivatását átérző lelkész engesztelő és vigasztaló jóakaratával irta le részletesen a kimult társaságában töltött fájdalmas perczeit s nemes szolgálatkészséggel tovább is segítségére volt nénémnek férje hátrahagyott ingóságainak emlékképen való megszerzése körül.

Az aradi kivégzések hirére a rémület és elkeseredés félig elfojtott följajdulása tört ki a nemzet elkínzott szívéből. A mi családi és rokoni körünk egyik büszkeségét, szeretett testvért, egy mindnyájuk szívébe zárt nemes, nagy lelket vesztett el ama borzasztó reggelen, de mindnyájuk veszteségének panaszszava elhallgatott az Emma néném megsemmisítő fájdalmának gondolatánál.

A daróczi nagymama, a kihez anyám és testvérei mint korán elvesztett anyjok igazi helyettesséhez ragaszkodtak, s ki különösen meleg, odaadó anyai szeretetének megszámlálhatatlan jeleivel halmozta el szorongattatásának napjaiban

boldogtalan nénémet, Dessewffy Arisztidnek, ki róla még utolsó leveleiben is oly melegen emlékezett meg, kegyetlen megöletését egy sebzett anyaszív egész önfeledt kétségbeesésével és felbőszülésével vette hirül. Ő, a ki maga volt a vallásosság, maga az önmegtagadó, önfeláldozó szeretet, a hír hallatára térdre rogyott, összekulcsolt kezeit égre emelte s irtózatos átkot mondott a szeretett, hős rokon halálának okozóira; unokái néma rettegéssel nézték végig a holtiglan emlékezetökbe vésödött jelenetet.

Tudvalevő, hogy Lichtenstein herczeg csakugyan minden befolyását latba vetette Dessewffy megmentése érdekében, igéretet is kapott, s hogy mikor a megtörtént kivégzésről értesülvén, felháborodott hangon tett szemrehányást Haynaunak, ez azt válaszolta: hiszen kegyelmet kapott, büntetése kegyelmi úton kötélhalál helyett löporés golyóra lett változtatva. A herczeg meleghangú levelet intézett nagynénémhez, melyben őszinte fájdalommal biztosította róla, hogy nem az ő igyekezetén mult, ha férjét megmenteni nem lehetett s hogy ő vigasztalhatatlan a sors ama végzése fölött, mely neki kettejük életpályájába oly balsikerü beavatkozást juttatott szerepül; legnagyobb készségét nyilvánította mindenben való szolgálattételre, a mivel fájdalmát enyhítheti, vagy kivánságát teljesítheti. Néném a maga számára nem kért többé semmit, — mit is kérhetett volna? de nemes szíve még akkor is, mikor mindenét elvesztette, megemlékezett jó rokonairól

s a herczeg pártfogását kérte ki ama hozzátartozói részére, kik a forradalmi időkben a seregnél vagy a megyénél tett szolgálataik által kompromittálva, üldözésnek néztek eléje. Lehet, hogy e közbenjárás okozta legtöbbjük sorsának eléggé enyhe alakulását.

Mihelyt néném annyira felocsúdott kétségbeeséséből, hogy utazni képes volt, feljött Pestről Daróczra, a jó nagynéni karjai közé, ott és csak ott remélhetve némi enyhülést. Anyám eléje ment Abosig, a hol nővérüknél Máriássy Ágostonnénál találkoztak, azután felkisérte Daróczig. A kik pár hónap előtt mint boldog menyasszonyt látták, azok rá nem ismertek, oly szörnyü nyomokat hagytak rajta a kiállott lelki szenvedések.

A megnyugvás idővel megjött, de lelkének fiatalkori derüje — soha többé. Vannak gyógyíthatatlan sebei a léleknek is. Azok az idők elmultak, a fájdalom, a mit okoztak enyhült, a dicsőségnek, a melyet hoztak, „nöttön-nő tiszta fénye“ . . .

„Le sang disparait — la gloire seule luit!„

Mi azt mondjuk: nagy, dicső idők voltak, lelkesedjünk emlékezetükön . . .

De ne feledjük azt sem, hogy zordon, véres, rettentő idők voltak, a minőknek visszatérésétől óvja meg az Isten szegény hazánkat!

III.

„És Magyarország ujra csendes.“

A forradalom le volt verve.

A nemzet vezérei, hősei elvéreztek, vagy börtönbe kerültek, vagy külföldre menekültek; a ki bármi szerepet vitt a nemzeti küzdelemben, az bujdosni volt kénytelen, mert minden órában várhatta elfogatását vagy katonául való besoroztatását. A nemzet alélt testére a diadalmaskodó hatalom minden ellenállás nélkül rakhatta rá a bilincseket.

Nem is késett rárakni, mert tudta, érezte, hogy az a test még egyszer megmozdulhat és próbáját adhatja erejének. Tudta, érezte, hogy a hallgatás még nem feledés, hogy a kik távol vannak, azok még visszatérhetnek, hogy a remény csalódhatik, de az óhajtás megmarad. Tudta, érezte, hogy a levert küzdelem emlékeiből a kétségbeesésen es rémületen kivül maradt még valami egyéb is a szívek mélyében: egy elfojtott, de még egyszer kitörendő s a nemzeteket fölrázó tiltakozás a „szent eskü, szent kötéssel védel-

mezett népjognak“ eltiprása ellen, egy kisérteties föltámadási üzenet, mely a győztes álmát nyugtalanítani s a halottaikat siratókba új reményt önteni képes.

Szálló igeként kelt akkor szárnyra ez a német anagramma, melynek szavai az aradi tizenhárom neveinek kezdőbetüit adták:

„Pannonia, vergiss deine Todten nie! als Kläger leben sie.“

A győztes hatalom első berendezkedése ennek a félig börtönöri, félig halottvirrasztói feladatnak felelt meg. Hevenyészett volt és tökéletlen, mert a kínálkozó erőket kellett igénybevenni, azok pedig nem voltak elsőrendüek, de hát a hol a közigazgatási apparátus elégtelennek látszott, ott úgyis kisegített — a katonai hatalom.

Magyarországot a bécsi minisztérium kormányozta, melynek névleges elnöke Schwarzenberg Felix herczeg, mozgató ereje a barrikádok hőséből absolutistikus miniszterré átidomult dr. Bach Sándor volt; Pesten egy katonai és polgári főkormányzóságot és egy ideiglenes helytartóságot szerveztek; az országot beosztották öt kerületre és a szerb vajdaságra s temesi bánságra; Erdély, Horvátország egészen külön tartományok voltak. Ennek a beosztásnak megfelelően szervezték a törvénykezést is, megfosztván azt is önállóságától, a mennyiben a hétszemélyes táblát a bécsi legfőbb bírósághoz olvasztották be. A megyék pusztán közigazgatási területekké váltak s a mennyiben nagyságuk kényelmetlennek mutatkozott, két, sőt

három megyére daraboltattak; a kerületek élén kerületi főispánok állottak, a megyék élén pedig megyefőnökök, a járások igazgatása járási biztosokra volt bízva.

A mi vidékünk a kassai kerülethez tartozott, a mely gróf Forgách Antalt kapta kerületi főispánul; megyefőnök Sárosban Semsey Albert lett; a legfőbb katonai hatalmat Kassán Bordolo tábornok gyakorolta.

Atyámnak és atyafiságunknak akadt mindjárt az első időben dolguk, mely őket ezekkel az új hatalmasságokkal érintkezésbe hozta.

Az ostromállapotnak megfelelően atyámnak hazajövetele után térítvényt kellett kiállítania, melyben megjelölte azt a helyet, a hol tartózkodni kíván s kötelezettséget vállalt a hivásra bármikor személyesen megjelenni. Mikor anyám 1850-ben haldokló édes atyjához Pestre utazott, útlevéllel kellett magát ellátnia s azt szabályszerüen láttamoztatnia; még 1851-ben is atyám csak a megyefőnöktől aláírt „Passirschein"-al zsebében mehetett a 10 mértföldnyire fekvő Kassára, s ezen a nevezetes okmányon még a használandó lovak száma is meg volt jelölve.

Sok utánajárásába került atyámnak és Albert bátyánknak míg az oroszok részére requirált marha fejében valami gyönge kárpótláshoz jutottak. Az új kormányzat azonban mindjárt ellenkövetelést is támasztott. Az eperjesi törvényszék, melynek elnöke a forradalom kezdetén első alispáni állást viselt, a kormánybiztostól kinevezett tisztvise-

löket Kossuth-bankókban fölvett, nagyon csekély fizetéseiknek osztrák pénzben való visszatérítésére ítélte, sőt fennforgott a veszély, hogy a kormányzatuk alatt behajtott adók és a központi kormánytól a megyének kölcsönzött összegek visszafizetésével is őket fogják egyetemlegesen megterhelni. A zaklató kihallgatások egymást érték, atyámnak felrótták azt is, hogy a Szemere-minisztériumnak a megye részéről küldött hódoló föliratot mint főjegyző ő irta alá; unokatestvére Dessewffy Gyula csak nagy nehezen, az új kormány előtt kedvelt rokonok közbenjárásával menekült a besoroztatástól. Pesten nagyatyám, Szinyei Merse László ellen heteken át vizsgálat folyt az Újépületben székelő hadbíróság előtt.

Vidékünknek egyik legtekintélyesebb földbirtokosa, Berzeviczy Emil, egészségét az 1849-iki zavarok és zaklatások következtében veszítette el teljesen; az oroszok elől menekülve a legnagyobb sietségben Gyöngyösre utazott nővéréhez, Almásynéhoz, a debreczeni nemzetgyülés elnökének édes anyjához, onnan pedig Parádra. Útjaiban meghült s járási képességét teljesen elvesztvén, állandóan betegeskedett s már 1853-ban meghalt. Beteg állapotában is folytonosan vizsgálatokkal zaklatták, 1848 előtt a kamaránál viselt hivatala után kijárt nyugdíjától megfosztották, nővérét Almásynét pedig, mikor Berzeviczéről hazautazott, csak egy jóakarójának figyelmeztetése óvta meg attól, hogy Kassán le ne tartóztassák. A zsandárok a parasztoknál kémkedve igyekeztek kinyo-

mozni, hogy mi történik a földesurak házánál s minden névnapi vagy ünnepi összejövetelt conspiratió gyanujának örve alatt jelentettek föl.

Ilyenképen természetesen mindenki ki volt téve a gyanusításoknak, habár valójában a mi vidékünkön semmiféle conspirálási hajlam nem mutatkozott.

Az Almásyné ittléte alatt Berzeviczy Emil házánál állítólag megtartott titkos összejövetelekben való részvétel czímén atyámat és Szmrecsányi Ödönt is bevádolták Bordolo tábornoknál. Ez parancsot adott Semsey megyefönöknek, hogy a dologban szigorú vizsgálatot tartson, s addig is míg minden kiderül, a két nevezett földbirtokost, mint különben is nyugtalan és „a dolgok új törvényes rendjéhez nem alkalmazkodó egyéneket“ azonnal fogassa el és soroztassa be katonának, mert erre az utóbbira már azzal is rászolgáltak, hogy a kassai ütközetben részt vettek. A kerületi főispánt helyettesítő Fábry István előadótanácsosnak, Semsey megyefönöknek és Szalyovics alszolgabírónak becsületére vált, hogy a rendeletet azonnal végre nem hajtották s a vizsgálat során a följelentés alaptalanságát kiderítették.

Az ilyen üldözések és zaklatások, melyekhez a levéltitok gyakori megsértése is járult, nem voltak alkalmasak az 1852-ben végbement első uralkodói körút talaját előkészíteni s nem lehetett csodálni, hogy, habár a megyefönök magyar nyelvü, nagyon lelkesen hangzó és a megyebeli minden birtokosnak megküldött fölhívása a neme-

seknek Eperjesen a Felség előtt leendő testületi tisztelgését vette czélba, ezt a czélt csak nagyon gyarlón lehetett megvalósítani; a csekély számu megjelentek képviselték ugyan majdnem valamennyi megyebeli nemes család nevét, de a családok legméltóbb képviselői mind otthon maradtak.

Az uralkodói családban 1854-ben végbement nász, — melynek hazánkra oly áldásos kihatását akkor még senki sem sejthette — a megkegyelmezések egész sorát hozta ugyan meg, az ostromállapotot is majdnem egyidejüleg kifejezetten megszüntették, de a Buol-Schauenstein gróf elnöklete alatti minisztériumnak a nemsokára báróvá előléptetett Bach eszméit megvalósító kormányrendszere semmivel sem volt jobb elődjénél. Hogy még az 1848 előtti magyar kormányrendszer nyomai is elenyészszenek, a helytartótanácsot decentralizálták s minden kerület kapott egy kis fiókhelytartóságot; az absolut uralom szolgálatára vállalkozott magyarokat majdnem mind elbocsátották, s helyettök magyar ajkaknak gyakran kimondhatatlan nevü német, cseh, morva és lengyel hivatalnokokkal árasztották el az országot, a kik a közigazgatás legalsóbb fokáig német szolgálati nyelvet is hoztak be. A mi kerületünk helytartósági osztályának Kassán főnöke bizonyos báró Kotz Keresztély lett, helyettese Sacher-Masoch lovag; Sárosban megyefőnök lett Franz von Myrbach, Ritter von Rheinfeld, cs. kir. helytartósági tanácsos, s

megyei biztos Szeredinszky Adolf; cseh szolgabírót is kaptunk Kis-Szebenbe, Laxának hítták a boldogtalant. Később, mikor már veszélytelenül lehetett tréfálni e dolgok fölött, az „Üstökös"-ben Tallérosy Zebulon levelei „megkövetem alásan" előrebocsátásával emlegették, egy másik lap pedig verses bokrétába fűzte az ötvenes évek Bach-huszár-hadának exotikus neveit; emlékszem, hogy a versek legjava így hangzott:

„Schmutz, Kozseluch, Tumerauf, Hornaček,
Hrubi, Melichar, Schleimer, Chrobaček.
Satala, Kreimel, Safranek, Weigl,
Wawra, Suček, Prihoda, Beigl.
Wiplel, Worel, Wrtel, Brix,
Popelka, Czibulka, Wavrecska, Dix."

A pénzügyet már eredetileg külön szervezték, mert a kényszerkölcsönök s önkényesen kivetett adók beszedése nagyon sok bajjal járt; a magyar ember a törvényes adót sem szereti, hát még a törvénytelent; most azonban — az ostromállapot helyett cserébe — külön szervezetet adtak az egész rendőri ügynek is, kerületenkint rendőrigazgatóságokat állítottak föl; a kassainak vezetője Marx Vilmos lett. Ezek alá voltak rendelve a híres zsandárok, a kik oly élénk emlékezetében vannak mindenkinek, a ki az ötvenes éveket átélte. Rémület szállott minden magyar házba, ha a községben zsandár jelent meg, mert tudták, hogy ezeknek feladata nem a személy- és vagyonbiztonság fenntartása és biztosítása, hanem első sorban politikai gyanúokok kutatása, a hatalomra nézve legkevésbbé is veszélyes vagy kényelmetlen

egyéneknek bármily ürügy alatt való hurokra kerítése, és azt is tudták, hogy ezek az emberek értelmiségöket és megbizhatóságukat messze fölülhaladó hatalommal vannak fölruházva, hogy mindenüvé behatolhatnak, mindent és mindenkit átmotozhatnak, pusztán szolgálati esküjökre való hivatkozással tett tanubizonyságuk egymaga börtönbe, söt bitóra juttathat bárkit s e mellett jutalmuk a följelentett cselekmény súlya szerint emelkedik. Széchenyi „Blick“-jében az ő megsemmisítő gúnyával ecseteli a zsandárok garázdálkodását Magyarországon, de jótékony humorral is fűszerezve kifakadásait, megemlékszik róla, hogy a magyar vidékeken harisoknak nevezték el a Bach-rendszer e jeles közegeit, mert a mint a haris kiáltásával maga árulja el a vadásznak hollétét, a zsandár is fényes sisakja csillogásával messziről észrevehetővé tette közeledését; azt pedig Várady Gábor jegyezte föl „Tarlózatai“-ban, hogy a mármarosi zsidók félelmökben „der heilige zsandár“-t emlegettek.

Az ötvenes évek absolut kormányzatának egyébiránt azt a két elismerésre méltó tulajdonságát nem lehet tagadásba vonni, hogy igyekezett az administratióba és törvénykezésbe szigoru rendet hozni be s hogy általános irányára nézve demokratikus volt. Az 1848-iki törvények közül azokat, melyek czéljaival megegyeztek, mint az úrbériség és ősiség eltörlését, a földtehermentesítést és közteherviselést, pátenseivel megvalósította, az osztrák polgári törvénykönyv behozatalával magán-

jogi téren egyöntetűbb, szilárdabb jogrendet létesített s hivatalnokai utasítva voltak az alsóbb néposztályok érdekeinek megóvására. De ezekbe a jó tulajdonságokba is bizonyos kellemetlen politikai mellékíz vegyült; nyilvánvaló volt, hogy a kormánynak czélja az is, hogy a 48-iki reformok által úgyis súlyos gazdasági válságba jutott úri osztályt, mint a nemzeti eszmének is legerősebb képviselőjét, még jobban megtörje, az administrativ rend kérlelhetetlen, gyakran kiméletlen érvényesítése pedig a „rovott multú“ egyénekkel szemben többnyire nagyon is szembetünöen viselte magán a vexatorius czélzat bélyegét.

Az első, 1852-iki császári körutazást tudvalevöleg 1857 tavaszán követte egy második, melyet egy, az uralkodó családot ért fájdalmas gyászeset szakított meg, úgy hogy folytatása a nyár derekára maradt. A tekintélyesebb földbirtokosok most a kassai helytartósági osztály fejétől kaptak igen udvarias, „ergebener Diener“-ként aláírt német fölszólítást a tisztelgésre, s a megyefönökök a körút részletes programmját is megküldték; a felhívások ezúttal sem jártak sokkal fényesebb eredménynyel. Udvarias, de igen határozott hangú volt az a felszólítás is, melyben Laxa főszolgabiró a császári kiséret számára fogatokat requirált; ebben azoknak, a kikről tudták, hogy négyesen járnak, meg volt hagyva, hogy kocsijuk négyes fogattal jelenjék meg a kitüzött időben és helyen, hogy a kocsis „vasárnapi díszében“ legyen s a szerszám „tiszta és csinos“. A levél záradékában

a főszolgabíró úr bevallotta, hogy sok nehézséggel kell küzdenie s ezért reményét fejezte ki, hogy igyekezete kellő támogatásban fog részesülni. Igen jellemző azonban, hogy mikor a császári utazással nehezen érthető kapcsolatban Myrbach lovag megyefőnök megyei szegényházak létesítését indította meg s e czélra gyüjtést rendezendő, a megyei közönség erszényére appellált, erre vonatkozó fölhívását magyar nyelven adta ki.

Mint egy körülzárolt várban, úgy élt akkor kiki családjában, házában, gazdaságában; feledve a mennyire lehetett a külvilágot, óvakodva és türve, csöndben reménykedve és sopánkodva, el-elmerengve a múltakon . . . Erről az időről írta Gyulai Romhányijában:

„Csak a szív zajg és fel-feltámad
A le nem győzött boszú s bánat,
De népek úgy mint egyesek,
Megszoknak és felejtenek."

Vajjon felejtettünk-e? . . .

Atyám könyvtárának legóvottabb rejtekében volt egy kis könyv, az volt a czime: „Hangok a múltból"; gondolom, Kertbeny szerkesztette a forradalom után s a külföldön nyomtatták; czimlapja egy sírdombot ábrázolt, rátámasztott czimerpajzszsal, Magyarország koronátlan czímerével; a sírdombon háromszinü zászló lengett, rajta e felírás: „Még jönni kell, még jönni fog egy jobb kor", lenn, a kép szögletében pedig egy másik idézet volt olvasható, a Bajza Apotheosisának

szavai a „védelmezett népjog“-ról . . . „melyet zsarnok tiport“.

Áhítattal adták és áhítattal vettem kezembe mindig azt a kis könyvet; bizonyos félelemmel vegyes áhítattal, mert meg volt mondva, hogy ha ez a könyv zsandár kezébe kerülne, abból nagy baj támadna. Természetes, hogy csak annál jobban érdekelt a könyv, annál jobban tetszettek versei — mert versgyüjtemény volt az egész, csupa hazafias költemény a forradalom előtti, alatti és azt közvetetlenül követő korból; abból tanultam meg a „Szózat“-ot, a „Himnus“-t, az „Apotheosis“-t, a „Talpra magyar“-t és lassankint egész sorát a nemzeti küzdelem és a nemzeti fájdalom dalainak.

Az ilyen olvasmány és a mindenki lelkében élő hazafiúi bánat költői hajlamokat keltett igen sokakban; atyám abban az időben irt egy, később, a hatvanas évek elején kis családi lapunkban, a „Próbakö“-ben megjelent ódaszerü költeményt, e czím alatt: „1849.“ A kezdete ez:

„Volt nemzetünk,
Volt imádott
Ős hazánk,
Melynek vérrel
És vagyonnal
Áldozánk.
Volt, de nincs ma . . .“

Azután elmondja a költemény, rajongó hangon a szabadságharcz hőstetteit és diadalait, elkesergi leveretését, a rákövetkező elnyomatást s e fohászszal végződik:

„Egek ura!
Fogadd forró
Imánkat:
Csüggedéstől
Őrizz, áldjad
Hazánkat.
Hagyd élni a
Magyar nyelvet
S nemzetet,
Büntesd meg azt,
A ki minket
Tönkretett!“

Egy közeli rokonunk, Dessewffy Gyula, különben nagyon víg kedélyü, ötletes ember, fölkéretvén, hogy gyermekkorban meghalt unokahúga, Dobay Ferdinandék egyetlen gyermeke sírjára feliratot szerkeszszen, ezt a kis verset vetette papírra:

„E földi bús hazában
Sajnáld csak azt, ki él;
Nyugalma csak halottnak
Napunk nyomorra kél.“

Nem irodalomtörténeti szemelvények igényével iktatom ide ezeket a költői kisérleteket, de mint jellemvonásait a kornak, melyben a haza fölötti titkos kesergés a verselést a lelki megkönnyebbülés egy nemévé tette. Néha aztán gúny is vegyült az ilyen versekbe; közkézen forgott abban az időben vidékünkön egy hosszabb gúnyvers a szomszéd Szepesmegye akkori még magyar tisztikaráról, melynek egyes szereplőkre vonatkozó maró mondásait később is ismételgették néha.

Az ilyen rebellis verseket természetesen csak kéziratban adogatták tovább, mint a hogy általán

abban az időben nálunk a felvidéken minden úri házban egész csomó kézirati másolatot őriztek, költeményeknek, 48—49-iki beszédek, kiáltványok és harczi daloknak, továbbá az aradi vértanuk utolsó imáinak lemásolt szövegét, sőt rokonságunk nőtagjai bámulatos szorgalommal írták le és adták tovább azokat a leveleket is, melyeket a szabadságharcz után Amerikába kivándorolt Ujházy László, megyénk nagy szerepet vitt fia s az ő családtagjai írtak haza tengerentúli vándorlásaikról, letelepedésökről, az Amerika öserdőiben létesített Új-Budáról, ottani életükről, s melyeket azután nagyobb falusi összejövetelek alkalmával esténkint, zárt ajtók mellett olvastak föl.

Mert a hazafiúi érzelmeknek ebben a csöndes, titkos cultusában nálunk is a nők jártak elöl. És ma érthetetlennek látszhatik, hogy rokoni körünkben ezeknek a hazáért lángoló nöknek nagy része jobban beszélte a német és franczia nyelvet a magyarnál, s levelezési nyelvül többnyire a németet használták. Akkor e fölött senki sem akadt fönn, mindenki úgy tekintette, mint a múlt szükségszerü következményét, a minő volt az is, hogy az öregebb úri asszonyok még latinul értettek, s arra gondolva, hogy szabadságharczunk hősei közül is némelyik csak töredezve vagy épen nem beszélte nyelvünket, nem kételkedett senki az olyan honleányok hibátlan magyar érzelmében, a kik nem tudtak hibátlanul beszélni magyarul.

A hol ily szellem uralkodott, ott természetesen

a legöszintébb kegyelet s egy neme a csodálatnak és rajongásnak környezte mindazokat, kiket az elviharzott hőskor hírmondóiul tekinthettünk magunk között, sőt minden emléktárgyat, ereklyét is, mely arra az időre emlékeztetett: egy golyót, mely valamelyik rokonnak mint honvédnek fúródott testébe, vagy egy kis fali polczot, melyet valamelyik rabságra ítélt jó barát fogságában esztergályozott.

A leggyöngédebben nyilatkozott meg ez a kegyelet szegény Emma néném, a Dessewffy Arisztid özvegye iránt, ki a szivét marczangoló fájdalom ellen előbb a daróczi nagynéninél, azután szüleim házánál keresett menedéket s életem első éveiben egészen Berzeviczére jött lakni, szomszédságunkban a Berzeviczy Emánuel házában rendezkedett be.

A szörnyü csapást követő első időben rokonai tébolytól vagy öngyilkosságtól féltették; lassan sikerült a szerető nagynéninek csendes vigasztalással, férje emlékének áhitatos fölidézésével és költői olvasmányok zsongító hatásával gyógyítgatnia sebzett lelkét, békéltetni meg öt az élettel és sorsával. Az első időben az özvegy sürün kereste föl férje rokonait s azok is öt, előbb kassai lakásán, azután Berzeviczén, hol legkedvesebb szórakozása a velünk, nővére gyermekeivel való foglalkozás volt; néhány év múlva azután oly fordulat állott be életében, mely öt egy újabb kötelékkel csatolta a forradalom dicső küzdelmeinek emlékéhez.

Az ötvenes évek folyamában egymásután két, a várfogságból kiszabadult honvédezredes került be — mint már említettem, — rokonságunk körébe.

Az első Dobay József volt. A Sárosmegyében törzsökös Dobay-család egy a székelységbe elszármazott ágának sarja volt, kora fiatalságától katona, a ki a szabadságharcz számos ütközetében tüntette ki magát, úgy hogy főparancsnoka Bem, kis termetére való tekintettel az ő „kis Leonidas"-ának szokta volt nevezni. Miután a forradalom alatt főhadnagyságtól ezredességig vitte föl, csapatával — az utolsók között — megadta magát Zsibón s szintén az aradi fogságba került.

Elítéltetésének és fogságának körülményeit gyakran beszélte el nekünk. Az októberi kivégzések után több héttel hirdették ki neki és társainak ítéletöket, mely kötél általi halálra szólott; az ítéletet fölolvasó hadbíró e pontnál szándékosan megállott s miután néhány másodperczig legeltette tekintetét a vele nyugodtan szembenéző delinquensen, folytatta a kihirdetést, felolvasván a legfelsőbb kegyelemre vonatkozó értesítést, mely szerint az ítélet 18 évi, nehéz vasban töltendő várfogságra lett megváltoztatva. Dobayt Olmützbe vitték, a hol a vár nedves, alacsony casemattáiban raboskodott, eléggé emberséges bánásmód mellett. Az olyan raboknak, a kiket hazulról pénzzel láttak el, tűrhető volt a sorsuk, mert maguk gondoskodhattak élelmezésükről, saját

ruhájukat hordhatták, olvasmányt, írószereket rendelhettek; de a kiknek pénzök nem volt, azok közkatona ruhában jártak és napi 20 krajczár Löhnungból táplálkoztak. Sétára egy, csupán néhány lépésnyi széles, de meglehetősen hosszú sikátor volt rendelkezésükre bocsátva, melyet egyfelől a vár, másfelől egy női kolostor fala szegélyezett, s a hol árnyék hiányában nyáron pokoli hőség uralkodott. Dobay bátyám a legszerencsésebb politikai foglyok közé tartozott, mert fogsága kevesebb mint három év alatt véget ért; ezt a gyors amnestiát a közhiedelem orosz és osztrák főtisztek részéről gyakorolt közbenjárásnak tulajdonította, kiknek a szabadságharcz alatt hatalmába került családjaival a mindig lovagias Dobay fölötte előzékenyen bánt. A mikor őt szabadon bocsátották — 1852 nyarán — akkor vitték a forradalomban szintén élénk részt vett atyját Josefstadtba fogságba. Találkoztak s atyja már ekkor azt tanácsolta neki, utazzék sárosmegyei rokonaik körébe s ismerkedjék meg Dobay Ferdinand még fiatal özvegyével, atyám növérével; de ő a székelyföldre ment, mint mondá, azért, hogy magára maradt anyjának az aratásnál segítségére legyen, de azzal a titkos utógondolattal is, hogy Háromszékből könnyebben szökhetik ki Törökországba, s Bem példáját követve ő is a szultán katonai szolgálatába lép. És mégis az történt, a mit az atyja kívánt: Dobay ősszel fölutazott Sárosba, hogy húgát Klárit, kit néném, az özvegy Dobay Ferdinandné

leányául volt fogadandó, Pétermezőre fölkísérje, s a vége az lett, hogy a rózsás arczú, kellemes, víg kedélyü, élénk vérmérsékü, még csak 32 éves vitéz ezredes, — kit egész vidékünk hamar megkedvelt — már a következő év elején nőül vette özvegy rokonát.

A másik ilyen érdekes jövevény Máriássy János volt. Ő is ezredes volt s ugyanolyan ítéletet kapott mint Dobay, de neki csak az 1854-iki amnestia szállította le a büntetését, úgy hogy hét évi várfogság után 1856-ban került csak haza a Szepességre s onnan — mint rokonunk — átjött mindjárt Berzeviczére és Daróczra s itt szövödött mátkasága néném mel, Szinyei Emmával, a ki ha valakiben, benne találhatta föl első férjének hősi erényeiben méltó utódját. Itt nálunk tartották meg esküvőjüket is s mindketten annyira ragaszkodtak szüleimhez, hogy bár azontúl lakóhelyök János bátyám haraszti birtoka lett a Szepességen, az első évek teleit még itt töltötték, néném előbbi lakásán.

A Hernád-parti Haraszt régi kastélyának egyik boltíves szobájában, mely hajdan kápolna lévén még mennyezetén viselte az I. H. S. betüket a kereszttel, az egyik ablak mellett, repkénynyel befuttatott keretben olajfestésü kép állott; annak a szép, szőke szakállú, kék szemü vitéznek a képe, a ki a ház egyik lakójának feledhetetlen első férje, a másiknak szeretett bajtársa volt. Olyan volt az a hely, mint egy házi oltár, melyen az elköltözöttnek emlékét az élők frigye ápolgatta.

IV.

A mi kis világunk.

Arról a kis világról akarok most beszélni, a melyben szolgabiró és zsandár nem parancsolt, a mely a mi szükebb és tágabb otthonunk volt, a csöndes falusi élet, a maga mindig visszatérő jelenségeivel, a legtöbbet összejáró rokonok és barátok köre, a leggyakrabban s a gyermekekkel együtt fölkeresett közeli helyek: mindez nekem, a gyermeknek, oly soknak s a mellett oly szépnek, kedvesnek és jónak látszott, hogy nem tudtam elképzelni, miért és mennyivel lehetne szebb és jobb, ha az a külső világ, a mely környezett, kevésbbé szomorú lenne.

A mi kis világunknak természetesen az eseményei sem voltak nagyok. Három éves voltam, a mikor vidékünkön elöször fordult meg egy fényképész.

Kletzernek hívták s Löcséről jött a Dessewffy Gyula ajánlásával; napokig lakott apám

házánál s innen kirándult az összes közeli, rokoni házakba; mindenütt lefényképezte az egész családot, együtt a verandán vagy az udvaron ülve, a fontosabb személyeket külön is. Nagy dolog volt ez akkoriban és maradandó emléket hagyott; ha mást nem, a gyermekeket, az unokákat mindig érdekli az, láthatni, hogy néztek ki „az öregek“ — egy félszázad előtt. A mi egyik képünkön rajta van „az öreg úr“ is, mint a hogy általán nevezték Berzeviczy Albert bátyánkat, a ki egy évvel később végkép hozzánk jött lakni.

Kedélyes óráiban néha el-elmesélt fiatalkori útjairól, különösen Olaszországról; képeket és könyveket is hozott onnan, a Vesuvnak egy hatalmas kitörését ábrázoló kis színes kép élénken emlékezetemben maradt. A zenét nagyon szerette az öreg úr, sőt fiatalabb korában költött is zenedarabokat, ép úgy mint atyám; Kisfaludy Károly „Sárga levél“ című költeményét megzenésítette s élete utolsó évében egy családi ünnepély alkalmával mi gyermekek elénekeltük neki a saját dalát; atyánk tanított meg rá, a ki kitünő zenei hallásával és meglehetős gyakorlottságával sokáig maga volt leányainak zongoramestere.

Esténkint szokása volt az öreg úrnak, hogy hátratett kezekkel, lassú, egyforma lépésekkel sokszor végigmérte az ebédlőt; ha a padlón egy elejtett tüt látott meg, engem, ki a másik szobában játszottam, beszólított, hogy emeljem föl

és tegyem el, mert elvesznie semminek sem szabad.

Egy kissé féltem töle, mert olyan szigorúnak és mogorvának látszott, pedig tudom, hogy szeretett s nagy jótevőm volt. 1859 tavaszától már nem hagyhatta el az ágyat. Bennünket gyermekeket reggelenkint bebocsátottak, hogy jó reggelt kívánjunk az öreg úrnak; növéreim mentek elöl, én leghátul; velök beszélgetett néhány szót, azután odaszólt nekem: „Hát te, czikkes tanu vagy, nem szólsz?“ Szent István napja volt épen, a mikor tudatták velünk, hogy ma már nem mehetünk be az öreg bácsihoz, mert az öreg bácsi meghalt. Akkor hallottam először haláról a házunkban. A temetés idejére bennünket gyermekeket elvittek valahová, bizonyosan Pétermezöre; azután elvezettek a temetöbe, a mely egy dombon fekszik Berzevicze kertjei fölött, ott a hol régente a berzeviczei vár állott; ott egy virágokkal behintett új sírhantot mutattak meg, a mely mellett letérdeltünk imádkozni: az volt az Albert bácsi sírja.

Ez alatt az idő alatt a mi otthonunk kitágult; most már nem csak az öreg Péchy Tóni nénihez járhattunk át a „János udvará“-ba, hanem egy udvarral tovább Emma nénénkhez is, a ki — mint említettem — Berzeviczére jött lakni s itt is kelt egybe második férjével. Kifogyhatatlan volt ötletekben, mesékben, játéknemekben a mi számunkra, egy kis özet is tartott kertjében, hogy annál szívesebben járjunk hozzá. Én meg-

kínoztam azzal, hogy mindig a Jónás próféta tengerbe dobatását és csodálatos menekülését kellett lerajzolnia számomra; a biblia összes eseményei közül ez érdekelt legjobban; mindenkinek, a ki hozzánk jött, rajzvizsgát kellett kiállania a Jónás esetének ábrázolásával. A szent történetekbe való szemléltető bevezetést egy pompás, nagy, régi, börkötésü bibliának köszönhettem, a melyet Nürnbergben Weigel Kristóf adott ki, bizonyosan a XVIII. század elején, s a mely csak képeket tartalmazott Caspar és Jan Luykentől, meg Antonio Meloni:ól; szövegül csupán latin és német versecskék szolgáltak minden kép alatt.

Mikor aztán Emma néném Máriássy Jánoshoz ment feleségül, férje egy csapással meghódított bennünket gyermekeket is, és legkedvesebb bácsink lett; nagyon élénk és víg volt mindig, az a hatalmas, hös ember, a ki csatával, bitóval, börtönnel nézett már életében szembe, úgy évödött velünk, mintha maga is gyermek volna. Örvendetesebb eseményt nem is képzelhettünk, mint a mikor János bácsiék jöttek át később a borzasztó rossz sihóczi úton Harasztról vagy mi mentünk oda hozzájuk. Említettem, hogy házasságuk első éveiben a telet itt töltötték Berzeviczén; e nélkül ránk nézve nagyon csonkák is lettek volna a téli örömök, s különösen a télnek legnagyobb öröme: a karácsonyest!

Kimondhatatlan az, milyen rejtélyes varázs füződik a karácsonyest gondolatához gyermeknél

s különösen falusi gyermeknél, mert hiszen a városi gyermek annyi karácsonyfát lát az utczán, meg a boltok kirakataiban, mielőtt a magáét megkapja, hogy abban illusiót kelteni vajmi nehéz, s ha kelteni sikerült, azt hamar eloszlatják az iskola- vagy játszótársak, a kik érettségükkel kérkedve kinevetik azt, a kiben még gyermeki hitet találnak.

Atyám íróasztalán volt egy olyan mutató-naptár, a melyen a hónap nevét s a nap folyószámát betett lapokon váltogatták; ha az deczember 24-ikére volt igazítva, az én szememben egészen másfélének látszott, abban a hónapnévben és abban a számban valami babonaság rejtőzhetett, olyan sokatmondóan nézett rám mind a kettő, mikor együvé került. Sehol sem találtuk helyünket, ha az a nap ránkvirradt, faggató kérdezősködésünktől nem volt senkinek menekülése. S mikor aztán a nagy ebédlő szárnyajtóit lecsukták, akkor már az örvendetes izgalom határt nem ismert, a képzelet lázasan müködött, hogy elénkbe állítsa: mi lesz a mögött az ajtó mögött, ha egyszer föltárul! Számláltuk a perczeket, lassúknak találtuk s mégis oly végtelenül édeseknek, annak tudatában, hogy ahhoz a nagy, a legnagyobb örömhöz vezetnek, ahhoz a melynek a puszta emlékezete elvilágított egészen odáig, a hol már az új karácsonyest örvendetes várakozása kezdődött.

Pedig bizony a karácsonyfa dísze vajmi szerény volt ahhoz a túlfinomult fényüzéshez képest,

a melyet e dolgokban ma már ki szoktak fejteni; de micsoda varázsos fénye volt a mi szemünkben azoknak az aranyozott almáknak és milyen csodás színjátéka az üveggolyóknak, hát még milyen boldogító szaga a hosszú tekercsről levagdalt viaszgyertyáknak! És rendesen két fát is kaptunk — hiszen a közeli erdőben volt elég; a mig azoknak a fáknak a balzsamos illatát éreztük a szobában, addig mindig a karácsonyest bübájának a hatása alatt állottunk.

A karácsony ép úgy, mint a többi nagy ünnepek falun, természetesen a rokoni és baráti vendéglátásnak is ideje volt; néha jó hosszúra kellett kihúzni a hatalmas tölgyfaasztalt a nagy ebédlőben.

A nagy ünnepi ebédeknek körülbelül közepe táján lehettünk, mikor künn a pitvarban csizmatalpak dörzsölő törlését s énekre készülő torkok köszörülését hallottuk; pár percz mulva a falusi kántor a maga recsegő, reszkető, borizü hangjával, két ministráns-gyerek discantójától kisérve rázendített egy ünnepi szent dalra, melynek végeztével bekopogtatott, belépett s az ajtó mellett maradva kenetdús hangon elmondott egy ünnepi köszöntöt, a miért természetesen kijárt egy pohár bor, meg borravaló is. Tekintve azt, hogy udvarunk a falu végén volt s hogy akkor még sok úri udvar volt Berzeviczén, el lehet képzelni, hogy mire tölünk is távozott, az ünnepnek megfelelő emelkedett hangulatot vitt magával.

Ezeken az ünnepi köszöntökön kivül még egy

ilyen rituális természetü látogatás divatozott nálunk is, mint más katholikus faluközségekben: a vizkeresztnapi házszentelés. Ez már sokkal komolyabb és ünnepélyesebb cselekmény volt, délelőtt folyt le s az érkező pap számára mindig egy fehér lepellel letakart asztalt, két égő gyertyával készítettek ki, a melyre az ezüst keresztet letette, melyet aztán mindnyájan megcsókoltunk. Megvallom, hogy mikor a feltárult ajtón át a pluviáléba öltözött plébános énekes kiséretével bevonult, mindig erős megilletődést éreztem; a kántor ilyenkor főkép azzal remekelt, hogy krétával rajzolta az ajtóra a három király neveinek kacskaringósan összefont kezdőbetüit.

A vendéglátás akkori mértéke egészen más volt, mint a mostani; az egyes ember igényei szerényebbek lévén, sokkal többek igényének lehetett megfelelni. Báró Eötvös József egy szépirodalmi töredékében az ő tanulókorabeli falusi életet a Tiszavidéken így jellemzi:

„Azon időben, mikor a magyar háznak még nem voltak kapui, s ha váratlan vendégek jöttek, a szakács- és gazdasszonyon kivül senki sem boszankodott, mikor névnapokon, lakodalom vagy vadászat alkalmával néha négyen is elháltunk egy szobában s az is, kinek csak pamlagon vagy a földön jutott ágy, talán keményebb, mint kivánta . . . szinte oly megelégedetten pihent, mintha az első angol kárpitos készítette volna nyughelyét . . . mikor a comfort nem abban, hogy mindenkinek tág helye legyen, hanem

abban kerestetett, hogy jól férjünk meg egymás mellett, mikor úri házakban az ebéd ideje egy, a vacsoráé nyolcz óra volt, s lefeküdtünk jóval éjfél előtt, mert apáinktól hallottuk, hogy csak az éjfél előtti álom erősít . . .“

Hát ez mind szóról-szóra ráillik a mi felvidéki viszonyainkra az ötvenes, sőt még a hatvanas években is.

Itt egyébiránt csak azokról a vendégeinkről akarok megemlékezni, a kik megszokott alakok voltak gyermekkoromban szüleim házánál s kiknek némelyikével még sürübben is fogunk találkozni e lapokon: a berzeviczei atyafiságról, azután a legközelebbi rokonokról, kik közül már ismerjük Dobayékat és Máriássyékat. Daróczon, egy kis félórányira Berzeviczétől, a hová a nagyobbak néha gyalog is átrándultak, lakott Szmrecsányi Ödön, a ki nőül birta az özvegy Berzeviczy bárónő egyetlen leánygyermekét; ezekkel annál többet jártunk össze, mert a gyermekek között — kiknek száma fölment tizenhatra, — mindegyikünknek akadt egy-egy kortársa, kivel bennsőbb pajtási viszonyba léphetett.

Anyámnak Máriássy-Szinyei Emmán kívül még négy testvére volt s valamennyivel szeretetteljes viszonyban élt, kiterjesztve azt a családokra is. A legidősebbik testvér, kinek családja nem volt, az apa nevét kapta, Lászlónak hivták; az süketnéma volt gyermekkorától, úgy hogy az ő kedveért mindnyájan megtanúltuk az ujjak mozgatásával jelzett betükből álló siketnéma-abcét, mert abban

az időben a siketnémákat még nem tanították a száj mozgásának megfigyelésére s az utánzás útján való tagolt beszédre, bár nekem föltünt, hogy ha nagybátyámmal jelekkel beszéltünk, ő inkább a szájunk járására, mint a jeleinkre figyelt.

A második testvér Felix volt, a ki atyja életében Szinye-Ujvalván lakott fiatal, szellemes és lelkes nejével, Jekelfalusy Valériával, később aztán Jernyén telepedett le nőtlen bátyjával együtt, s abban az időben már szintén hat nálamnál idősebb gyermekből álló családdal birt.

Volt aztán még két növér, Regina és Anna, az első Máriássy Ágostonnál, a 49-iki alispánnál volt férjnél; ezek az én gyermekkorom idejében Aboson laktak, Sárosmegye alsó szélén s leányaikkal főkép idősebb növérem barátkozott össze; a másik, a legifjabb a testvérek közül Görgey Constantinnál volt férjnél s Szepesmegyében lakott, Görgön. Görgeyéknek két fiuk volt, kevéssel idősebbek nálam, velök nagyon jó czimboraságban éltem már akkor, gyakran jártak hozzánk Berzeviczére, rendkívül élénk, pajkos fiúk voltak, a kiknek szilajsága engem annál inkább vonzott, mert csak növéreim lévén, mindig leánytársasághoz voltam szokva. Atyjuk korai halála után anyjuk egy Krocska Szilárd nevű minorita barátot fogadott nevelőül melléjük; ha hosszasabban időztek nálunk, az is velök jött s itt folytatta leczkéit; csakhogy társaságukban legyek, én is fölcsaptam ilyenkor diáknak, bár még nem

voltam iskolás-sorban s szorgalmasan próbáltam a betüvetést. A leczkeór k alatt csak meg volt valahogy a béke, de az iskolán kívül a Görgey fiúk harczi kedvöket néha egymással szemben nem tudták fékezni. Krocska Szilárdnak azonban ilyen esetekre is meg voltak az ő elvei: azt, a kit jobban megviselt a csata, rendesen azzal a salamoni itélettel csitította el, hogy „a ki mit kap, az az övé!“

Atyám nagyanyja révén rokonságot tartott a Dessewffyek lubotini ágával, kik közül legtöbbször Gyula s ennek leánya látogatta meg; sokat fordult meg Berzeviczén s élénk levelezésben állott atyámmal Sándor is, a jelenlegi csanádi püspök, a ki akkor fiatal pap volt s gyakran versekben irt leveleiben n gy szeretettel emlékezett meg mindig házunkról s családi körünkről, többnyire tréfálva, élczelve, de néha világfájdalmas húrokat is pengetve. Öreg anyja egyideig Berzeviczén lakott, mert leányát ki fiatalon halt meg, Berzeviczy Szilárd bírta nöül.

Mint atyám jó barátját sokszor láttam házunknál Kubinyi Lajost, a ki abban az időben több felvidéki házban nevelösködött, s bár Fáy András is nagyra tartotta nevelői képességeit, egészen sajátszerü pedagógiai rendszerével nehezen tudott érvényesülni. Több könyvet irt, az egyiknek az volt a czíme: „Haladók és maradók csatározásai.“ Irodalmi téren hozzászólt különböző gyakorlati, gazdasági kérdésekhez is, egy, a lentermelésről irt pályamüvével díjat nyert, bár sokan

kétségbevonták, hogy a lent a természetben ismerte volna. Megjelenése, modora egy félszeg, ábrándozó asketa-tudós benyomását tette. Halk beszédje és fellengős levelei egyaránt magas irodalmi színvonalon állottak, de kevéssé voltak élvezhetők; hogy nemes idealismus vezette a nevelői hivatásban, azt egyik levelének ez a vallomása is mutatja: „Kilencz évi magányéletem kizárt a világból és én kizártam keblemből a világot . . . Minden erömmel kitüzött pályámnak kell élnem. Ez: önöm s társam tökélyesbítése. Önömé oly kevés sikert igér, hogy alig méltó fáradalmamra. Tényem s reményem tárgya ez ifjú — jutalmam! az ö tökélyesbülése.“

Derültebben fogta föl a világot a mi nevető philosophusunk, Erdélyi Ferencz, egy már akkor öregedő ügyvéd, ki az egész Szinyei-atyafiságnak jogi tanácsadója volt. Két dologról volt ismeretes, hogy hihetetlenül sok almát tudott megenni, és hogy minden mondást megnevetett, tréfásat és komolyat egyaránt, legfökép a saját mondásait. Habár szerfölött naiv benyomást tett, sok egészséges életbölcseség volt benne; atyámat mindig arra intette, legyen kevésbbé jó s a helyett egy kissé önző; mert egy kis önzésre szükség van, a nagyon sok jóságot az emberek se meg nem érdemlik, se meg nem becsülik. Hanem azért ö maga is nagyon jó volt és egy csöppet sem önző. Állandó összeköttetést tartott a száműzött Ujházy Lászlóval és családjával s mikor az öreg úr 1862-ben átjött Amerikából és Anconában

tartózkodván egy-két évig, ott adott találkozót a hazában levő hozzátartozóinak, a találkozóra Erdélyi is elment s Ujházy minden tisztelőjének elhozta a számüzött üdvözletét és fényképet, mely az ősz fürtü patriarchát családja s barátai körében ábrázolja.

Mi gyermekek atyám barátai közül legszívesebben láttuk Irányi bácsit, az Irányi Dániel testvérbátyját Istvánt, a ki nagy gyermekbarát volt és valóságos gyorsrajzoló, a mit mesélt, azt mesélés közben, mindjárt le is tudta rajzolni, csak úgy ontotta a mesét és a rajzot, különösen az én nagy gyönyörüségemre. Egy másik nevezetes ügyessége volt a verselés, különösen a hexameterek faragása; apámhoz intézett összes leveleit hexameterekben írta, még pedig meglehetős kifogástalanokban, a mi legfurcsábban akkor hangzott, ha teljesen prózai tárgyakról szólt a levél, például:

„Szállj le a földre megint te halandó szállj le a földre,
Commassálni fogunk sok szántóföldeket egybe."

vagy máskor így:

„Hogy Gyula a pénzét megkapta legyen, hiszem és már
Eddig a térítvény tán vissza is érkeze tőle?"

Őt is majdnem baj érte a zsandár-korszakban; egyszer Kassán besorozták már a Wasa-ezredhez s el akarták vinni Prágába; sikerült azonban csakhamar szabadulnia s természetesen első

teendője volt ezt a kalandját is ropogós versekben megénekelni.

Az Irányi István verses leveleinek egyik kedvencz tárgya a berzeviczei postásasszony volt, a ki gondolom hetenkint kétszer elgyalogolt Eperjesre s oda elvitte, meg onnan elhozta egész Berzevicze postáját, mellesleg pedig még bolti megbizásokat is végzett. Az akkoriban Európa sorsát igazgató franczia császár egészségi állapota nem birt oly fontossággal a mi vidékünkre nézve, mint azé az öreg tót asszonyé, mert ha ő megbetegedett, az egész világtól el voltunk szellemileg zárva.

Pedig hivatása elég veszélynek tette ki egészségét, sőt életét, különösen farkasordító téli hidegekben; igaz, hogy ilyenkor tökrészegen érkezett meg mindig, de soha semmit el nem vesztett és el nem felejtett.

A mindennapi ujságolvasás izgalmait ilyenképen szerencsésen nélkülöztük: mi gyermekek a világ eseményeiről egyáltalán csak a képes lapok útján szereztünk tudomást. A „Vasárnapi Ujság“, a mely velem majdnem egyidejüleg született meg s egész gyermekkoromon végig jó barátom maradt, meg egy-két német képes folyóirat képzeletünket élénken foglalkoztatták a III. Napoleon akkori viselt dolgaival, a párisi kiállítással és congressussal, a krimi háború, különösen Sepastopol ostromának iszonyaival, a Leviathan óriás gőzhajóval, a kaukázusi küzdelmekkel, később az olaszországi háborúval. 1858-ban indúlt meg az „Üstökös“,

körülbelül egyidejüleg a Donati-féle üstököscsillag megjelenésével; az ötvenes években általán sokkal több üstökös járt, mint azóta; emlékszem arra a csodás, nagy sugárkévére, mely néhány héten át derüs estéken szinte izgató szokatlan fénynyel árasztotta el a nyári eget. Egész groteszk, a Jókai fantáziájához méltó gondolat volt az új lapot ezzel a rejtélyes jelenséggel hozni összeköttetésbe s a kifogyhatatlan élczü Kakas Márton alakját mint egy paripára ráültetni az üstökös farkára.

A hosszú téli esték falusi csöndjében természetesen nagy szerep jutott a könyveknek, a rajzolásnak, a leányok zongorajátékának és kézimunkájának. A kisebbek a képeket keresték a könyvekben, a nagyobbak már az olvasmányt is. A Brockhaus Conversations-Lexikonának függeléke gyanánt a 40-es években Heck szerkesztésében Lipcsében egy három vaskos kötetre terjedö kép-atlasz jelent meg szép aczélmetszetekkel, egy modernebb fajtáju Orbis Pictus; ebben buvárkodtunk mi gyermekek nagy elöszeretettel, mikor már az öreg Bibliát egészen megemésztettük. A magyar történelem alakjai és jelenetei a Geiger képei nyomán formálódtak meg képzeletünkben, a mi nem vált ártalmunkra, mert hiszen a magyar történelmi festészet — melynek különben a modernek már létjogát is tagadásba vonják, — azóta nem tudott jobbakat producálni. Ezenkívül nagyon beható ismeretséget kötöttünk azokkal a mülapokkal, melyeket a „pesti müegye-

sület“ terjesztett tagjai között, Weber Henrik, Molnár József, Kovács Mihály, Vizkelety Béla, Orlay Soma festményeinek reproductióival, Mátyás király bevonulásával, Dezső hösi önfeláldozásával, Árpád fejedelemmé választásával, a Hunyadi-ház diadalünnepével, Zách Felicián merényletével és egyéb történeti jelenetekkel, melyek részint az atyai ház, részint a rokoni házak fogadószobáinak falait diszítették s szinte nélkülözhetetlen inventárczikkeivé lettek a felvidéki gentry otthonainak.

Habár atyám gondosan gyarapította könyvtárát, az akkor még nem oly szapora irodalmi termelést figyelemmel kisérve, irói összeköttetésekkel bíró egyik-másik fővárosi rokona, barátja tanácsának kikérése mellett meghozatta annak legjavát, az olvasási szükséglet nem érhette be csak az ujdonságokkal, visszanyúltszivesen a régiebbekre is. Emlékszem az ebben az időben megjelent „Halmay család“-ra, Fáy András müvére, a mely a korra különösen jellemző modorban igyekezett családias elbeszélő hangon az ismereteknek úgyszólván összes anyagát népszerüen feltárni. Akkor a mi rokoni körünkben a leányokat legritkább esetben küldték nevelő-intézetekbe, nevelőnök sem voltak divatosak, hanem gondosan összeválogatott könyvek segítségével az anyák maguk nevelték leányaikat, beleértve legtöbb esetben a zongora- és idegen nyelvi tanítást is és akárhány példáját mutathatnám föl e nevelési rendszer sikerének.

A karácsony ünnepi ihletével még leginkább

a húsvété mérközhetett. Ennek már nem csak az adta meg a jellegét, a mi a házban folyt le: a szentelt hússal való lakmározás, az öntözködés és vendéglátás, hanem főkép az, a mi a templomi szertartás körébe tartozik. A zöld-csütörtöki és nagypénteki hosszú, bizarr, rejtélyes jelentőségű ceremónia, a föltámadás esti ünneplésének csodás mysticismusa mély hatást és hatalmas vonzóerőt gyakoroltak kedélyemre. Akkori plébánosunknak, Tulács Sándor, később tiszteletbeli kanonoknak, magas, szikár, imponáló alakja, jellegzetes, mogorva, főinquisitori arcza s vontatott mozdulatainak előkelő pongyolasága jól színezte a mély symbolikája mellett sok tekintetben, kétségtelenül kissé színpadias katholikus ceremóniálét. A gyászénekek között lassankint levont fekete lepel, a mely darabról-darabra láttatja a Crucifixus véres testét, a feszületnek a sírkápolnába vitele, ott vánkosra helyezése, olyan volt szemeimben, mint a kereszthalál megrendítő tragédiájának valóságos átélése. És azután az alkonyat sejtelmes óráiban a föltámadás hírüladása, — a hanglétrán háromszor emelkedő: „Pax vobis, ego sum, Hallelujah!“ elhangzása után csöngettyük csillingelése, buzgó ének és hosszú hallgatás után ujra megcsendülő harangszó mellett a zsúfolt templomból a tavaszi est hüs levegőjébe kivonuló körmenet: mintha a mi lelkünknek is nyomasztó börtönből való kiszabadulását hozta volna meg!

Azt a természeti hajlamot, mely a gyermeki kedélylyel az erős és mély benyomásokat megkiván-

tatja, táplálta és mintegy megszentelte vallásos érzésem, melyet főkép anyám plántált lelkembe és ápolt benne. Az ő vallásossága oly tiszta és erős volt, hogy az emlék, melyet bennem hátrahagyott mindenkorra ellenszenvessé tette előttem a vallástalan nőket. Nem ismertem senkit, ki az őszinteség rovására tüntető vallási túlbuzgóságot és — a mi vele rendesen együttjár — az elfogult és szükkeblü felekezeti türelmetlenséget határozottabban és kiméletlenebbül ítélte volna el mint ő, s mégis nem képzelhetek rendíthetetlenebb szilárdságú Istenbe vetett hitet és bizalmat, mint a minő az övé volt. Őrzöm egy 1848-ból való elsárgult levelét, melyet atyámnak írt s melyben elmondja, hogy egy megyénkbeli fiatal katonatiszt, kinek anyját jól ismerte, most tért haza az olaszországi hadjáratból, a hol egy ízben 8 óra hosszat kellett a golyózáporban állnia, a nélkül, hogy megsérült volna; „ez mutatja — úgymond — mily védelmet nyujt egy anya imája!“ És ezt egy hitves írta hitvestársához, tehát minden czélzat, vagy melléktekintet nélküli megnyilatkozása volt az lelke mélységes meggyőződésének.

A mi berzeviczei régi kis templomunk akkor még nekem nagyon nagynak és pompásnak látszott, pedig épen azt figyeltem meg legkevésbbé, a mit mai szemeimmel legbecsesebbnek és legérdekesebbnek találok benne. A legrégibb sírkő, a Berzeviczy Péteré, a ki tárnokmester volt és szepesi főispán a Zsigmond idejében, akkor a torony nyugati, külső falába volt illesztve; vörös

márványba vésve, még a gothika korszakának megfelelő heraldikai stilizálással ábrázolja címerállatunkat a köszáli zergét, a melyet Comes Rutkerus, mint a Gertrud királynőt kisérő s Petur bántól elátkozott „meráni fajzat"-hoz tartozó „hospes teutonicus" választott magának, valószinüleg utalással a Tirolban elhagyott s itt ujra föltalált magas bérczekre, az első donátióképen kapott tátrai vidékre, a hol letelepedésének helyét unokája, Kakas mester után nevezték el Kakas-Lomnicznak.

A sekrestyeajtó melletti kis pad fölött, a hol az öreg templomszolga szokta az áhítattól egészen összegörnyedve a mellét verni, egy barna márvány epithaphium Berzeviczy Mártonra — nem az erdélyi kanczellárra — emlékeztet, a ki a XVI. században a törökök elleni hadjáratban a Hatvan melletti táborban esett el, ott a hol Balassa Bálint, a maga lovagias höstetteivel tündökölt, egy kis fekete márványtábla pedig a szentély ívének falában Berzeviczy Ezechielről szól, az Albert Volstán testvéréről, a ki mint kapitány a Napoleon elleni háborúban Venzone mellett vérzett el, ott is találta sírját. Mint látható, családunk harczias múltjának nem egy emlékével találkoztam mint gyermek a berzeviczei templomban; de rám ezek a márványtáblák, melyeknek latin fölíratát akkor nem is értettem, kevésbbé mély benyomást tettek, mint képbeszédével az a fára festett, triptichonszerü halotti emlék, a mely a templom bejáratával szemben levő falon függ,

mint 1600-ból való, különösen jelmeztani szempontból érdekes müemlék azóta színes reproductióban is közismeretes lett s csodálatos módon épenséggel nem a Berzeviczyek családi emléke, hanem a Zmeskall Jób nejéé, Geletffy Petronelláé, a ki rokoni látogatásra jött Berzeviczére és itt halt meg, s a kinek gyászoló férje állíttatta sírja fölé ezt az emléket. A kép alsó, keskeny része a halott családját ábrázolja, egy oltár körül sorakozva, balról az apa a fiúkkal, jobbról az anya a leányokkal, nagyság szerinti sorban, összekulcsolt kezekkel térdelnek s mindegyiknek feje fölött piros kereszt lebeg. A tábla közepét a vallásos allegoriából merített nagyobb kép foglalja el: Krisztus diadala az ördög és a halál fölött. A fehér bárányoktól vont diadalkocsihoz lánczolt alakok: a csontvázképü halál és a hosszúfarkú ördög s mindkettő mögött egy oldalt kacsintó óriási szörny, melynek kitátott szája a pokol lángjait leheli, az enyémmel együtt sok falusi nemzedék gyermekképzeletét foglalkoztatták.

És nemzedékről nemzedékre száll az a hagyomány is, a mely szerint földesúr és nép, nő és férfi, gyermek és öreg végzi ájtatosságát az ilyen falusi templomban. A kegyurasági padokon udvarok szerint osztoztunk; ezeknek a padoknak a polcza valóságos muzeuma a gyakran egy-két száz éves magyar, német vagy latin imakönyveknek; némelyiknek a felírásából még kivehető, hogy melyikünknek az öreg apja használta; ott feküsznek jobbára még ma is mind a régi helyükön,

senki sem örzi, senki el nem csukja, de nem is viszi el senki. A szentélyben legbelül térdepelnek a gyermekek, mert Krisztus urunk kívánta, hogy a kisdedeket hozzája eresszék; azután sorakoznak a hajadon leányok; évtizedről-évtizedre figyelhettem meg, hogy tünnek el mindinkább a helyi népviseletre nézve jellemző párták, rezgők, üveggyöngyökkel sujtásozott tarka szalagok; nem tudom, túlad-e rajtok vagy csak elrejti s nem használja az újabb nemzedék? de az bizonyos, hogy a vasútak és Amerika befolyása előtt mintegy szégyenkezve elrejtőzik s lassankint elpusztúl minden néprajzi különlegesség. A kegyurak mögötti padok az asszonyok, a még hátrább levők a férfiak helyei, a karzatokat pedig a legények foglalják el; ha a templom megtelik, akkor természetesen a köpadlón kell a fiatalabbaknak térdepelniök s még az előpitvarba és a templomudvar alacsony körfalára is jut elég.

Ez a templomudvar festőiségben akármelyik régi angol church-yarddal vetélykedhetik: rajta hatalmas, ágas-bogas, torzonborz körisfa terjeszti szét lombjait, árnyékot adva az alatta domborodó síroknak is, melyeknek kettejét — a legközelebb levőket — a fa emelkedő gyökerei egészen átnőtték. Tovább kőoszlopoktól környezve lépcsőzetesen emelkedő sírbolt áll, tetején karcsú obeliszkkel: Berzeviczy Bernát építette korán elhalt feleségének és három kis gyermekének; az obeliszket a Berzeviczy, a Fighei-Csathó, a Csicseri-, Orosz, Péchy és Máriássy-családok czímerei

diszítik, legalúl pedig körülfutó felírásképen ez a kedves vers olvasható:

„Ti, kiket én szereték s kiktől szerettetni viszontag
Egykor az élet legkedvesebb álma vala,
A mit áldozatúl nyújt szív érzelme, vegyétek:
Áldozatom bála, tisztelet és szerelem".

Szép gondolat volt, a sírbolt mellé, oda, a hol a bejárása van, az emeltebb templomudvar falának lábához kis kertet ültetni; ritka szép fákat, bokrokat plántált belé Bernát s gyakran kérte atyámat levélben, hogy viselje gondját a kedvesei sírkertjének. Halálakor reánk hagyta a sírboltot is, a kertet is; most már az én halottaim is itt nyugosznak, de gyermekkoromban játszótársaimmal közönyösen futkostam e hely körül s a sírbolt vasajtajának csillagalakú nyílásán be is kiáltottunk néha, különös, panaszosan zengő visszhangot csalva ki belőle. Nem jutott eszünkbe, hogy ez a halottak nyugalmát zavarhatja. Szerettük a kis kertet, a mely sajátságosan ábrándos hangulatot keltett, kivált ha a sárga nyugati égen a fák lombjai feketén rajzolódtak le, vagy ha esti ájtatosságnál néha a templom ablakain kiviláglott a fény s benn fölzendült az orgona- és énekszó.

A gyermek nem sokat törődik a sírjaiban nyugvó atyafisággal, öt inkább az élők vonzzák; az akkor élők közül a fiatalabbak némelyikének még majd később sorát kerítem; itt csak a legvénebbekről akarok megemlékezni: az öreg Ferenczről, a ki mind az öt feleségét túlélte,

mindvégig magyar ruhát viselt, csak latinúl vagy tótúl beszélt folyékonyan, minden misére eljárt a templomba s minden énekes misét végigénekelt a pappal együtt. Fő becsvágya az volt, hogy elérje a „saeculum"-ot, ez azonban nem sikerült neki, egy pár év hiányzott még belőle, mikor a halál elszólította: pedig nem telhetett már nagy öröme az életben, melyben minden újnak látszott előtte, ő pedig minden újat gyülölt, mint az újságok találmányát.

A régi kor maradványa volt az öreg Menyhért is, valóságos eleven muzeumi tárgy, mert mióta én láttam, a szobájából ki nem jött; ott ült a kandallójával szemben levő asztalnál, bársony házi sipkával a fején s beszélt a régi jó időkről. Ő is részt vett a napoleoni háborúkban mint Ezechiel, de sértetlenül haza került; emlékszem, hogy egyszer részletesen elbeszélte nekem a Joachim Murat elfogatását s kivégeztetését, a melynél jelen volt. Azt mondták róla, hogy a téli estéket gyufák kettéhasogatásával töltötte, így akarván elérni, hogy mindegyiket kétszer lehessen használni; nagyon takarékos volt az bizonyos, de a mit ő lassan gyüjtött azon örökösei hamarosan túladtak. Felesége a legkisebb termetü nő volt az egész atyafiságban; névnapi összejövetelek alkalmával olyan furcsa volt az ozsonna-asztalnál látni őt; mintha a díszhelyek egyikét egy gyermek foglalta volna el.

A Berzeviczy Emil özvegye — mert én már csak mint özvegyet ismertem — pompás typusa volt a

régi szabású falusi nagyasszonynak. Hogy milyen munkát végzett férje halála után szép vagyonuk rendbehozásával, a miben derék fiai voltak segítségére, azt természetesen csak később tudtam méltányolni; de gyermekkoromból is emlékemben maradtak alakjának, lényének, kedélyes, kedves vonásai. Téli estéken még leült a fonórokka mellé és pörgette a guzsalyt: minden házi állatát maga nevezte el a legváltozatosabb nevekkel s minden udvarbeli emberét és minden házi állatát — de sőt még a falubelieket is — maga gyógyította. A társaságban kedélyesen kínálgatta terményeit, számonkérte mindegyiktől a névnapi ozsonnát és beszélt arról a selyemruhájáról, a melyből halála után gyászmiseöltönyt fognak készíteni és arról a másikról, a melyben el fogják temetni. Csak ájtatossági dolgokban nem ismert sem tréfát, sem megalkuvást; nálunk szokásban volt, hogy a tót szentbeszédeket csak a nép hallgatta meg, az úri osztálybeliek a mise kezdetekor mentek be a templomba. Egyszer „Tekla néni“ — így hítták Emilnét — a szentbeszéd alatt érkezvén meg csézájával a templom udvarán, egy csapat fiatalságot látott ott ácsorogni. „Hát ti miért nem mentek be a templomba?“ kérdezé; „Várjuk a prédikáczió végét“, volt a felelet. Erre a nagyasszony fölemelte az egyik keze gömbölyü mutatóujját, — a másik kezében imakönyvét tartotta a mellén — s szigorú komolysággal szólt: „Szent Ágoston mondja, hogy a ki az Isten igéjét hallani nem akarja, az fogja testét és

dobja táplálékúl a kutyáknak". S azzal suhogó selyemruhájában megindúlt a templomajtó felé.

Két szép és szellemes leányát német bárókhoz adta nőül, a kik délczeg dzsidás tisztek voltak az osztrák seregben s a kikkel Gyöngyösön ismerkedtek meg, hol sokat időztek atyjuk növérénél Almásynénál; az egyik leány mint fiatal asszony halt meg, annak a férje egészen magyarrá lett s később a honvédségnél szolgált tovább, a másik Baden nagyherczegségben telepedett le férjével ennek birtokán; ezeknek látogatására anyjuk gyakran kiutazott Németországba, néha egyedül s rendkivül közlékeny és társas természetü lévén mindig ismeretségeket kötött az útban, gyakran latinul szólítván meg azt, a ki előtte érthetetlen nyelven beszélt.

Emilné kétszeresen viselte a Berzeviczy nevet, mert annak a Lászlónak a leánya volt, a kiről az atyám udvarát elnevezték. Ők a vizen túl laktak, a Bernát egykori kuriájában, a melynek a legszebb kertje volt Berzeviczén; még tó is volt benne. Onnan kezdve jegenyefák hosszú sorai húzódnak végig a helységen, melynek képe ettől nyeri jellegét. A Tárcza vize, a mely a községnek ezt a részét elválasztja a többitől, nagyon rakonczátlan néha s akármikor elragadja a pallót, mely akkor az egyedüli összeköttetés volt a két part között; ilyenkor a megdagadt folyón kocsival is bajos lévén átjárni, megesett, hogy Emilék ozsonnára jöttek hozzánk s kénytelenek voltak éjre is nálunk maradni.

Az Emil udvarában a lakóházon kivül volt és van is még egy emeletesnek mondható régi kastély, a melyből szép úri lakot lehetne csinálni. Ezt Berzeviczy János és neje Geletffy Anna építették 1602-ben, mint az egykor fölvonó híddal védett főbejárás fölött levő márványtábla fölirása tanusítja. Ehhez formában egészen hasonló, bár kisebb az a régi ház, mely a szépapámé volt s az a másik, mely a templom mellett áll; a három közül csak ez a legutóbbi, mely valószinüleg legrégibb eredetü, volt lakva gyermekkoromban; ujabb kinézésü úri házban és udvarban azonban legalább nyolczban virágzott akkoriban a familia; most ezek közül a legtöbb siralmas elhagyatottság és pusztulás képét nyujtja s szomorú fejezetet beszél el a felvidéki gentry történetéből.

Mindig azt találtam, hogy az erős tavaszi virágillatok legélénkebben idézik vissza gyermek- és ifjúkori benyomásainkat, emlékeinket; a mi modern városi életünkben azonban a nagy tökélyre vitt horticultura majdnem állandóan összevegyít minden illatot, mert hiszen mai nap van rá mód, hogy majdnem minden időben minden virág virítson. Nem úgy volt régen, a falun, akkor minden virág becsületesen megtartotta a maga megszabott idejét s azután olyan könnyü volt visszaemlékezni mindenre: ez akkor volt, a mikor nárcziz- és ibolyaszagot éreztünk; ez a gyöngyvirágok idejében, ez meg a pompás orgonavirágzás napjaiban; ebbe az emlékünkbe a rózsák virítanak belé, amabba édesen kábító jazmin-illat

vegyül, mikor meg ez történt, akkor a hársfák állottak teljes virágzásban . . .

A hársfavirágzás idejének volt egy egészen sajátos, ünnepies falusi szenzációja. Sarlós Boldogasszony napján a lőcsei hegyi templomban levő csodatevő Mária-képhez egész vidékünknek a népe el szokott zarándokolni, néha még az úri osztályból is egyik-másik ájtatosabb asszonyság. A nép községenkint csapatokba összeverődve, templomi zászlók elővitelével, a kántor után zsoltárokat énekelve, a Tárcza jobb partján emelkedő hegyek gerinczén vezető, szép erdei ösvényen gyalog, hajadon fővel vonult Berzeviczén át oda s ugyanúgy tért vissza. A visszatérés napján már délután jöttek egyes kisebb előcsapatok; alkonyat felé aztán láthatóvá lett a zarándoksereg zöme, a mint hosszan kigyózó vonalban ereszkedik le a hegyekről, az esti szellő felénk hordta a távoli énekszót, mely elhallgatni látszott, a mint a menet leszállt a völgy aljába. A falu előtt aztán csoportosultak, fölfüggesztették póznáikra a képes zászlókat, megszólalt a mi templomunk harangja üdvözlésül, az érkezők fogadására kihozták a honn maradt zászlókat is s meghajtották mindkét felől mikor szembekerültek. A mi udvarunkból épen szembe nézhettünk a forduló úton közeledő tömeggel; mikor az út fölvert porában megjelent a sok emberi fej, fölhangzott a buzgó ének s felettök bókolva ringatódzott a sok tarka zászló, — az kimondhatatlanúl ünnepélyes, szép, szinte megható

jelenet volt ránk gyermekekre nézve, a melynél valószinüleg egy koronázási menetet sem képzeltünk szebbnek.

A turistika és a nagyobb batyús kirándulások abban az időben még nem voltak divatban; a nyári családi örömök többnyire az udvarban és kertben zajlottak le s a nagyobb gyermekekre rábízták, hogy maguk tegyenek továbbmenő fölfedezési utakat. Néha kivonultunk mind a „füzes"-be, vagy „kavics"-ra mint a hogy szintén nevezték. Ez a füzes a füz-égerfa és nyárfával beültetett falufelőli területe a Tárczavölgy itt meglehetősen széles talpának, a mely partvédelmi czélokra keletkezett s legelővé és hosszan elnyúló árnyékos ligetté bővült ki idővel, melyet csörgedező vízerek járnak, a hol egész egyenes és gyepes úton el lehet ballagni akár egy óra hosszant, le lehet telepedni ozsonnázás végett, a tisztásokon tüzet is lehet rakni s benne burgonyát sütni és a mellett a sétáló vagy pihenő körülhordozhatja szemeit a környező hegyek szép panorámáján. Észak felől a magas Feketehegy zárja el a völgyet, a melyet az erdőségek miatt nevezték el így, melyek régen borították, s melyeknek az én gyermekkoromban, fájdalom, már semmi nyomuk sem volt; ez a hegy igen jó helyre telepedett, neki köszönhetjük, hogy a legzordabb északi szelektől meglehetősen óva vagyunk s Berzeviczén korábban fejlődik és érik minden, mint a szomszédságban. Vele szemben erdősek a hegyek, a fenyves leér majdnem

az aljáig azoknak a kisebb völgyeknek, a melyek a hegység patakjait eresztik le a Tárczába, csekély távolságban sorakoznak egymásután, úgy hogy a füzesből mindegyikbe be lehet tekinteni. Kelet felöl pedig különös, kúpalakú hegy örködik a vidék fölött, abból a fajtából való, melyet Eperjes környékén strázsoknak, örhegyeknek neveznek; mi mindig a Vezuvval hasonlítgattuk össze.

A legforróbb nyári hónapoknak — a mikor az ember a déli órákban még a mi vidékünkön is szivesen menekül a legmélyebb árnyékba, vagy a hüvös szobákba, a hol behúzott ablakredönyök mellett álmodozva hallgathatja a legyek zümmögését, — ennek a nyári időnek egyik legkedvesebb emléke egy elfutó pillanat képe, mikor korán elhunyt Rózsi növéremmel, kinek gyermekalakja mosolygó tündérként él képzeletemben, nekünk hosszúnak látszott távollét után ujjongó örömmel megint egymás nyakába borultunk. Ő hét éves volt akkor, én pedig öt s ő anyámmal a híres Balassa tanácsára a szliácsi fürdöben töltött néhány hetet, mialatt én nagyobbik növéremmel részint otthon, részint Haraszton tartózkodtam, Máriássyéknál — „Emma mamá"-nál, mint a hogy öt anyám leveleiben tréfásan nevezte.

Haraszt talán az egyetlen hely volt, a hol már kicsi gyermekkoromban is szivesen időztem szüleim nélkül is; valóságos második otthonommá lett, mint néném második anyámmá, s bár bátyám

gazdaságában volt elfoglalva, ráért velünk is tréfálni olykor. A kert nem volt ugyan nagy, s az ültetések újak voltak, de mindjárt a kert szélén ott folyt a Hernád, a melyben sokkal jobb volt fürdeni, mint a mi malomárkunkban, s a zsilipnél még valóságos kis zuhatag is képződött; aztán a folyó mentén egészen közel, sziklákhoz vezetett az ösvény, a melyek nagyon regényes színben tüntek föl előttem. Sziklára épült a régi kis falusi templom is, a kastély előtt pedig nagy emelt tér volt és a magas földszint fölött két emelet. Igaz, hogy a második emelet nem volt lakásnak kiképezve, valamikor a „patvaristák“ tanyáztak benne, a miért „Patváriá“-nak hívták; annál szebb volt az első emelet. Rám nézve már a sok lépcsőn járás is az ujság ingerével bírt, hát még a visszhangos nagy pitvar, a szép, magas boltozatos termek, különösen az ebédlő-terem, a melynek a falain sok régi olajfestésü arczkép függött: Máriássy-ősök és egyéb, vidéki vagy országos notabilitások, alispánok és katonák, piros és kék, zsinóros dolmányban, csípőre tett kézzel, a kardöv fölött stilszerüen kidudorodó hassal; főpapok, mellükre tett gyürüs kézzel és hajporos ősanyák, rózsaszállal a kezökben, melynek leveleire gyermekeik nevei voltak irva. Mi gyermekek nagyra voltunk vele, hogy valamennyinek tudtuk a nevét, aztán reggelenkint körüljártuk az egész sort, mintha jó reggelt kellene nekik kivánnunk.

Még anyám szliácsi fürdőzése előtt voltunk

egyszer egész családostul Tátrafüreden, erre azonban nagyon homályosan emlékszem, mert akkor csak négy éves voltam s a Tátrával való megbarátkozásom későbbi keletü ; annyit tudok, hogy Tátrafüred — vagy inkább Schmecks, mint akkor még általánosan nevezték — nagyon nyomorult kis hely volt az ötvenes években ; néhány faházból állott az egész s abban is néha oly kevés ember volt, hogy vidékünk legkedveltebb czigánybandája, a Marczié egyszer elmenekült onnan — Lublóra, még ott is több keresetet remélhetvén mint Schmecksen.

Lubló volt a mi legigazibb családi fürdőhelyünk, már Albert bátyám járt oda évenkint s azután anyám is mód fölött megkedvelte, azt hiszem, leginkább pompás izü savanyúvizeért és közeli fekvéseért; később lóháton a hegyeken át akármikor megjártam harmadfél óra alatt az útját, küldöncz is megjárhatta gyalogösvényen négy óra alatt, úgy hogy anyám rendesen már reggeli kávéjához hírt kaphatott az otthoniakról.

Kocsin, az országúton menve, elég hosszú volt az út Lublóra, s ezért rendesen úgy tettük meg, hogy Pétermezön Dobayéknál ebédeltünk; én nagyon szerettem ezt az utat, mert rajongtam a várromokért, első gyermekkori albumaimat mind várak képeivel rajzoltam tele s Lublóra menet nem kevesebb mint négy várrom ötlött a szemembe. Kettő már Berzevicze közeléből látható: Tarkeö, a mely hajdan a Berzeviczyekkel

közös törzsből származott Tárczayak fészke volt s azután a Dessewffyeknek adta egyik elönevüket, és Hönig vára, latinul Castrum Ujvár, Péchujfalva fölött.

A mint az út az úgynevezett „Pusztamező“-t és Lubotint elhagyta, a Poprád völgyébe száll le, s itt nem magas dombon állott a Palochayak ösi vára, Palocsa község fölött. Mikor gyermekkoromban atyámmal egyszer megnéztük ezt a várat, még födél volt rajta, az ablakokban vasrostély, a szobák egy részében téglapadló és nagy zöld cserépkemenczék, az egyik konyha nyitott tüzhelye fölött még be volt kormosodva a kémény nyílása; látható volt a várbörtön is, melybe nagyapámék idejében báró Palochay a fiait csukatta be azért, mert czopfjukat levágták. 1856-ban temették a vár melletti családi sírboltba az utolsó báró Palochayt, és most már alig látható valami maradványa a várnak, mert a Palocsa hajdani urainak leányágon leszármazói köbányául használták építéseiknél.

Az utas itt egy erdös halmon átkelve elhagyja Sárost s a mint átlépi Szepes határát, a Poprád kanyarulata fölött megpillantja Lubló várának festöi romjait; ez nagyobb részében már akkor is rom volt, de néhány szobáját lakhatóvá tette egy sajátságos ember, a ki gyakran belovagolt a fürdöbe s a kit apámmal meglátogattunk; a Szepesmegyében igen jó hangzásu Raisz nevet s gondolom a lublóvári elönevet viselte, közönségesen azonban „Prinz Hachold“-ként emlegették,

mert valóságos várúri allureökkel lépett fel. A folyóparton — ugyane pontról nézve — sík réten egy magányos szikla áll, afféle erratikus tömb, mely valóban úgy néz ki, mintha az égből hullott volna alá s természetesen nem is hiányoznak a népmondák, melyek azt az ördöggel s a lublói várúrral vagy a folyóparti molnárral hozzák összeköttetésbe s arról a bizonyos vérszerződésről szólnak, a melyet a kötelezett meg nem tartott s harangozással védekezett az ördög ellen, ki aztán a harangszó hallatára elejtette a sziklát, melylyel a szerződésszegőt sujtani akarta.

Lubló, a hová már három éves koromban elvittek egyszer s a hol gyermekkoromban majdnem évenkint megfordúltam, csöndes, szerény női fürdő volt akkor, melyben eseményszámba ment egy férfi megjelenése. Anyám kedvencz lakása a „fekete traktus“ volt, a melynek ablakából félve néztünk ki reggelenkint, vajjon a csobogás, a mit hallunk, csak az ugrókuttól ered-e vagy az esőtől? Mert eső sok esik ebben a kis erdös hegykatlanban. A fürdö tulajdonosai, a P. család nagyon elözékenyek voltak anyám iránt s mi is összebarátkoztunk gyermekeikkel. Az anyjukkal, a ki csodaszép nö volt, de akkoriban már betegeskedni kezdett, valami rokonságot tartottunk, az atyjuk, P. Adolf szép tehetségü s müvelts gü ember volt, de szerencsétlen különcz és ábrándozó s talán ez volt föoka megzavart házaséletüknek. Gyakran láttam öt lovagolni vagy csónakázni a park taván — mindig magá-

nyosan; később elváltak s a férj, miután Lublón nagy búcsú-ebédet adott ismerőseinek, egy sajátságos röpíratban búcsúzott el családjától, burkolt vádakkal illetve nejét s vallomásokat téve egész életfolyásáról. Egyszer aztán azt hallottuk, hogy P. Adolf a nála baráti látogatást tevő s őt nejével kibékíteni akaró Máriássy Edét távozásakor agyonlötte; a tett elkövetése után mindjárt följelentette azt maga az ügyészségnél Lőcsén s mikor a törvényszolgák érte jöttek, késsel szíven szúrta magát és szörnyet halt. Fia, kivel sokat jártam a lublói parkban, szintén különczczé lett és szintén öngyilkossá.

A lublói fürdőnek főszépsége a hatalmas fenyveserdőből alakított park volt, melyet P.-ék bizonyos regényes adalékokkal is gazdagítottak: egy helyen a sötét erdőmély előtt egy Hygiea-szobor fehérlett; szemben vele, azon a ponton, a honnan az egész fürdő áttekinthető volt, egy sír állott, a legszebb sétányt a fenyvesben a sóhajok útjának nevezték el, a legmagasabb ülőhelyet az istenek székének; ha valakit meg akartak tisztelni, a tavon kivilágítást rendeztek úszó máglyákkal, melyeken a szurkos fenyőhasábok pattogva égtek s azután sisteregve merültek el. Természetes, hogy mi gyermekek is szívesen szakítottuk meg az otthoni nyaralást, hogy néhány napot vagy hetet anyánkkal Lublón töltsünk.

Ilyen, — nekünk eléggé változatos — benyomások, örömök és szórakozások között telt el akkor a nyár. A napok kezdtek észrevehetőbben

rövidülni, a varjak esténkint nagy károgással gyülekeztek csapatokba a jegenyéken, néha zimankós szél jött, pajzán füttyel gorombán rázva meg a sárgúló fákat. A nyári nap még olykor-olykor erőt vett a ködön és legszebb alkonyi bíborát öntötte ki a tájra, de mintha ő is azt mondta volna: fáradt vagyok, most már eleget időztem nálatok, — hagyjatok menni, majd a jövő évben látjuk egymást megint! . . . És fájdalmatlanúl váltunk el tőle, hiszen a gyermek mindentől fájdalmatlanúl tud megválni. A rövid ősz, mely annyi édes gyümölcsöt hozott, hogy még egyszer kimutassa a természet jótevő pazarságát, azt a zöld lombsátort, mely a nyári nap heve ellen óvott, arany szőnyegként terítette lábaink elé, — azután elköltözött ő is. Az ég ólmosszürke színt váltott, a Feketehegy felől fagyos szél száguldott végig a didergő tenyészeten, s mikor másnap reggel felébredtünk, már fehér világ környezett; mi ujjongva üdvözöltük az új vendéget, vigan futkostunk a ropogó hóban, mely a napsütött dombtetőn millió gyémánt tündöklésével vakított . . . nagy volt az öröm: megjött, itt volt a karácsonyfaosztó tél!

V.

Ébredés.

Magyarország nem akart többé csöndes lenni.

Az absolutismusnak nem egészen tíz évi uralma teljesen elegendő volt arra, hogy benn a nemzet előtt és künn a világ előtt nyilvánvalóvá váljék kudarcza: képtelensége akár arra, hogy kibékítse, akár arra, hogy hatalmi eszközökkel féken tartsa a nemzetet.

Félelmes lenni megszünt, áldásossá lenni nem tudott; el nem kerülhette sorsát, hogy gyülöletessé, sőt hovatovább nevetségessé váljék.

A gyülöletesség és nevetségesség közös, eltörülhetetlen, kiirthatatlan bélyegét Széchenyi sütötte rá sárga könyvével, a „Blick"-el, mely 1859 tavaszán terjedt el Magyarországon és azon kívül is.

A bécsi minisztérium oszlopai már ugyanakkor ingadozni kezdtek; májusban kilépett belőle Buol-Schauenstern gróf, kinek helyét, mint külügyminiszter Rechberg gróf foglalta el; augusztusban

végre megbukott Bach is, helyette Hübner báró vette át — rövid időre — a rendőri ügyeket és Goluchovski gróf a belügyet.

Időközben azonban még valami más is történt, a mi alkalmasabb volt a bécsi köröket gondolkodóba ejteni a „birodalom“, s különösen Magyarország képtelen állapotai fölött: 1859 tavaszán és nyarán lezajlott Ausztria háborúja Olasz- és Francziaország ellen, mely Magentánál és Solferinonál az osztrákok teljes vereségével végződött, úgy hogy a monarchia csak a Napoleon császár politikája egy hirtelen fordulatának s a Villafrancáról nevezett békének köszönhette, hogy területéből Lombardiánál többet el nem veszített.

Mi magyarok a szabadságharcz leveretése után előbb valami európai beavatkozásra, azután valami, Ausztriát szorult helyzetbe sodró európai bonyodalomra, szóval „valami véletlen politikai mennyköcsapásra“ alapítottuk reményeinket. Az 1854-iki krimi háborúban Ausztria megőrizvén semlegességét, reményeink egyelőre füstbe mentek. Később Olaszország felé néztünk, az emigráczió is ott és Francziaországban összpontosította tevékenységét. Az absolutizmus idézte elő azt a, más viszonyok között megfoghatatlannak, sőt rettentőnek látszó állapotot, hogy egy monarchia népének nagy része áhitozza a monarchiának kívülről való megtámadtatását, s mikor az megtörtént, óhajtja és reméli a monarchia — vereségét.

A következmények pedig az óhajtást is, a reményt is — igazolták.

Csattanósan jellemezte ezt az időt Arany László a „Délibábok hősé“-ben:

„Fonák időszak volt ez a magyarra!
Nem sírva vígadt, de ujongva sírt;
Ön-fiait ölé a harcz viharja,
S itthon örömmel várt felőle hírt,
S míg a harczért saját vérünk takarja,
Ugy megvigadt, hogy könnyével se bírt:
Hurráh, megint egy új csatánk veszett el,
Bár benne tízezer magyar esett el . . .“

A hadi események első hatása a magyarság nekibátorodásában és szabadabb mozgásában nyilvánult. Ez pedig annál nagyobb súlylyal bírt, mert a magyarság talán soha oly egyetértő és összetartó nem volt, mint akkor; azok, a kik magyar létökre a Bach-korszak alatt szolgálatot vállaltak vagy szolgálatban maradtak, a legritkább esetben kerülték el a hazafias társadalomból való kiközösítést, melyet pedig sem decretálni, sem kikürtölni nem kellett — söt nem is lehetett — de a mely, mint egy Kainjegy rajtamaradt azért mégis az illetön s elrejthető nem volt. Emlékszem, hogy abban az időben egy csoportfényképet láttam, melyen a társaság egyik tagjának a feje le volt ragasztva; az az erkölcsi lefejezést jelentette. Igaz, hogy a kik ebben a kiközösítési actióban a leghangosabb szót vitték, nem voltak mindig a legelvhübbek; ismertünk egy szepesi urat, a ki valahányszor egy hivatal kedvéért eltévelyedett magyarral találkozott az utczán, utána pillantva, végtelen megvetéssel mondta ki rá a sententiát: „Pendebit!“ — függni fog —

t. i. az akasztófán; s később ő maga is ráfanyalodott a hivatalra.

A szabadabb mozgás, a tekintélyét veszített hatalomtól való félelem megszünte meglátszott a mi vidékünkön is.

Az ötvenes évek vége táján a környékbeli hazafias érzelmü úri nök — köztük anyám is — rokonunk, Dessewffy Gyula kezdeményezésére elhatározták, hogy a Héthárs vörösalmai ütközetben 1849 nyarán elvérzett honvédek emlékét oszloppal fogják megörökíteni. A szerény köemlék: egy félig letört, megkoszorúzott oszlop, rajta fölírásképen csakis a csata éve és napja — többet akkor koczkáztatni nem lehetett — közadakozásból elkészült, s éjnek idején szép csöndben föllállították közvetetlenül az eléggé élénk forgalmu országút mellett, egy patak partján. Senki sem bántotta, nyomozás sem volt miatta, a hatóság jónak látta ignorálni az egészet. Most, néhány év előtt, az emléket egy kiemelkedő dombra vitték át, ott szép talapzattal, kegyeletes fölírással, kerítéssel látták el, s a fölavatási ünnepélyen közéletünk veteránja, Bánó József emlékezett meg lelkes beszédben a csatáról és az emlék első föllállítóiról.

Soha a környékünkbeli társas élet olyan élénk és mozgalmas nem volt mint akkor; vendégeskedések, téli és nyári mulatságok, látogatóbajárások és nagy vadászatok egymást érték. Igaz, hogy többen is voltunk akkor birtokosok, mint most. Ha apám naplójában lapozok, olyan helyek, olyan családok neveit olvasom benne, melyekre

már visszaemlékezni sem tudok; nem csoda, mert hiszen ismertem vidékünkön olyan urilakot, a melyben még magam voltam legénykoromban, ha máskor nem, hát kortesúton, látogatóban, és a melynek rombadőlt falai közt most fű nő.

A „Szózat“ és a „Hymnus“ éneklése nálunk is már akkor kezdett divattá, vagy inkább hazafias szokássá válni, egyelőre a magánházakban, társas összejövetelek alkalmával, később aztán kivitték az utczára, énekelték minden nyilvános sokadalomban. Akkor még ezeket a dalokat is a hazafiság teljes értékü megnyilatkozásának tekintették, nem csak a „Kossuth-nótát“, pedig az is ép oly ismeretes volt.

Különösen Daróczon, Szmrecsányiéknál volt gyakran nagy vígság, melynek zajába erős, hazafias érzelmek kitörései vegyültek. Anyám testvérbátyjának, Szinyei Merse Felixnek neje, Jekelfalusy Valéria, mint különben is költői lelkületü nő s buzgó honleány kellemes énekét gyakran hallatta ilyen alkalmaknál; volt egy dala, melynek szövegét aligha nem ő maga szerzette s a melylyel mindig nagy lelkesedést tudott kelteni, az volt a czíme: „Egy bús honleány éneke“, de a levert szabadságharcz fölötti kesergés mellett megcsendült benne a bizalom, a remény hangja is:

„Felviruló szabadsága
Vészbe borult a magyarnak,
De jó kedve el nem hagyja,
Bátorságot ad jelszava:
Isten és Haza!
— — — — — —

Bízzál magyar Istenedben,
Lesz még derü életedben,
A mit te tevél az elég:
Megboszul még téged az ég!
Csak remélj, magyar!

Az akkori hatalom tehetetlenségét s minden vállalkozásának sikertelenségét semmi sem bizonyitotta fényesebben, mint az úgynevezett „protestáns pátens“ esete.

Tudvalevőleg gróf Thun Leó csász. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1859 szeptember 1-én egy császári nyiltparancs kibocsátását eszközölte ki, mely a „két hitvallású evangelikus egyház“ törvényekben biztosított önkormányzati jogának teljes mellőzésével azok jövőbeli szervezetét és kormányzatát rendeletileg szabályozta. E nyiltparancs ellen talpra állt nem csak az egész protestantizmus, de az egész magyarság; a tiltakozó gyülésekben és azokat követő lakomákban részt vettek más vallásúak is, még a katholikus klérus tagjai közül is többen, mert mindenki érezte, hogy itt nem csak egy hitfelekezet jogairól van szó, de a hatalom benyomulásáról a törvényekkel körülsánczolt önkormányzat oly terére, melyet addig még az absolutismus is megkimélt. Az elszánt küzdelem vége a pátens visszavonása és a Thun bukása lett.

Ebben a küzdelemben az első csatakiáltás, mely mindenütt visszhangra talált, a mi felvidékünkön hangzott el. Késmárkon tartotta, szeptember 27-én az ágostai hitvallásnak tiszai superintendenciája egyházkerületi gyülését. Ebben

Máday Károly, ki a Berzeviczy Titus lomniczi házánál, a jeles író és egyházkerületi felügyelő, Berzeviczy Gergely unokái mellett nevelősködött több évig s kevéssel később a tiszai kerület superintendense lett, vitte a főszerepek egyikét; a másikat nem kisebb ember, mint Zsedényi Ede, az aulikusnak ismert udvari tanácsos, az udvari kanczellária volt referense, a ki oly éles és tüzes beszédben kelt ki a pátens ellen, hogy „közcsendháborítás" miatt Mádayval együtt perbe fogták. A kassai törvényszék négy havi, az eperjesi főtörvényszék nyolcz havi börtönre ítélte Zsedényit. Közönséges rabként tartották Kassán fogva, míg a legfelsőbb kegyelem — nagyon rövid idő mulva — vissza nem adta szabadságát, s ekkor Kassa egész lakossága diadalmenetben, a Szózat éneklése mellett kisérte őt börtönéből lakására.

Zsedényit akkoriban sokat dicsőítették a mi katholikus házunkban is, úgyis mint személyes ismerőst, mert atyám fiatalkora óta Pozsonyból ismerte őt s néhány évvel amaz események előtt egész családunk találkozott vele Tátrafüreden.

Most aztán már nyíltan és hangosan folyt a küzdelem. Egyik oldalon állott a magyar társadalom, mely érezte, hogy az önkényuralom napjai meg vannak számlálva, változásnak kell bekövetkeznie, a jövő csak jobbat hozhat s ennek siettetésére áldozatot hozni, kellemetlenségeket elviselni érdemes; a másik oldalon a hatalom, mely lépésről-lépésre hátrálni volt kény-

telen a lábai alatt ingadozó talajról, de el nem mulasztotta visszavonulását — legalább boszúállásképen — nyers erejének néhány hihetetlenül brutális kitörésével fedezni.

1859 október 27-én volt száz éves fordulója a Kazinczy Ferencz születésének. Régóta folytak csöndben az előkészületek annak megünneplésére, de mert mindenki tudta, hogy ez kedvező alkalom lesz a nemzeti közérzület hatalmas megnyilatkozására, a hatóság mindenféle akadályokat gördített a kezdeményezők útjába. A kevéssel előbb újra fölélesztett Akadémiában báró Eötvös József, Szász Károly, Toldy Ferencz, Tompa Mihály és az elnök, gróf Dessewffy Emil közreműködésével ünnepelték a Kazinczy emlékét; deczember végén azután sikerült a Kazinczy sírjánál, Széphalmon is megtartani a rég tervezett ünnepélyt, melyben Isten szabad ege alatt, a téli idő ellenére mintegy négyezer ember vett részt nagy lelkesedéssel, a vezérszerepet báró Senyey Pál, gr. Andrássy Gyula, Erdélyi János, Szemere Miklós vitték s utána még bankettet is rendeztek S.-A.-Ujhelyen. A vidék majdnem mindenütt kivette részét az ünneplésből; Eperjesen a collegium ujra föléledt magyar társasága, melynek valamikor Kossuth is tagja volt, rendezte a Kazinczy-ünnepélyt s Herfurth József tanár mondott emlékbeszédet.

Hazafias ünnepélyeket más költőink emlékére is rendeztek akkor különböző vidékeken. Erdélyben a muzeum-egylet megalapítása ment végbe nagy lelkesedéssel. Ugyanakkor gr. Dessewffy

Emil lelkes kezdeményezésére országszerte megindúlt a gyűjtés az Akadémia palotájának fölépítésére; atyám is gyűjtött s vidékünk szerény viszonyaihoz mérten elég szép összeget küldött be.

A gazdasági egyletek megalakítása hasonlóképen országszerte jó alkalmul szolgált a sokáig elnyomott közszellem élesztgetésére. Sárosmegyében már 1859-ben megpróbálták megalakítani az egyesületet, de a kormány kifogást tett az alapszabályok ellen; végül a Pestmegyében már működő egylet szabályait vették mintáúl s így aztán 1860 januárjában Eperjesen is végbement szerencsésen az alakulás, melyet népes lakoma is követett. Az egyletnek azonban még azután is volt összeütközése a hatósággal.

Az 1860-iki farsang különösen élénk volt országszerte. Akkor ülte teljes diadalát a magyar viselet, a mi természetesen szintén nem csak a nemzeti érzés kifejezése volt, de a létező állapotok elleni tüntetés jellegével is bírt. Az új, hazafias divat hatalmába kerítette a női ruházatot is; a divatlapok színes képekben hozták az „ingvállak“ és „pruszlikok“ mindenféle fajtáját, a csipkés köténeket, gyöngyös pártákat, aranycsipkés fökötöket, a női kalapviseletül alkalmazott pörge kalapokat és kucsmákat; legfurcsábbak voltak a sujtásos menték, melyeket az épen akkor a legnagyobb túlzásba vitt abroncsos szoknyák — ú. n. krinolinok — szélessége szerint kellett kiszabni. A fiatalabb férfiak nem érték be a magyaros úri viselettel, hanem lehetőleg

népiesek is akartak lenni, rövid pitykés dolmányt viseltek, panyókára vetett szürt, kezükben fokost; ilyen öltözékben azután szemükre húzott árvaleány-hajas kalappal, betyáros pose-ban, búsúló szegény-legényként fényképeztették le magukat. Mint hét éves gyermek nem is sejtettem, hogy én is tüntetek, a mikor szüleim lobogós ingujjat, rojtos gatyát, piros pitykés-mellényt, sarkantyús csizmát adtak reám s később ilyen öltözetben vittek a városba is; nekem, természetesen örömöm telt a czifra csikósruhában.

A palotást a pesti nyilvános bálokon már 1859-ben kezdték tánczolni; 60-ban már mást, mint magyar tánczot alig türt a neki buzdúlt közönség; a pesti rendőrigazgatóság rendeletet adott ki a bálokon a tánczrend megtartása érdekében, a zajongások, zenemüvek és tánczok hangos követelése és a tüntetések ellen, rendőri közbelépéssel fenyegetödzve. Mindez semmit sem használt; legfölebb szaporította az összeütközéseket egyfelől a fiatalság, másfelől a rendőrség és az utczára is kiterjedő tüntetések és éneklések elnyomására fölhasznált katonaság között, melyek tisztikarok tömeges kihívását s politikai párbajokat is vontak maguk után.

A katonai beavatkozásnak példátlanúl brutális esete fordult elő az 1860-ik év farsangjában a mi közvetetlen közelünkben melynek tragikus következménye lett saját rokoni körünkben.

Szepesmegye délkeleti részében, a Branyiszkó alatti halmos vidéken, a hol az országút Eper-

jestől Löcse felé visz, s a hol a Csáky grófok mindszenti kastélya a szepesi püspökök dombra épült, várszerü székhelyével és kathedrálisával néz szembe, Szepesváralja fölött egy hirtelen, merészen emelkedő sziklán állanak az egykori „Szepesvár“ regényes romjai, még mai pusztulásukban is büszkén uralkodva az egész vidék fölött. A várhegynek a Hernádvölgy irányában mintegy folytatásául szolgál egy Drevenyik (fakamara) nevezetü, sajátos alkatú sziklalánczolat, mely szép jégbarlangot is rejt magában.

Ez alatt a hegy alatt, egy az országútról alig látható kis fensíkon, mely a Branyiszkó erdös hegylánczával néz szembe, terül el Puszta-Hotkócz, szintén Csáky-birtok, a Csákyak temetkező-helye, melynek barátságos úrilakában 1860-ban gr. Csáky Tivadar lakott.

Ez a Csáky Tivadar amolyan nyugtalan vérü patriótaként volt ismeretes, a ki később a 66-iki háborúban a Klapka-féle invasió intézésében is részt vett mint ezredes és mint a Kossuth által névleg még mindig fönntartott „magyar nemzeti kormány“ képviselője; Szepesben akkoriban általános népszerüségnek örvendett, s miután ott minden Csáky a megye örökös főispánjának tekinthette magát, természetes, hogy a Tivadar gróf vendégszerető házát is szivesen kereste föl a vidék legjobb társasága.

Löcsén 1860 farsangjában a megyebeli értelmiség bált akart rendezni; ezt a bált a megyefőnök, Simianovsky lovag úgyszólván az utolsó

órában, minden indokolás nélkül betiltotta. Erre gróf Csáky Tivadar az egész bálra készülödő társaságot meghívta a maga házához, Hotkóczra; el is jött mintegy nyolczvan vendég s a rögtönzés minden nehézségeit leküzdő magyar vendégszeretet a grófi lakban fényes bált varázsolt elő, mely a legemelkedettebb hangulatban indult meg.

A második csárdást hirtelen pokoli zaj szakította félbe; a terem be nem csukott ajtaját fejszékkel és puskaagyakkal törték be s katona és csendőrtisztektől vezetve egy szakasz zsandár és két század gyalogság tört be rajta szuronyszegezve: „A törvény nevében csend! semmi ellenállás“ kiáltozások közt. Elképzelhető a nők ijedelme és a férfiak fölháborodása, mikor a minden elképzelhető ok nélkül valósággal dühöngő katonaság a zenekaron átgázolva az egész társaságot szuronyaival betüszerint a sarokba szorította. A háziúr elökelő nyugalommal vonta kérdőre a vezénylő tisztet, fölvilágositva őt a felől, hogy hiszen a társaság egyszerü fölszólításnak is megfelelt volna s kár volt az ő mindenkinek nyitva álló ajtaját erőszakkal betörni, de a kissé ittasnak látszó csendörparancsnok csak ujabb kiméletlenségekre és durvaságokra ragadtatta magát s miután nyomban összeiratta az összes jelenlevők neveit, visszautasítva a teát és szivart, melylyel a házigazda váratlan vendégeit is megkinálta, kijelentette, hogy az egész társaságnak csoportokra oszolva nyomban el kell távoznia. A szánok egyenkint elöállottak, de a

bősz harczosok nem győzték türelemmel s mikor sürgetéseikre a fiatal urak egyike Pulszky Géza, azt a kedélyes megjegyzést tette, hogy hiszen ő elmegy szánkó nélkül is, ha a zsandárok szivesek lesznek öt a hátukon elvinni, öt és magát vele azonosító társát, Bujanovics Sándort nyomban letartóztatták s báli ruhában bokán felül érő hóban, szuronyok között gyalog kisértek be Szepesváraljára s onnan szekeren Löcsére, azzal a kiadott szigorú utasítással, hogy szökési kisérlet esetében nyomban lelövendők.

A hotkóczi eset, melynek emlékét Csáky gróf két márványtáblán örökítette meg azután, kastélya termében, iszonyu fölháborodást keltett mindenfelé, a mely még fokozódott, mikor hire ment, hogy a dolognak folytatása is lesz s hogy az összes jelenvoltakat — a nöket sem véve ki — kihallgatás végett a politikai hatóság elé fogják idézni.

A vendégek között volt anyám legfiatalabb növére is, Anna s férje, Görgey Constantin, a kik a Hotkócz és Löcse között fekvő Görgön laktak. Görgey rokonszenves, ideális irányú, sokat utazott, klasszikus müveltségü és kiterjedt olvasottságú ember volt, e mellett lelkes magyar hazafi és gyöngéd férj, a kit mód nélkül felbőszített a hatalom közegei eljárásának minden czivilizáczióval s minden lovagiassággal ellenkező durvasága, és e méltó felindulásának kifejezést is adott egy a hotkóczi esetet leíró lapközleményben, mely a Breslauer Zeitungban látott napvilágot. Folyton

háborgó kedélyét nem hagyta megnyugodni a gondolat, hogy az ő imádott fiatal felesége is ilyen ártatlan módon meghurczoltassék, kihallgattassék, talán bizony még be is csukassék . . . Vermes testalkatú ember lévén, mialatt Lőcsén a kaszinó baráti körében nagy hévvel tárgyalták a történteket és történendőket, hirtelen gutaütés érte s egy óra mulva meghalt.

Görgey Constantint mindenki úgy tekintette, mint a brutális hatalmi túlkapás áldozatát, s különben is tekintélyes és kedvelt ember lévén s az özvegye és két árvája iránti részvét általános, temetése Görgőn, márczius 4-ikén, mint atyám naplójában följegyezte „páratlan volt a maga nemében, nemcsak népességére nézve, miután csak az urirendből mintegy kétszázan voltak jelen, de főleg a rendkivüli részvét miatt: a temetést vezető Biaczovszky nagyprépositól kezdve (ki a megboldogultnak személyes barátja volt), minden férfi, nő, úr és paraszt zokogva sírt az elhunyt sírja fölött. Béke porainak!“

Egy másik, nem kevésbbé tragikus eset még sokkal szélesebb körökben, sőt országszerte keltett izgalmat.

Pesten akkor úgy hiszem először ünnepelték meg 1848 márczius 15-ikének évnapját, a mi azóta állandó szokássá vált. Az erösen forradalmias hangulatban az utczai tüntetés összeütközést idézett elő a fiatalság s a kivonult katonaság között, melynek következtében a katonák sortüzet adván, Forinyák Géza első éves jogász

megsebesült s kevéssel később sebébe belehalt. Temetésén április 4-én a czenzura alatt állott lapok bevallása szerint 25—30,000 ember vett részt, förangú hölgyek is gyászruhában kisérték el a szerencsétlen ifjú koporsóját a temetőbe. Emlékére az ország legtöbb városában gyászistentiszteletet rendeztek; Eperjesen is volt ily gyászünnepély, melyen természetesen atyám sem hiányzott.

Minden ilyen esemény növelte az uralkodó hatalom iránti elkeseredést és gyülöletet, de többé senkit meg nem félemlített; a „Szózat", a „Hymnus" csak annál gyakrabban, annál lelkesebben hangzott fel, a közönség egyetlen alkalmat el nem mulasztott arra, hogy tüntessen, hogy a maga összetartását, lelkesedését, elszántságát kimutassa. 1859 Horvátországra nézve inséges év volt; a szükölködő horvátok javára segélyactió indult meg Magyarországon, — ezt megtiltania a hatóságnak természetesen nem lehetett, — ámde a segélyactió érdekében Pesten nyilvános előadásokat is rendeztek, a förangu világ élénk részvételével, élőképekkel, zene- és énekdarabokkal: ez aztán megint kitünö alkalom volt, a közhangulat zajos megnyilatkozásaira s a jótékony czélú előadás vége az lett, hogy az egész közönség mint egy ember állott föl és énekelte leirhatatlan lelkesedéssel a Hymnust. Ezt a példát nyomban követte a vidék is, de most már a hatóság óvatosabb lett és nehézségeket támasztott, melyek miatt például Eperjesen is elmaradt a hasonló czélra tervezett mükedvelői előadás.

Ebbe a lelkes hangulatba, — mintha a gondviselés mind a megtörténteket nem tartotta volna elegendöknek a nemzeti közszellem fölébresztésére, — villámként csapott le egy iszonyú hír: a Széchenyi István hirtelen, erőszakos halálának a hire.

Hogy ennek a veszteségnek a fájdalmától, hogy átvonaglott minden magyar ház, annak legjobb bizonyítéka, hogy én ma is meg tudnám mutatni a helyet, a hol nekem, a hét éves gyermeknek, szüleim elöször beszéltek a Széchenyi haláláról; én is meg tudtam érteni, hogy valami nagy, gyászos, végzetszerü csapás érte az országot. Növelte a megdöbbenést, hogy az öngyilkosság oly sajátságos körülmények között esett meg, melyek kivált az akkori izgatott, forrongó hangulatban alkalmasak voltak egy elpalástolt gyilkosság gyanuját kelteni.

Országszerte gyászünnepélyeket rendeztek, a mi vidékünkön is; nem csak Eperjesen, de Kis-Szebenben, Péch-Ujfalván, Roskoványban, Dobón és — Berzeviczén is. Plébános-unk, Tulács Sándor alesperes igen jól beszélt és írt latinul, de a magyar nyelvet kevéssé bírta, s miután egy Széchenyi-ünnepély alkalmával nem akarták a papot tótúl szólaltatni meg, — a mi nálunk a nép nyelve, — atyám a szomszéd Alsó-Szalók Kuppis Lajos nevü derék, tősgyökeres magyar lelkészét szólította föl, hogy a requiem megtartása után mondjon a szószékről magyar alkalmi szentbeszédet, a mire ez vállalkozott is, előre jelezvén,

hogy a beszéd óvatos lesz, „hogy bárminő censurát kiállhasson“, de kételkedve jegyezte meg, vajjon lesz-e ki előtt beszélnie? „mert a berzeviczei tót köznép előtt magyar beszéddel lépni föl igen nevetséges dolog lenne“.

Az aggodalom alaptalannak bizonyúlt; a templomnak majdnem valamennyi padját a helyi és környékbeli értelmiség töltötte meg, melynek soraiban mi gyermekek is áhítattal hallgattuk végig a kétségkívül óvatos, de azért okos és határozottan hazafias beszédet s az istentisztelet végén az összes ájtatoskodók fölállva buzgón énekelték el a „Szózat“-ot.

Csakhamar azonban még a Széchenyi-emlékünnepélyek is szálkává lettek a hatóság szemében. Kassán a Széchenyi emlékére földdombot akartak fölhányni az ország legkülönbözőbb vidékeinek földjéből, olyanfélét, mint a minő a Koszciusko emlékére Krakóban létesült; mintegy hatszáz értelmiségbeli ember gyült össze a közeli s távoli megyékből — legtöbb Sárosból, — de a rendőrség megtiltotta a dombhányást; a mint jöttek, el kellett oszlaniok az embereknek. Kevéssel később meg Eperjesen a gazdasági egylet ülését ugrasztották szét Myrbach lovag megyefőnök rendeletére fegyveres zsandárok. Az emberek már nem is tudtak haragudni az ilyenek fölött; az erőszakoskodások egyenesen nevetségesekké váltak, a mikor mindennap új hír jött a megadandó „constitutió“ felől és a mikor még a „Verstärkter Reichsrath“-ban helyet foglalt

magyar urak is kénytelenek voltak kijelenteni, hogy Magyarországot tovább is alkotmányellenesen kormányozni nem lehet.

Van a haragnak egy neme, a mely már nem ökölbe szorított kézben, nem villogó szemben, nem zokszóban, de jóízü kaczajban nyilatkozik meg; a haragnak ez a húmorja teremtette meg azt a nótát, a melylyel a magyar ember 1860—61-ben könnyítgetett a maga lelkén:

„Jaj be hunczut a német,
Hogy a f . . . enné meg!
A zúzáját, a máját
Azt a hunczut pofáját, —
A ki ezt nem akarja,
Törje ki a nyavalya!“

Versnek bizony ez nem jó vers és gondolatnak nem nagyon ízléses gondolat, de bár eldicsekedhetnénk azzal, hogy közéletünk azóta soha ennél nagyobb ízléstelenséget nem produkált!

Ez a daczos húmor megtermette a maga helyi gyümölcseit is. Eperjesen a „Cs. Kir. megyei hatóság“ hirdetményt tett közé a cserebogarak elpusztítása érdekében; a szándék jó volt, habár a forma kissé kenetdúsan atyáskodó: rögtön szárnyra kelt egy glossa, mely a debreczeni „diri-diri-dongó“-t ilyenképen variálta:

„Eperjesen kidobolták:
„Cserebogár“-t ne danolják.
Cserebogár, sárga cserebogár,
Mikor száll el a kétfejü madár?“ . . .

Bizony annak az elszállására még jó ideig kellett várnunk; egyelőre Olaszország felé néztünk, a hol Garibaldi, kinek neve már 1859-ben jó

hangzásúvá lett nálunk, a maga csodával határos höstetteit vitte végbe, a hol két magyar kezdett vele osztozni a dicsőségben: Klapka és Türr! A népdal mindjárt szárnyára kapta mind a hármat Kossuthal együtt, el is osztotta a szerepeiket: Kossuth tiszta ruhát hoz a szegény, szennyes magyar embernek, Türr Pista meg puskát, és a refrain mindig az, hogy „Éljen Garibaldi!“

A Garibaldi képe — minden tilalom ellenére — úgy elterjedt akkor Magyarországon, mintha saját nemzeti hösünk lett volna; olyan képek is kerültek hozzánk, a hol mind a hárman: Klapka, Türr és Garibaldi együtt voltak ábrázolva. Én is lerajzoltam természetesen mind a hármat, nem sejtve, hogy közülök kettővel valamikor még személyesen meg fogok ismerkedni, — hiszen az egyik, még aggastyánkorában is nemes hös-alak, most is közöttünk jár . . .

Hogy én azok szerint, a miket a felnöttek beszédjeiből megérthetni véltem, gyerekésszel, hogy képzeltem magamnak a Garibaldi szerepét nálunk, azt egy akkori rajzom árúlja el, a melyen egy fegyvertelen magyar viaskodik egy fegyveres zsandárral s Garibaldi az ő megszabadítására siet.

Voltak azonban, a kik nem akarták bevárni, a míg Garibaldi idejön bennünket megszabadítani, de maguk mentek ki hozzá. Tüzes és kalandvágyó fiatal embereknek ilyen kiszökései már 1859-ben kezdödtek, akkor is alakult egy magyar légió Olaszországban, 1860-ban is egy. Atyám sógorának, Dobay Józsefnek egy testvéröccse,

Károly huszárhadnagy akkor ment ki Olaszországba s századosként lépett be a légióba; ott is maradt azután végleg, a piacenzai huszárezrednél szolgált, érdemeket szerzett az abruzzoi brigantik megfékezése körül, szépen haladt előre az olasz seregben, ezredes lett, sőt később altábornagy, piemonti olasz nőt vett el, a nyolczvanas és kilenczvenes években ismételve meglátogatta nejével együtt itteni rokonait, én is fölkerestem öt Nápolyban egyszer; derék olasz katonává lett, de lelke mélyében magyar maradt s a magyar nyelvet sem felejtette el.

Eközben Ausztria helyzete mindinkább tarthatatlanná vált; „tehetetlenül feküdt a nagy cadaver;" az olaszországi háborútól okozott pénzügyi bajokat sehogy sem tudta kiheverni, mert az önkényesen kivetett adók nehezen folytak be, a katonai executiók kifosztották a népet, de nem sokkal gazdagították a kincstárt s megesett az is, hogy ha valahol adóba lefoglaltak marhát s kiírták rá az árverést, az emberek összebeszéltek és nem jöttek el árverezni. A kormány tekintélye már nem csak benn az országban, de kifelé, az „európai concert"-ben is tetemesen megcsökkent: valamit kellett tenni Magyarország kibékítésére, s így — megszületett az „októberi diploma".

Ez ugyan nem adta meg azt, a mit hirdetett, Magyarország alkotmányát vissza nem állította, a 48-iki törvények közül csak egynéhányat ismert el s Magyarországnak csak provinciális önrendelkezési jogot adott; de utóvégre is az, hogy az

ország egy katonai főkormányzóság helyett visszakapta a régi helytartó-tanácsot, hogy a megyéket visszaállították és az országgyülés összehívásának előkészítését elrendelték: a múlthoz képest haladás volt, félreismerhetetlen jele annak, hogy a fiatal uralkodó elfogulatlan jó szándéka fölébe kerekedett egy magát lejárt, csökönyös és rövidlátó rendszer végzetes uralmának és kilátást nyitott arra, hogy ép oly határozott mint eszélyes magatartással a nemzetnek sikerülni fog a maga igazát teljesebb mértékben is érvényesíteni.

A kevéssel később közzétett főispáni kinevezések hatását kissé leszállította az, hogy a kinevezettek közül többen — még pedig igen tekintélyes férfiak — a kinevezést elveiknél fogva visszautasították.

A mi főispánunk Gróf Andrássy György lett, a Széchenyi barátja és munkatársa, a ki megyénkben is nagybirtokos volt és Sárosmegyének már 1842-től 48-ig főispánja, az ő kineveztetése tehát egészen megfelelt az octoberi diplomában kifejezésre juttatott ama politika szellemének, mely az alkotmányt az 1848-iki törvények figyelmen kívül hagyásával 47-es alapon akarta visszaállítani.

Már a főispán megérkezése előtt atyámnak egy értekezletben kellett Eperjesen résztvennie, melyben a fönnforgó érdekellentétek lehető elsimításával megállapították a választandó megyei tisztikar névsorát. Azután megjött a főispán, kit Eperjesen nagy diszszel fogadtak s az ő saját vezetése alatt indultak meg — meglehetős döczö-

gősen — az újjászervezést előkészítő tárgyalások. Eközben Myrbach megyefőnöknek is kijutott — egy macska-zene, melyből nagyobb tüntetés támadt, a kétfejű sasok leverésével, csendőri közbelépéssel, sőt kisebb sebesülésekkel is.

A megye újjászervezése következtében tulajdonképen Sárosmegye is elvben a 48-iki alapra való helyezkedés mellett nyilatkozott, de a megegyezés kedvéért s a gyakorlati czélszerűségre való tekintettel nagy engedmények történtek. Nálunk ugyanis az volt a helyzet, hogy a megye utolsó bizottságát s tisztikarát is 1849-ben — épen a leghazafiasabb elemekből — forradalmi kormánybiztosnak kellett kineveznie; ezt a kinevezett bizottságot és tisztikart most újra életbeléptetni mégis bajos lett volna s ha az utolsó tisztujításra nyúltak volna vissza, akkor épen a nemzeti ügyet cserbenhagyók kerültek volna felül. Így aztán községenkinti választást rendeltek el, melynél a mi járásunkban főispáni biztosokként atyám és Péchy Lucián jártak el; a községek által választottak, a deczember 19-iki közgyülésen megválasztották a megyei bizottságot, ez pedig másnap és harmadnap megválasztotta a megyei tisztikart.

A főispán két beköszöntő beszédje férfiasan őszinte megnyilatkozása volt az ő conservativ politikai hitvallásának. Elmondta, hogy „az ősi alkotmányt“ — mely alatt aligha értette a 48-ikit, — a legkeserübb érzések között látta elenyészni, de „felüdülése iránt kétségbe soha sem esett“, s most visszatér öntudatosan mint az a ki volt;

reményét fejezte ki, hogy az ő Felsége „majdan koronázandó apostoli királyunk“ által megnyitott téren fokozatosan minden nemzeti föladatunkat meg fogjuk valósíthatni, de kérte honfitársait, hogy „a természet-ellenit, a lehetetlent ne kivánják“. „Idegen Istenektől ne várjanak semmit“, hanem utasítsák nemes szivöket az erények legnehezebbikére: az önmegtagadásra“, s szerencsétlenségeinken okulva, a haza javát csak „józan, törvényes haladással“ mozdítsák elő, mert Európában egy nemzetnek sincs talán nagyobb oka, a „túlbuzgalom, túlbecsülés és az improvizációktól“ óvakodni, mint nekünk.

A végbement tisztujításon aztán megválasztották közfelkiáltással első alispánná anyám testvérét, Szinyei Merse Felixet, másod-alispánná pedig Bánó Józsefet. Atyám a béke kedveért belénygugodott, hogy főjegyzővé a forradalmi kormány idejében mellőzött Semsey Pál legyen s ő beérte a tiszteletbeli főjegyzőséggel. A tisztujítás folyamában mondott beszédek telve voltak a jövőbe vetett reménynyel, ünnepélyesen igérték a pártoskodások elfojtását s az összetartást, de volt olyan beszéd is, mely kegyetlenül ostorozta a Bach-korszak idegen hivatalnokainak szereplését, a „lézengő köcsög-kalapos ijesztőket“, a kik „féregként marták, csipték hazánk testét, míg közel volt az elveszéshez“.

Az a férfiu, a kit a közbizalom, úgyszólván minden előzetes szolgálat nélkül az első önkormányzati tisztségre emelt, Szinyei Felix, akkor

is és később még inkább fényesen igazolta ezt a bizalmat; Sárosmegyének történetében hosszu időt kell áttekinteni, hogy találjunk közéleti szereplőt, ki annyi tekintélylyel annyi népszerüséget tudott egyesíteni s mindkettőt oly igazán kiérdemelte. Ideális alakja volt ő annak a letünt, régi megyei életnek, a melyben az alispán „kormányzott, nem szolgált;“ könnyü volt kormányoznia, mert a megye fiai önkényt hajoltak meg jelleme és esze előtt; nem szolgált embert, nem is ilyen vagy amolyan rendszert, hanem szolgálta becsületes meggyőződését és hazafiui lelkiismerete parancsát. És én szerencsésnek tartom magamat, hogy harminczegy évvel azután, hogy Szinyei Felixet először emelte pajzsára Sárosmegye, és tizenhat évvel az ő sajnálatosan korai halála után én lehettem az, ki arczképének, melyet fia, egyik legjelesebb festőmüvészünk festett, leleplezésénél róla Sárosmegye gyüléstermében emlékbeszédet mondhattam.

VI.

Ezernyolczszázhatvanegy.

Gyermekkoromnak legmozgalmasabb éve volt ez az emlékezetes év, mert a közélet gyors változásai, melyeket magával hozott, benyúltak házi, családi életünkbe is. A mint alkotmányos életünk kivirított a tavasszal és elhervadt az őszszel: mi is az év folyamában alispánék lettünk és megszüntünk azok lenni, nagy nehezen beköltöztünk a városba, mikor már majdnem fölösleges volt s kelletlenül ott maradva mindig visszavágytunk, nemsokára vissza is tértünk a falura.

Atyámat tiszteletbeli főjegyzői hivatala s még inkább az ő lelkiismeretessége és buzgalma már az év elején gyakran vitte be Eperjesre, a hol akkor a megyei bizottmány majdnem állandóságba helyezkedett, hogy az ujjászervezést végrehajtsa, s a megyei élet tizenkét év előtt elszakadt fonalát megint összetoldja.

Február közepén mindnyájan berándultunk Eperjesre s ha jól emlékszem, ez volt az első

alkalom, a mikor várost láttam. A színház miatt mentünk be s ment be velünk együtt a vidéki intelligentia nagy része, még szomszéd megyebeliek is, mert Eperjes kis színházában nagy vendég lépett föl akkoriban: Egressy Gábor jött föl néhány előadásra Pestről.

Egressy híréről sokat hallottam már akkor s képeit — egyik-másik hősszerepének fényes jellemezében — láttam a Vasárnapi Ujság-ban; a szinház gondolata már magában véve élénken foglalkoztatta képzeletemet és csöndes vágyam az volt főkép, hogy „Bánk bán"-t láthassam egyszer. Nagy volt tehát az öröm, a mikor Máriássy János bátyámék — a kik szintén bejöttek az Egressy kedveért, meg a mienkért — a színházzal összeépült „Fekete Sas" fogadóban, a hová szállottunk, azzal a hírrel fogadtak, hogy még ma estve meglátjuk Egressyt — mint Bánk-bánt!

Az Egressy müvészete tragikai hősszerepben, rám — a nyolcz éves gyermekre — olyan benyomást tett, a mely nem volt egészen ment a csalódás érzésétől. Mintha ez a Bánk nem lett volna eléggé „hős", mintha túlsokat hánykolódott, nyögött és jajgatott volna. Hanem azért a királynő megölésének, a Melinda holtteste behozásának a jelenetei alatt csak úgy égett a fejem, s ha talán szó is fér ahhoz, hogy a Bánk bán nyolcz éves gyermeknek való darab-e? annyi bizonyos, hogy ennek az első szinházi estnek a benyomása mély nyomokat hagyott a

lelkemben. Másnap is Eperjesen maradtunk s akkor háromféle alakban láthattam Egressyt: mint Krumm Eliást a Kozebue-féle „Legjobb az egyenes út"-ban, mint szavalót, ki a Petőfi „Őrült"-jét adta elő s még egy, „A párisi adós" című víg darab főszerepében. Az „Őrült"-et egy helyen állva nagy könyvvel a kezében szavalta a művész; azóta volt alkalmam magamnak is sokat gondolkodni e költemény problemája fölött, kísérletezni is vele, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy azt vagy felolvasni kell, vagy drámai jelenetként előadni; állóhelyzetben való pathetikus szavalásra nem alkalmas. „A páris adós" abban az időben játszik, a mikor még adósok börtöne létezett s bizonyos esti órán túl az adóst üldözni nem volt szabad; az az adós, a kit Egressy személyesített, a III. Napoleon akkor nagyon népszerű kecskeszakállos maszkjában, mindenféle kaczagtató helyzetek közt igyekszik hitelezőit a megváltó óraütésig hitegetni, kijátszani s magától távoltartani.

Egressyt, a ki legnépszerűbb szerepeiből választotta azokat, melyekben Eperjesen föllépett, nagy lelkesedéssel ünnepelte a felvidéki közönség is; hiszen bizonyos tekintetben nemzeti hős volt ő is: részt vett a szabadságharczban, azután számkivetésbe ment, majd visszatérvén eltiltották egy időre a színpadtól. Mindez alkalmas volt fokozni népszerüségét, művészetének hatását, különösen oly napokban a minőket 1861 elején éltünk, a mikor a nemzeti történetből merített színművek-

nek s fökép a Bánk bánnak nem egy mondását könnyü volt a politikai helyzettel hozni vonatkozásba.

Maga a politikai helyzet bizony még az októberi diploma kibocsátása és az országgyülés összehivása után is nagyon kétes és bonyolult maradt s még kétesebbé és bonyolultabbá tette az 1861 február 26-án kiadott úgynevezett februári pátens, melyet már az októberi diploma elökészitésében közremüködött magyar konzervativek segitségével kormányra jutott Schmerling lovag sugalmazott. Ez a pátens hivatkozott ugyan az uralkodónak arra a szándékára, hogy Magyarországnak régi alkotmányát visszaadja, de tényleg szétdarabolta a Szent István birodalmát s egyes alkotórészeit egyszerüen besorolta az osztrák korona tartományai közé, meghatározván, hogy mindenik mennyi képviselöt küldjön a bécsi Reichsrathba. Vajjon mit lehetett ilyen körülmények között az egybegyülendö magyar országgyüléstöl várni?

Egyelöre azonban a megindult alkotmányos élet folyt tovább a vármegyékben: gyüléseztek, leltároztak, szerveztek, korteskedtek, az alispánok bejárván a megyéket, ünnepélyes fogadtatásban részesültek; közbe-közbe demonstráltak is, például azzal, hogy Garibaldit, Kossuthot, Türrt, Klapkát, sőt Cavourt is megyebizottsági tagokká választották meg némely helyen. A vármegyék egész komolyan tanácskoztak az egybeülendö országgyülés legfőbb teendőiről és Sárosmegye állást foglalt az utasitási rendszer visszaállitása, a

választói czenzusnak a felvidéken való fölemelése és a mellett, hogy képviselővé csak bizonyos nagyobb vagyoni czenzus mellett lehessen valakit választani.

Nálunk a képviselőválasztás márczius 19-én zajlott le: a mi kerületünk jelöltjei Bánó József másodalispán és Dobay Hugó pétermezői földbirtokos voltak: az előbbi mellett az egész úriosztály síkra szállott, az utóbbi kicsit demagóg módon kereste a nép kegyét. A mi tótjainknak szokásuk, hogy — kivált a hol több egy családbeli birtokossal van dolguk — azokat megkülönböztetésül csak keresztnevükkel jelölik meg; ezek a keresztnevek azután az ő használatukban bizony néha furcsa átalakulásokon mennek keresztül; így Dobay Hugóból „Huga" lett, s miután az „ablegát" szó meg „alligator"-rá alakult át: „Ilyen (Éljen) Huga alligator" volt a csatakiáltás, a melylyel a választás napjának reggelén a kerületi székhelyre, Héthársra ijesztően nagy tömegekben vonult be a falusi nép. Mi mind ott voltunk, a gyermekeket sem véve ki; nekünk gyermekeknek nagy látványosság volt ez, a felnőtteknek nagy munka: lótás-futás, kapaczitálás és kiabálásból álló munka, a melytől úgy berekedtek mind, hogy estére már suttogni is alig birtak. A küzdelem heves volt, egyszer már ütlegre ment a dolog, de ekkor Szmrecsányi Ödön bátyám, a ki mint választási elnök működött s rendkívüli tekintélyt tudott gyakorolni a nép fölött, fölállott a piaczon egy asztalra, fenyegetőleg fölemelte a kezét s stentor-

hangon azt kiáltá: „Le a botokkal!“ El is tüntek a botok mindjárt a subák alatt s a csönd helyreállt annyira, hogy az elnök komoly intelmeit meghallgathatta mindenki s a választás azután zavartalanul folyhatott tovább.

A remélt, sőt előre látott eredmény nem maradt el: az összetartó értelmiség ellenállhatatlan bomlasztó erővel nehezedett rá a Dobay Hugó-pártra. Bennünket gyermekeket már Pétermezőn, a Dobay József bátyám házánál lefektettek az ágyba, mikor a fáradt kortesek végül meghozták a hírt, hogy Bánó óriási többséggel — 570 szóval — győzött az ellenjelöltnek 75 főre leolvadt pártja fölött. Ilyenképen Dobay Hugó mégsem lett — „alligator.“

Április 6-án összeült az országgyülés. Deák Ferencz és gróf Teleki László vezetése alatt megalakult a két párt: „felirat“ jelszava alatt a békülékenyebbeké, „határozat“ jelszava alatt az intransigenseké. Már a képviselőház alakulása megmutatta, hogy az utóbbiak többségben voltak; akkor még a nemzet nagyobb része szivesebben hallgatott Kossuthra, mint Deákra. Azután bekövetkezett a Teleki László váratlan, rejtélyes, érthetetlen öngyilkosságtól okozott halála, mely iszonyú megdöbbenést keltett országszerte. Rövid szünet után megindult a felirati vita, melynek során Deák Ferencz örökké emlékezetes feliratát, egy a parlamentek történetében párját ritkító remek beszédje után, daczára a határozati párt köztudomású többségének, keresztülbocsátották. De — állítólag a részletes vita során tett módosítások követ-

keztében — a feliratot legfelsőbb helyen mégis visszautasították.

Családunk körében is mohón lesték az országgyülési hireket; a lapokon kivül, különösen két nagybátyám leveleiből merítettük értesüléseinket, a kik mindketten képviselőkké lettek: Máriássy Ágoston — a 49-iki alispán — Eperjesen, s Máriássy János — a 49-iki ezredes — Szepes-Iglón. De sürün levelezett atyám Várady Gáborral is, ki szintén fenn volt az országgyülésen. Atyám többnyire Eperjesen időzvén, anyám pedig Berzeviczén, váltott leveleik is főkép a nap politikai eseményeit tárgyalták s még emlékszem rá, milyen lelkesedéssel olvasta föl anyám családi körben a Deák Ferencz felirati beszédjét, hogy rajongott nálunk már akkor mindenki a haza nagy bölcseért! Minduntalan a Pragmatica Sanctió-ról hallottam beszélni és olvasni; valami igen nagy dolognak tarthattam azt, de hogy mi tulajdonképen, arról, természetesen tiszta fogalmam nem lehetett.

Junius elején megjött ismét a főispán s a megyei dolgok most már gyorsabban haladtak előre. A képviselővé választott Bánó József helyére atyámat választották meg másodalispánná, s mint ilyen a törvényszék elnöke lett; az alkotmányos, választott megyei bíróság tényleg át is vette teendőit az absolut korszak közegeitől s atyám szép kis ünnepélylyel nyitotta meg működését. Azt, a mi az ő saját életelve és jelmondása volt: „Suum cuique“, ajánlotta birótársainak is

vezérelvül, s hangsúlyozva bizalmát a jövőben, helyesen jelölte meg a magyar alkotmányos bíróságok feladatául azt, hogy a régi megyei rendszer kedélyes Schlendrian-jától és az absolut korszak lelketlen bureaukratiájától egyaránt megkülönböztetni igyekezzenek magukat. Atyám beszédjét, — melyre a bíróság egy tagja s az ügyvédi kar képviselője adott visszhangot, — annak a reménynek a kifejezésével zárta be, hogy a közönség bizalma meg fogja könnyíteni a birák eljárását s áldást fog hozni működésökre, s ez az áldás, úgymond „legyen az egyetlen, de legszentebb örökség, mit részrehajlatlan birói pályánkon gyermekeink számára kiérdemeltünk“. Ezt pedig annál több joggal mondhatta, mert az újon megválasztott törvényszék tagjai kénytelenek voltak egyelőre ingyen vállalkozni a szolgálatra, csupán abban a reményben, hogy majd egyszer, — ha az absolut uralom jónak fogja látni a pénzügyet is kiadni a kezéből, — fizetést is fognak kapni, a mely remény az alkotmányosság rövid tartama miatt nagyon hiúnak bizonyúlt.

No de azért az öröm nagy volt a törvénykezésnek és közigazgatásnak a közönség bizalmát bíró megyei tisztviselők kezeibe való visszaszállása fölött. Ez az öröm itt-ott pajzán formában is megnyilatkozott. Emlékszem rá, mikor atyám házánál egy későbbi altábornagy és honvédkerületi parancsnok nagy fehér ívre szépen kiczirkalmazott betükkel festette rá az „1861.“ évszámot eredményező elmés Chronostikont, mely

a kis-szebeni szolgabiró szerencsétlen nevével a német bíróságok akkor használatos gúnynevét — „Kericht“ Gericht helyett — hozta kapcsolatba s a melyet azután éjnek idején szép csöndben fölragasztottak a szolgabirói hivatal falára.

Atyámnak most már úgyszólván folytonos eperjesi tartózkodása bennünket is gyakrabban hozott mozgásba s mert korom már nekem is megengedte, hogy — legalább gyermekekkel megáldott házba — vendégségbe vigyenek, eljutottam olyan rokoni és baráti családok körébe is, melyeknek tagjait addig csak berzeviczei látogatásaikból ismertem.

Haraszt és Lubló útjain kívül kezdtem megismerni Eperjes útját is, a mely mindenütt a Tárcza mentén haladva, jókora vargabetüt kanyarít, hogy a megye éjszaknyugati szögletéből bevigyen déli részébe, a melynek közepén fekszik Eperjes. Áthalad Tárczának dombon fekvő temploma alatt, annak a dombsornak a szélén, melyet még atyám „Tölgyaljá“-nak nevezett, s a melyről szemeim láttára tünnek el vidékünknek utolsó tölgyei. Áthalad Krivány tornyos kastélya mellett, a mely hajdan a Dessewffy grófoké volt, gyermekkoromban már a Bornemisza családé; most is Bornemisza Lajos bírja. Itt született gróf Dessewffy József, a szellemes iró és irodalombarát, a ki Kassából irodalmi központot akart létesíteni, megindította a „Felsőmagyarországi Minervát“, „Taglalatá“-ban boncz-

kés alá vette a Széchenyi „Hitel“-ét, a miért a „Világ“ maró polémiáját kellett elviselnie s akinek kedélyes szórakozottságáról az anekdóták egész serege forgot közszájon a felvidéken

Krivány és Héthárs között terül el az úgynevezett kriványi hegy, a melynek magaslatán vitt akkoriban a keskeny, még csak korláttal sem védett út, a miért ott sok baleset történt. Egyszer atyám is kifordult itt kocsijával s ugrásközben erősen megsérült; mint kis diák vele jött akkor Eperjesről a daróczi fiúk egyike, Szmrecsányi Pál, a mostani nagyváradi püspök; a kis fiú meghúzta magát a hegyről lefelé guruló kocsiban a nélkül, hogy legkisebb baja történt volna.

A Héthárs melletti csatáról, Pétermezőről már szóltam; hogy Héthársnak a temploma mütörténeti nevezetesség, azt gyermekkoromban nem tudtam; ott nyugosznak szép faragott sírok alatt a Tárczayak, a kik a mi ősatyánktól, Rutkertől származtak szintén, a XIII. században Tarkö várából egész kis vármegyével felérő uradalomra nézhettek szét, de kihaltak s birtokaik széjjelmentek, a legtöbb Dessewffy-kézre került, a héthársi templomban is a Tárczay-sírokat Dessewffy-sírok váltják föl.

A Berzeviczénél még erdös vidék azon túl jó darabra kopárrá változik, Péchujfalvánál — a hol a Péchyek régibb s újabb kastélyai, udvarházai váltakoznak — lesz ismét erdökben gazdagabb,

itt éri el az út Kis-Szebent, Sárosmegye három szabad királyi városának legkisebbikét s a mi járásunk politikai és törvénykezési székhelyét, a „hü Szeben"-t, mint a hogy hazafias magatartása elismeréseül 1849-ben nevezték, a melynek kegyesrendi convictusában én később első diákéveimet töltöttem. Akkoriban még állottak Kis-Szeben régi várfalai, melyek a tulajdonképeni várost a külvárostól s a sok gyümölcséről híres kerttől elválasztották, és állottak a kaputornyok, melyekben dübörögve visszhangzott az áthaladó kocsi zöreje.

A következő Orkuta községet, valamikor „Urkutjá"-nak nevezhették; Szent-Mihályon a Szirmay grófoknak két kastélyuk is volt; ezek egyikét, mely a XVIII. században épült s érdekes falfestésekkel is ékeskedett, legujabban bontatta le a mostani tulajdonos. Innen már egész szépségében látható a szabadon álló, csonka kúp alaku, sürü erdővel benött hegyen emelkedő sárosi vár, mely a mint földrajzilag közepe a megyének, úgy volt középpontja régi, harczos történetének már az Árpádok idejében, azután pedig a Rákóczi-név dicsősége füződött falaihoz, melyek napjainkban szemlátomást pusztulnak. A hegy alatt fekszik Nagy-Sáros község, ennek a kastélyában fogták el II. Rákóczi Ferenczet, hogy később Bécs-Ujhelybe vigyék fogságba. Az út azonban elkerüli a mezővárost, s az úgynevezett „sárosi rónát" környező dombok szélén, a Rákóczi egykori halastavának medenczéje mellett is

elhaladva, nagy kerülővel közeledik a kies fekvésü Eperjes felé.

Abban az időben néha Szent-Mihálytól jobbra kanyarodva s a Tárczán átkelve ellátogattunk Osztrópatakára, a mely a bécsi kincstárban levő népvándorlás-korabeli kincsleletéről nevezetes hely s a hol kerületünk képviselője, Bánó József, ki előbb roskoványi birtokán lakott, ép abban az időben rendezkedett be szép udvarházában, melynek üveges verandájáról az egész Tárczavölgyön s a szemben elterülő erdős hegylánczon lehetett végigtekinteni, míg kiterjedt parkjának regényes háttereül a sárosi várhegy szolgált. Bánó Józsefet s családját a mi családunkhoz olyan barátság füzte, a mely fölér a rokonsággal; természetes, hogy én is hamar összebarátkoztam fiaival, különösen a velem egykoruakkal; ő maga a megyebeli protestáns egyháznak is vezető embere lévén, házánál nem egyszer ünnepelték Máday superintendenst, kijártak oda sürüen az eperjesi kollégium tanárai is, különösen a kedves Herfurt József, a ki egyforma lelkesedéssel szerette a tudományokat és a fiatalságot s igyekezett szeretetének ezt a két tárgyát egymással is megszerettetni.

Elmentünk néha Eperjesen túl is, egészen a megye szélére, Abosra; ott lakott, mint már említettem, nagybátyám Máriássy Ágoston, akkor képviselő, kinek felesége anyám legidősebb nővére volt, Regine. Nővéreimnél idősebb leányai közül Mária épp akkor ment férjhez Ferentzy Elek

debreczeni ügyvédhez; két fia, Tóni és Sándor már diákoskodtak, de a legifjabbik Béla, otthon volt s hozzám korban legközelebb állott; azzal sokat játszottunk az abosi kertben és házban, mely gyönyörüen fekszik egy hegy tetején, honnan a szem átfoghatja Sárosmegye Kánaán-ját, az „Alsó-Tárcza“ szép, viruló, széles völgyét, ellát még az Olysva völgyét a túloldalról szegélyező magasabb, erdős hegyekre is, arra az az Eperjes-tokaji hegylánczra, a melynek felső vége a legszebb opált, alsó vége a legjobb bort termi. Ágoston bátyám szenvedélyes gazda volt, birtokát szépen körülkerítette jegenyesorokkal, mindig terveket szött és vasútról ábrándozott. A vasút már akkor elkészült Kassáig, egy évtizeddel később az abosi úrilak előtt is ott robogott a gőzkocsi, — de azt bátyám már meg nem érhette: egy évvel később, 1862 tavaszán sírba dőlt, munkás életének még majdnem derekán. Ninon nővérem, a ki már tizennégy éves korában csinos verseket írt, Máriássy Ágoston közéleti szereplését, korai halálát költőileg elsiratta, mintegy sejtetve, hogy a lelkes hazafi szívét az alkotmány visszaállításába vetett remények meghiúsulása törte meg . . .

Többször fordultam meg már akkor az első alispán, Szinyei Merse Felix bátyám házánál, Jernyén, a hová Kis-Szebentől kell elkanyarodni s a mely az Abos alatt a Hernádba torkolló Szinye folyó vidékéhez, a Bánk-bán egykori uradalmához tartozik. Jernye a legúriasabb kastély

volt mindazok között, melyekben akkoriban megfordúltam; sok udvar, gazdasági melléképület, nagy és kis üvegház délszaki növényekkel és egy messze szétterjedő, gyönyörü facsoportoktól díszített park környezte, a templom a családi sírbolttal és a paplak is hozzá csatlakozott; a kastély maga emeletes volt, homlokzatán a családi czímerrel, emeleti nagy termének bolthajtásos mennyezetét freskók borították, mythologiai jelenetek, középen Saturnus alakjával; a kertet ugrókút, barlang, áthidalt patak, tó szigettel és remetelak tették ránk gyermekekre nézve is változatosabbá, s az öreg süketnéma Laczi bácsinak, anyám legidősebb testvérének egész külön háza és külön kertje volt, a melyet néha nekünk is megmutatott, s a hol minden évben a kertészetnek valami más speczialitásában végzett érdekes kisérleteket.

Szinyeiéknek összesen nyolcz gyermekük volt, ezek közül azonban a legifjabb, István, ki atyja nyomdokaiba lépve igen fiatalon alispán s főispán is lett, akkor, mikor én először jártam Jernyén, még a világon sem volt. Az egyetlen leánynyal Ninonnal, hasonló nevü növérem — mint különben is kortársa — volt jó barátságban, s ezen a réven már pár évvel előbb hosszabb tartózkodásra is Jernyére jött. Az én korombeli fiúkkal, Zsigával, Józsival, Kálmánnal — kivált ha még a Görgey és Jekelfalusy fiúk is ott voltak — nagy és zajos játékokat és mulatozásokat vittünk végbe az udvar tágas köröndjén meg a vég-

nélküli kertben; lovaglás és kocsikázás, labdázás, bujósdi, haramiajáték, kundisz fölváltva járta, eszeveszett rohanásokkal és hajszákkal.

Mikor becsületesen ki voltunk fáradva, összegyülekeztünk a földszinti nagy ebédlőbe, melynek ablakait kiálló, barokkdíszü vasrostély födte s ott körülülve a külön, hosszú gyermekasztalt, a süketnéma Laczi bácsi felügyelete alatt költöttük el az ozsonnát, a mely szintén nem múlhatott el mindenféle móka nélkül, noha az öreg úr szigorúan ügyelt a rendre és csendre. Ott az ebédlőteremben állott a nagyapánk testvérének, az óriás termetü Szinyei Pepinek külön az ő számára készült széke, a mely olyan átmenetféle volt a szék és pamlag fogalma között; sokat emlegették, de én már nem láttam a Pepi bácsi hátrahagyott csizmáit is, a melyeket a legvéznább Szinyei gyerek, a muzsikus Zsiga bujósdinál búvóhelyül használt.

Ozsonna után is tovább folyt a játék a szabadban, mindaddig, a míg a kastély nagy ajtajából a lámpa és tüzfény piros sugárkévéje végig nem feküdt a sötét udvaron s láthatóvá nem vált a kivilágított konyha, a hol a fehérbe öltözött szakács és kukta sürgölődése jó vacsorát igért.

Ilyenkor mi is fölvonultunk a nagy, festett mennyezetü terembe, a hol rendesen nyáron is pattogott a kandallóban a tüz s a hol aztán nekünk is csöndesen és nyugodtan kellett viselkednünk, mert itt már a családapa is jelen volt, a kinek

a gyermekek előtt föltétlen és nagy volt a tekintélye; rendesen egy szögletben huzódtunk meg s hallgattuk a zongorajátékot, hegedüt, éneket, vagy a nagyok beszélgetését, én néha rajzommal mulattattam a többieket, de csak addig, míg a nagyobb fiúk egyike, Pál festői pályára nem lépett; azontúl aztán Jernyén nem mertem többé a rajzónnal előhozakodni.

Szinyei Felix bátyám, a családfő magas, igen sovány, a betegségtől kissé megtört alak volt; jernyei otthonában épen úgy, mint eperjesi megyeházi szobájában rendesen föl s alá járva láttam öt, csibukkal a kezében, így vett részt a társalgásban is.

Sajátságos volt soványsága és beteges állapota mellett érczes, hatalmas hangja s villogó szemeinek átható tekintete; ha pedig megszólalt, nem csak hangja és tekintete, hanem szavainak tartalma, szellemének bennök megnyilatkozó fölénye volt az, a mi a figyelmet felé fordította s nézetének, akaratának érvényt szerzett nem csak a vele érintkezőknél, hanem a vezetésére bízott gyülekezeteknél is.

A kandalló körüli esti társaságból ritkán hiányzott a falubeli plébános, a kedélyes Tomanóczy bácsi, a kit egészen a házhoz tartozónak tekintett mindenki, de a ki mint derék pap és még derekabb hazafi megyeszerte tekintélynek örvendett; az első Szent István-napi ünnepély alkalmával, melyet Eperjesen 1860-ban megültek, ő mondott emelkedett hangú egyházi beszédet.

A jernyei családi kör különös ihletet nyert a ház szellemes úrnőjétől, a már többször említett Szinyei Jekelfalusy Valériától. Már a szülői házból — a szendrői kastélyból — bizonyos regényes, költői hajlamokat hozott magával; anyja, Csáky grófnő révén ott ismerkedett meg Eötvössel, Treforttal, az utóbbi Lamartine „Méditation"-jait ajándékozta neki, mely kedves olvasmánya lett. A haza ügyeért való lelkesedésétől indítva 1849-ben — mint már említettem — vállalkozott a sebesült honvédek eperjesi kórházának igazgatóságára, a miért a muszka uralom ötven kancsuka-ütésre ítélte, melytől csak elmenekülése óvta meg. Azóta a szabadságharcz leigázói s az absolutismus eszközei iránt izzó gyülöletének mindig leplezetlen kifejezést adott versben, dalban s a hol lehetett — csípős gúnyban is. A véletlen szeszélye Csáky grófnő házánál az ötvenes években egy förangú családból való osztrák tábornokkal hozta össze, ki a forradalom idejében Schlik vezetése alatt harczolt; a salont a csatatérnél biztosabb talajnak érző generális nagy buzgalommal igyekezett társalgásba vonni az érdekes fiatal asszonyt, ki azonban a szükebb hazája felől tudakozódót azzal a sokatmondó válaszszal némította el, hogy az ő otthona a Branyiszkó közelében van, — az a vidék bizonyára ismerős előtte . . .

Az ötvenes évek elején Szinyeiné Balaton-Füreden azzal vonta magára a figyelmet, hogy a sétányon járó Vörösmarty előtt térdre borúlva, kis leánya számára áldását kérte. A már akkor

beteg költő szelid nyájassággal fogadta a rajongást s a költeményeit tartalmazó kötetben, melyet Szinyeinénél talált, maga húzta keresztül a Szózatnak azokat a verseit, melyek az eljövendő „nagyszerü halál"-ról szólnak s a „sírról, hol nemzet sülyed el". A lelkes honleány Vörösmarty halála után sem feledkezett meg róla, mivel tartozik a nemzet költőjének s a mi szegény felvidékünkön jelentékeny összeget gyüjtött a hátrahagyott árváknak nyujtandó nemzeti adomány czéljára.

Részint balaton-füredi, részint tátra-vidéki tartózkodása hozta össze Szinyeinét Tomori Anasztázzal, Szelestey Lászlóval, Pap Gáborral, Császár Ferenczczel, Simonffy Kálmánnal, az öreg Fáy Andrással s az ötvenes évek költőnőjével Flórával, (Tóth Kálmánné, Majthényi Flóra) kikkel valamennyivel levelezett is s kik közül többen egy-egy költeményt, vagy zeneszerzeményt küldtek neki emlékül. Tomori Anasztázzal való levelezésének egy közérdekü ügy szolgált főtárgyaul; a „Hölgyfutár" 1860 febr. 18-iki száma tette közzé Szinyei Felixnének az iránti felhivását, hogy a Nemzeti Múzeum dísztermének asztala számára a magyar hölgyek egy, az összes megyék czimereit föltüntető szönyeget hímezzenek; a díszterem székei és asztala czéljára nagy összeg gyült is össze, melyet azonban később a könyvtár Széchenyi-termének földiszítésére használtak föl.

Érdekes levelezés fejlödött Szinyei Valéria és a számüzött Ujházy László között, kivel családja már a szabadságharcz elötti idöben is jó barátságban élt. 1858-ban Hamburgból írta Ujházy első

levelét, melyben magasztalással halmozza el Szinyeiné lelkes honleányi érzületét; azután naplószerü leveleket küldött Texasból, majd meg Anconából kereste föl soraival a hetvenéves aggastyán „Kedves Hugát“, a hol „szinte érezte az édes haza tájáról jövő lég fuvalatát és még sem szívhatta azt eredete dicső halmain“. Anconai fényképéhez e kisérő sorokat írta, Szinyei Felixhez intézett levélben: „Valériának mondd meg, nincs már kertem, nincs virágom, mit számára szakíthatnék és csak tövisek nőnek annak ösvényén, ki egyéb emléket Anconából nem küldhet az ide mellékeltnél.“ Utolsó küldeménye azután egy torzkép volt, melyen a szabadságharcz engesztelhetetlen, kétségbeesett agg bajnoka maga gúnyolta ki a 67-iki kiegyezés siami iker-párját.

Szinyei Felix nejének élénk szelleme és kedélye fogékonysággal birt minden nemesebb élvezet iránt. Szeretett lovagolni is, még az ötvenes években néhányszor lovas társaságban jött Berzeviczére, Daróczra s mert a természet szépségei rajongással töltötték el, szivesen kereste föl az erdők mélyét, a regényes völgyeket, melyeket aztán költői hangzású magyar nevekkel ruházott föl. A mint 61-ben megalakították Sárosban is a megyei nőegyletet, ő lett első elnöke s a vezetése alatt rendezett jótékonyczélú szinelőadásokban maga is szerepelt népdalokkal és saját szerzeményü hazafias költeményekkel. Minden nyelvet választékosan és tiszta kiejtéssel beszélt; társalgását még öreg korában is, mikor nehéz hallása kissé akadályozta a vele

való érintkezést, szivesen hallgattam. Mindnyájan, kik akkor éltünk, ismerjük a hatvanas éveknek azt az uralkodó romantikáját, mely még nem felejtette el Himfyt, lelkesült a Vörösmarty románczaiért s főleg a Tompa virágregéinek eszmekörében élt; a művelt társaság beszéd- és irási modora kissé dagályos volt akkor, édeskés és levendulaszagú, de legalább a mily távol állott a népiestől és mindennapitól, ép annyira idegenkedett a póriastól és izetlentől. Ez a jelleg némileg rajta volt a Szinyeiné beszédjén és irásán is, de izlését kortársaival szemben haladottabbnak tüntette föl rajongása az Arany költészetéért s különösen értett hozzá társalgása tárgyát kiemelni a mindennapiság légköréből s érdekes világításba helyezni, úgy hogy minden látogatás a szellemes matrónánál egy-egy érdekes regényfejezet benyomását hagyta hátra.

Néhai Latkóczy Mihály tanár a Vasárnapi Ujságban ismertette egyszer Szinyei Felixné levelezését Arany Jánossal, mely úgy indult meg, hogy ő a br. Eötvös József fölszólítására alapítóul lépett be a Kisfaludy-társaságba, melynek akkor Arany volt az igazgatója; Szinyeiné vendégül is hivta a költőt, leirva a jernye-vidéki erdei magány minden bájait, de a nagy lantos szivén akkor kegyetlen sebet ütött a sors egyetlen leánya halálával, nem akart vendégségbe menni, kedves, meleghangú leveleket irt azonban a müveiért lelkesedő úrnőnek, melyekben szerényen birálgatta a saját költészete értékét. „Alig van költő

— úgymond — kinek müveiből kevesebb szebb helyet, sorokat, mondatot lehetne kiirni. Talán hiba, de én e hibát előttem fontosabb czélokból, s öntudatosan követtem el. Megbüntet-e vagy jutalmaz érte a jövő — és általában lesz-e jövő?"

Ez 1867-ben volt irva; nagynéném azután sem hagyta abba a levelezést; megöregedett, de költőjeért rajongni meg nem szünt. Sajátságos végzése a sorsnak, hogy az akkor már jó ideje özvegy Szinyeiné 1882-ben alig egy-két nappal az Arany János halála után költözött el maga is abba a jobb világba.

Atyám már juliusban végkép elfoglalta eperjesi megyeházi lakását, mi azonban a nyárra nem akartunk megválni Berzeviczétől; néha ő is ellátogatott hozzánk s egy ily látogatása alkalmával nem épen kellemes meglepetésben részesült. Említettem már, hogy a pénzügyet az abszolut kormány ki nem adta a kezéből s ilyenképen az önkényesen kivetett adókkal szemben a rezisztenczia tovább folyván, a katonabeszállásolással való adó-exekucció is tovább folyt s nem épen rossz ötlet volt annak örömeiben a másodalispánt is részesíteni. A faluban jó sok katonaság volt szétszórva, nálunk egy hadnagy szállásolt legényével és 16 katonával, mintegy négy napig. A hadnagy magyar fiú volt, Faddynak hivták, vidám volt és ügyes, én főkép azért bámultam meg, hogy a körülbelül három méternyi körületü vén hársfa törzsére föl tudott kúszni; ő is illendően végezvén kellemetlen tisztét, mi is vendégként bántunk

vele, meg is kedveltük és sajnálattal hallottuk néhány évvel később, hogy a cholerajárvány áldozata lett. A legénység is tisztességesen viselte magát; a csürben, a hol be voltak kvártélyozva, gondosan óvakodtak a pipázástól. Nekem mindenesetre nagyobb örömem telt ebben a váratlan látogatásban, mint apámnak; katonákat ilyen közelről még sohasem láttam, most pedig egész fölszerelésükkel megismerkedhettem, még a fegyverüket is kezembe vehettem; így aztán sokkal nagyobb tökélyre vittem a katonásdit is, melyre már akkoriban vasárnap délutánonkint rendesen udvarunkba gyüjtöttem a falubeli parasztgyerekeket. Legjobb barátom a dobos lett, attól megtanultam dobolni s mikor a takarodót verte esténkint végig a falun, én is elkisértem és buzgón vertem a saját játékdobomat.

Már a nyár folyamában is egypárszor megszálltunk megyeházi hivatalos lakásunkon; az akkor még régi külsőségeinek és czifraságainak teljes diszében fénylő megyei élet, reám már ujdonságánál fogva is úgy hatott mint egy varázsálom. Most is jól emlékszem rá, mikor Eperjesre mentünkben az országuton először láttam egy teljes diszben lovagló megyei huszárt, a ki társolyában valami hivatalos leveleket vitt. Megilletődéssel vegyes büszkeséggel léptem be mindig a megyeház kapuján, mely előtt kivont karddal parádés hajdú állott őrt; és ezek még sokkal kedélyesebb alakok voltak a minapi katonáknál, a ruhájok is izlésem szerint sokkal szebb és

diszesebb volt, mint amazoknak a „lisztes zsákjai“, a hogy a régi, fehér katonakabátot akkor nevezték. Óraütéskor mindig leszaladtam az atyám lakásáról, hogy lássam, mikor az őrt felváltják; az, a melyiknek az ideje letelt, poziturába vágva magát, harsány hangon kiáltotta: „Válts fel!“ erre aztán a hajdútanyáról kardot csörtetve, sarkantyút pengetve jött egy őrvezető és egy új várta; a felváltó odaállt a fölváltandó mellé, csákójuk alól egymásra néztek és dünnyögtek valamit, én erősen hittem, hogy most adják át egymásnak a vármegye összes titkait, azután a fölváltott jobbra átfordult és elmasirozott. Milyen fölemelő érzés volt az, hogy bennünket ilyen délczeg vitézek őriznek! Hát még milyen ünnepélyes volt a léptek visszhangja a régi megyeház nagy lépcsőcsarnokában, a hol a megye népességének különböző mezei és ipari foglalkozását ábrázoló nagy képek függtek akkor; milyen történeti fontosság benyomását tette a gyülésterem a maga patkóalakú zöld asztalával, a falról lenéző királyképekkel! És ez lesz ezentúl a mi otthonunk, gondolhattam még akkor, nem sejtve, hogy az alkotmányos dicsőség, mily hamar fog véget érni.

Várady Gábor már julius 3-án azt írta atyámnak: „Megnehezült az idők viharos járása fölöttünk. Egységre nem fogunk vergődhetni; egy rész határozatot akar hozni, egy rész (ismét) magyarázó s a leiratot czáfoló feliratot, egy rész pedig vissza akarja állítni a Deák felirati javaslatát minden változtatás nélkül . . . “ A meg-

egyezés azonban mégis létrejött; Máriássy János bátyám — az egykori honvédezredes, akkor képviselő, később altábornagy és honvédkerületi parancsnok — augusztus nyolczadiki leveléhez utóiratképen e sorokat toldotta: „Délután 4 órakor. Kedves Sógorkám! Ilyen gyülést még nem láttam; az enthusiasmus, melylyel a Deák felirata fogadtatott, leírhatatlan; a fölolvasás előtt még voltak legalább 140-en, kik minden esetre határozatot kivántak; a lelkesedés oly nagy fokra nőtt a remek és *igen erős* fölirat olvasása alatt, különösen a végén előadott rövid recapitulatio annyira hozott bennünket, hogy túltevén magunkat a szabályokon, elfogadtuk a 20 ívre menő indítványt *egyhangúlag*, minden discussió nélkül, csak attól tartván, hogy még szétugrasztanak mielőtt kinyomatott volna".

Ez az aggodalom nagyon igazolt volt. A kormány, — melyben b. Vay Miklós kanczellár helyét időközben gróf Forgách Antal váltotta föl, — a Deák második feliratára az országgyülés feloszlatásával felelt és így megint igaznak látszott a Tóth Kálmán Bolond Miskájának egy, akkor szállóigévé vált szójátéka: hogy „a magyar türjön, a míg Türr jön".

Habár a további következmények iránt alig lehetett valakinek kételye, atyám — ki már nagyon únta az eperjesi magányos életet, s hosszabb hivatali elfoglaltságra számítván, birtokát tavaszszal bérbe is adta — meg nem zavartatta magát terve kivitelében, hogy családját télre

bevigye a városba, a mit a szükséges zongora- és varróleczkék is igazoltak némileg.

Hónapokon át folyt apránként az átköltözés s a berendezkedés a megyeházi lakáson, mintha mindig azt vártuk volna, hogy az egész dolog fölöslegessé fog válni. Még az öreg Péchy Tóni nénit is kimozdítottuk helyéről, ő is beköltözött utánunk Eperjesre; engem október végén vittek be a nevelőnkkel s valóságos omen gyanánt a kocsink kereke tört el útközben; sötét este jó sokáig kellett vesztegelnünk a nagy-sárosi rónán, míg segítséget kaptunk.

Időközben tudniillik nevelő jött a házunkhoz, a kinek feladata volt engem és Rózsi nővéremet egyelőre az elemi iskolai tanulmányokon végigvezetni; Strauch Albertnek hívták, zömök, göndörhajú, pelyhedző állú fiatal ember volt, Szepes-Iglóra való s az eperjesi collegium theologiai tanfolyamát végezte el, mely akkoriban tanárképzőül is szolgált. Vele egy jövő fejezetben fogok bővebben foglalkozni, de meg kell említenem már itt, hogy igen helyes paedagógiai érzékkel a tanulásba mintegy játszva igyekezett bevezetni bennünket s mindent elkerült, a mi őt már kezdetben rideg praeceptor vagy félelmes mumus színében tüntette volna föl előttünk. Mintegy beköszöntőül mindjárt az első hónapban szavalatokkal egybekötött színelőadást rendezett velünk Berzeviczén: a Kisfaludy „Gyilkos“ czímü egy fölvonásos vígjátékát játszottuk, azután pedig szavaltunk csupa hazafias költeményeket Petőfitől,

Bajzától, Tompától; a szavalásban részt vett Strauch, mindkét növérem, én és unokatestvérünk Bolgár Kálmán, akkor egri gymnasiumi tanuló. A mint felkerültünk Eperjesre, ott Strauch részére külön lakást bérelt atyám, az volt az iskolánk, mindjárt a szomszéd lakást pedig Péchy Tóni nénénk foglalta el, a ki aztán gyakran megozsonnáztatott. a nélkül, hogy csak a házat is el kellett volna hagynunk. Én még azonkívül Strauch egy collegájához, Kiszely Ervinhez is eljártam s attól kaptam az első leczkéket a nekem oly kedves rajzolásból; egyszer Kiszely a collegiumi rajzórára is elvitt, a hol elöször láttam zajos diáksereget.

Azalatt a politikai események rohamos egymásutánban zúdultak pusztítólag az újra kisarjadzott megyei életnek még zsenge vetésére. „Korán kihajtott könnyenhivésnek leforrázta leveleit a dér", — mint Jókai írta az „Új földesúr"-ban. Az országgyülés feloszlatását nemsokára követte a gróf Pálffy Móricz helytartósági elnök katonai dictaturája, mely az ostromállapot kihirdetésével s egy sereg elfogatással igyekezett a nemzetre ráijeszteni. Október végén felfüggesztették a megyei bizottmányok müködését s a pénzügyigazgatóság meghagyta a törvényszéknek, hogy az absolut kormánytól behozott bélyegilletékeket szedje be s azokról számoljon. A törvényszék ezt a fölszólítást törvényesnek el nem ismerhetvén, védelemért a megyéhez is, a helytartótanácshoz is fordult; de a megye nem határozhatott, mert

gyülést tartania nem volt szabad, a helytartótanács pedig kitérő választ adott. Igy nem maradt más hátra, mint lemondani, a minek megtevése végett az első alispán már a meghivóban is magánértekezletnek jelzett összejövetelre hívta meg a főbb megyei tisztviselőket atyám hivatali helyiségébe. Én a mellékszobában voltam s zajt hallván az utczán, kinéztem az ablakon; akkor láttam, hogy az utczát szuronyos katonaság lepte el s néhány percz múlva egy tiszt lépett be atyámhoz, ki az urakat azonnali szétoszlásra szólította föl.

Jött a provizorium, mely a Schmerling lovag államminiszter bölcs reczipéje szerint be akarta várni, a míg a magyar nemzet megpuhúl és belétörödik abba az alkotmányosságba, melylyel a februári pátens megkinálta; a lemondott megyei tisztviselők helyét kinevezettek foglalták el, de már nem idegenek, hanem olyanok, a minőket a hatalom erre a czélra az országban kapni tudott. Főispáni helytartó Sárosmegyében Hlaváts János kerületi főügyész lett, alispánok Grohmann és Beör. Atyámnak azonban a maga ingyenhivataloskodását még egy ideig folytatnia kellett, addig tudniillik, a míg a törvényszék leltárát és teendőit deczember végén formaszerüen átadhatta az új regime embereinek.

Ilyenképen az alkotmányos vármegye hivatalnokait a tavasz hozta és az ősz vitte el, az absolutismus közegei pedig a mint a téllel tüntek el, úgy a téllel jöttek is vissza. Ez a körülmény

alkalmul szolgált egy elmésségéről ismert eperjesi mérnöknek, Hvezdának, hogy tót versekben énekelje meg ezt a jövés-menést s a Bach-Schmerling hivatalnokait a pereczesekkel hasonlítsa össze, a kik Eperjes utczáinak nagyon ismert alakjai voltak s szintén a kezdődő téllel jelentek meg pántlikás kalapokban hosszú botra tüzött pereczeikkel és fülsértő trombitájukkal, a kezdődő tavaszszal pedig abbahagyták az üzletet. Ez a hasonlat közszólássá lett Eperjesen; a Hlaváts úr gárdáját mindenki pereczeseknek hivta, még a hivatalos aegis alatt rendezett bálra is ráragadt a „pereczes-bál“ elnevezés.

Miután a megyeházáról kitették a szürünket s időközben beköszöntvén a tél, falura többé visszamenni nem akartunk, atyámnak Eperjesen más szállás után kellett néznie. Talált is csakhamar, a főutcza kellő közepén, szemben a „Feketesas“-ról nevezett vendéglővel, mely akkor már mindinkább háttérbe szorította a belváros felső végén levő „Koroná“-t, egy szép, barokkstilben csipkézett oromzatu, egykor Drugeth-Van der Nath-féle házban, mely a Zuhan czukrász özvegyéé volt — most a Schmidt Gyuláé.

Zuhan svájczi volt, — a felvidéken régebben minden czukrász olasz volt, vagy legalább is svájczi — és ugyanazon év tavaszán halt meg hirtelen, rendkivül nagy részvétet keltve elhunytával, mert nemcsak közbecsülésben részesült, mint polgár és üzletember, hanem személyes tulajdonainál fogva a város és megye legjobb-

jainak barátságát is bírta. Halála után özvegye vitte tovább az üzletet, mely a földszinti bolthelyiségben volt berendezve. Ez a czukrászüzlet legédesebb vágyaim Mekkája volt, még mielőtt annyira közelébe jutottam volna; azt hiszem, minden normális megalkotásu gyermek szereti a czukros dolgokat, s a Zuhanék dicséretére constatálnom kell, hogy olyanokat tudtak készíteni, a melyek szépek is voltak, jók is. Természetes, hogy kecsegtető volt mindezzel a szép és jó dologgal egy fedél alá kerülni, a hol a kapualjba nyíló kivilágított ablakok még azok készítésének minden titkait is elárulták.

Az emelet utczai részét csak mi laktuk, az udvari földszinten többek között egy özvegy asszonynak volt szállása egyetlen fiával, a ki az én koromban lehetett, s a kinek futkosására azzal a reménynyel néztem le a tornáczról, hogy benne játszótársat fogok találni. Egy napon aztán azt hallottam, hogy a kis fiu sulyos beteg s mikor másnap kimentem a tornáczra, a lépcsőházban egy leterített asztalon ott láttam a kis fiut ünnepi ruhájában összetett kezekkel, halványan, kiterítve átlátszó szemfödél alatt a nyitott koporsóban . . . Akkor láttam elöször halottat s még pedig hozzám hasonló gyermek holttestét . . . Ez a látvány végtelenül lehangolt; úgy éreztem, mintha valamit elvesztettem volna mindörökre, a minek a bírása addig boldogított, mintha egy tudat, egy gondolat szállott volna meg, a melytől addig ment voltam és a melytől soha többé

szabadulni nem fogok . . . Azt a képet soká nem tudtam elűzni magamtól; mikor tavaszszal egyszer kisétáltunk a szép eperjesi temetőbe is, a sok sír között elgondoltam, hogy vajjon melyikben fekszik az a kis fiu, a kit úgyszólván egy napról másikra úgy elcsöndesedni láttam . . . .

A Zuhan-ház közel volt a postaépülethez, a hová Rózsi növéremmel iskolába jártunk „Strauch bácsi"-hoz s mellesleg mindig az öreg Tóni nénihez is; növéreim a Bornemisza leányokkal barátkoztak, én főképen Dienes Lajossal, a kinek anyja az abosi Máriássy bátyám növére volt s a kik a gróf Dessewffy-féle házban a piacz másik során laktak, a honnan az innensö oldalt meg a templom környékét lehetett áttekinteni.

Az eperjesi szép, régi, csúcsíves Szent Miklóstemplom hatalmas méretei mellett minden benyomás és fogalom eltörpült, a mit addig épületekről szerezhettem; nagy csarnokainak rejtélyes félhomálya sejtelemszerüen telt meg képzeletemben történeti alakokkal és jelenetekkel, a melyek mivoltáról nem tudtam volna magamnak számot adni, de a melyek a pillérek, a faragványok, az ívek formáiból látszottak kifoszladozni, mintha annak a kornak, mely ezeket létrehozta a képei volnának ök is. És az ilyen képzelödésekbe és álmodozásokba mint egy vészharang kondulása vegyült belé a — Caraffa neve; Caraffa, vérbiróság, börtönök, kínzás, vérpad — ezek a fogalmak végzetszerüen vannak hozzácsatolva az Eperjes nevéhez, épen ehhez a városhoz,

a melyet bájos fekvése, mosolygó környéke, épületeinek müvészi dísze arra látszik rendelni, hogy csak derült, vonzó emlékeket keltsen.

A kollegiumnak akkor még ódon, még ki nem épült nagy négyszögén túl az a XVIII. században rejtélyes módon, úgy látszik engesztelő fogadalomból létrejött Mária-szobor jelöli a helyet, a hol a Caraffa áldozatai elvéreztek ; de gyermekkoromban rám sokkal sötétebb benyomást tett a városház hátához csatlakozó s egész az Árok-utczáig lefutó börtönépület, magas oromzatos kapujával, a melyet — mert mindig zárva láttam s még kis ablakait is deszka födte — képzeletem a kínvallatások minden szörnyüségeivel töltött meg.

A városház és a vele szemben fekvő kerületi táblai — most törvényszéki — épület, kapuszerüen a főpiaczról kiágazó utczák fölébe épültek ; ezek alatt a széles, sötét, az utczát áteresztő boltozatok alatt mindenféle lebujok nyiltak akkor, pinczelakások és kofák raktárai. Többek között Eperjes leghiresebb kofája tanyázott ott, a ki arról volt nevezetes, hogy 1849-ben, az oroszok bevonulásakor Paskewitz herczegnek elébe ment s hódolata jeléül koszorut adott át neki ; városszerte csak gúnyneve alatt volt ismeretes s valaki pajzánságból ezt a nevet tanyájának ajtaja fölébe is odaírta. Egy gyermekkori barátom, ki a megyeháza mögötti katholikus gimnáziumba járt iskolába, onnan jövet s a kerületi tábla utczaboltozata alatt elhaladva megállott a rejtélyes ajtó előtt s teljes jóhiszemüséggel hangosan elolvasta a föl-

írást; a rettenetes banya azonban ott gubbasztott a bejáró-lépcsön s hallván a maga gúnynevét, fölegyenesedett és elátkozta a kis diákot minden ivadékával együtt negyedíziglen. Nem tudom ez az átok félemlítette-e meg barátomat annyira, de tény, hogy mindeddig meg nem nösült.

A Fekete-sas vendéglö akkor még régi alakjában dísztelenkedett, az egyik fele ki volt épülve kétemeletesre, abban voltak a vendégszobák s a régi tánczterem, az alacsonyabb részben a kávéház s e mögött a régi kis szinház, melyet jóval elöbb bontottak le, mintsem az ujat fölépitették. A vendéglö mögött, a magyar-utczára néző szép új redoute-épület, mely tánczteremnek és kaszinónak szolgált, mint már említettem, a forradalom idejében készült el. Eperjes társas élete azonban sokkal zajosabb, fényüzöbb, vígabb volt abban a régi időben, a melyben a bálok a Feketet-sas szük kis termére szorítkoztak, de a mikor Eperjesen fényes arisztokrata-társaság is csoportosult a Dessewffy-Haller-Szirmay grófok köré s a városban és megyében állomásozó Vilmos- és Ferdinánd-huszárok, a Valmoden-vértesek tisztjei, Kassáról, Sárospatakról átjött bajtársaikkal együtt vitték a bálokon s a vadászatokon a föszerepet. A harminczas-negyvenes években Eperjesnek egy szellemes német helyi poétája volt, Ernst Thomas Theodor von Krieger, a ma is virágzó Csatáry-Krieger család elödje, ki Coblenzben 1833-ban megjelent költeményeiben a legtöbb Eperjes-vidéki népmánczot költöileg feldolgozta; ez

többek közt egy versfüzért adott ki, melyben a Haller Ferencz gróf sebesi és dobrai vadászatainak összes részeseit külön-külön megénekelte; ebből látjuk, hogy alig van ma Ausztriában és Magyarországban szereplő főuri család, melynek valamelyik képviselője — a legtöbben valószinüleg katonatiszti minőségben — ezekben a sároszempléni vígságokban részt nem vett volna.

Igaz, hogy akkor Eperjesen még olyan német világ volt, a minőt most elképzelni is alig tudunk: Pulszky Ferencz is följegyezte, hogy gyermekkorában még az ő házuknál is tisztán német szó járta. A nagy átalakulás az eperjesi kollegium magyar társaságából és a bejáró megyei elemből indult ki a negyvenes években; azután az elnyomatás kora megint megakasztotta a magyarosodást s az az idő, melyről itt beszélek, indította meg ujult erővel. A városi egyletek: a nőegylet, dalegylet, ha magyar szellemüek is, de egészen német nyelvüek voltak; a nőegyletet a 61-ben megalakult megyei nőegylet olvasztotta magába, a dalegyletet kissé rossz szemmel nézték akkor, előadásait a magyarságára tartó társaság nem igen kereste föl. A magyarosodás külsőségekben, viseletben, föliratokban, a nevekben is erősen érvényesülni kezdett; már a pereczeseknek — t. i. az igaziaknak — sem volt szabad portékájukat más mint magyar nyelven kiáltani ki az utczán, a virstlisek pedig füstölgő Laczi-konyhájuk mellett dideregve, fagytól piros orral, de lelkes magyarsággal deklamálták:

„Friss virstli melegen!
Torma hozzá hidegen!“

A hatvanegyediki nagy lendületben bízva, a huszárkapitányból színigazgatóvá lett Hidassy Elek magyar színtársulata elkövette azt a merészséget, hogy az egész télre Eperjesen telepedett meg; ez engem és növéreimet nagyon boldoggá tett ugyan, de a szegény színészekre végtelen nyomoruságot hozott. Mohón lestem mindennap a színlapot, melyet reggelenkint házhoz hordtak s melyen rendesen még rajta volt a nyomdafesték szaga; városszerte ismert, különös alak volt a kihordó: szöke szakállas, hosszú haju férfi, kit azonban nöies hangja és járása miatt mindenki „Mariská“-nak nevezett, s a ki mintegy elfogadva ezt a minösitést, női kalapot és mantillát viselt.

Ma már az eperjesiek közül is kevesen emlékeznek arra a régi kis szinházra, — a mostaninak helyén — melynek színpadján akkor Thália papjai és papnöi esténkint az ő keserves áldozataikat mutatták be múzsájuknak. A nézötér fenekében három páholy volt; tyúkketreczekre emlékeztető lépcsön lehetett csak a középsöbe bejutni, — azt Kubinyi Alberték bérelték — s azon át a két oldalpáholyba; mi rendesen a jobboldalit foglaltuk el. Sok víg, hösi és rémes darabot is néztem végig abból a páholyból; egyszer Salamon király sorsát úgy a szívemre vettem, hogy elbujtam a páholy zugába, nem tudtam tovább nézni gyötrelmeit; épen abban az idöben tanultam meg könyv nélkül a Vörös-

marty szép Salamon-ját, melynek zengzetes versei még ma is eperjesi napjainkat juttatják néha eszembe. A Hidassy társulata egyszer-másszor egyéb mutatványok rendezőivel is volt kénytelen megosztani a színpadot; így például egy úgynevezett „Kaucsuk-emberrel", a ki egy szék alá feküdve sarkára tüzött villával vitte a széken levő tányérból szájához a galuskát. Ez Eperjesen nagy szenzációt okozott és sok csintalan gyermeket inditott — szüleik legnagyobb rémületére — a Kaucsuk-ember mutatványainak utánzására.

Egyszer Hidassyék egy „Garibaldi" czimü regényes darabban akarták a népszerü olasz hőst Eperjes közönségének bemutatni; ez bizony telt házat csinált volna, de Hlaváts úr betiltotta az előadását, helyette két közönyös víg darabot kellett végignéznünk. Sikeres vonzóerőnek bizonyult Szabó Pepi akkori népszinmü-diva föllépteteése, ki óriási tapsokat aratott s utána néhány hétig Eperjesen mindenki azt az akkor ujdonság-számba menő dalt énekelgette:

„Széna, széna, széna terem
A réten, a réten,
Megcsókollak édes rózsám
A héten, a héten.

De mindez nem sokat használt, a tél vége felé a szegény szinészek betü szerint éhezni voltak kénytelenek; ekkor szüleim előbb névtelenül „a gyermekek nevében" egy-egy kosár élelmiszert küldtek a leginségesebb szinészcsaládnak, azután pedig atyám gyüjtést indított,

a melynek főczélja tulajdonképen az volt, hogy a szintársulat legalább tisztességgel elmehessen „jobb hont keresni“, míg majd Eperjes is egy „boldogabb korszakban“ hathatósabb pártfogásban részesítheti őket.

A begyült összeg szétosztása többszörös érintkezésbe hozta atyámat a színészekkel, a kik most már minduntalan hozzá jártak pártfogásért; ütött az a boldog óra is, a melyben V-t az én első szinpadi ideálomat, a cselszövőt, annyi gonosz király és ármányos hős sötét személyesítőjét mint egész közönséges halandót láthattam a mi lakásunkon megjelenni s a segélyösszegből neki kijáró competentiát udvarias bókolások közt átvenni.

Az adakozók között a legbőkezűbbek egyike Keczer Károly volt, egy gazdag különcz, ki egyetlen szenvedélyét s majdnem állandó foglalkozását a kártyázásban találta; a „Fekete-sas“ kártyabarlangjának, a melyben már a harminczas évek óta nagy játékok folytak, ő volt mindvégig legnagyobb hatalmassága, a nélkül, hogy vagyonilag valaha megrendült volna. Hires volt hidegvéréről a játékban. H. mérnököt Keczerrel való kártyajáték-közben ütötte meg a guta, úgy hogy feje kezére hanyatlott s nyomban meghalt; Keczer látván, hogy játszótársa nyertesként mult ki, a legnagyobb léleknyugalommal olvasta le a nyert pénzt, s elküldte azt a pinczérrel özvegyének, a ki ilyenképen értesült férje haláláról.

Egy másik különlegessége a Fekete-sasbeli esti

társaságoknak az öreg Steinhübel volt, derék, de régi szabásu, német beszédü polgár, a kit Meczner, egy rendkivül szellemes, élczes ügyvéd egészen sajátságos módon használt föl a társaság mulattatására; bárgyunak mutatta magát Steinhübel előtt, s őt a legnaivabb kérdésekkel és állításokkal faggatta, melyekre ez egyideig a türelmes oktató hangján felelt, időnként azonban végkép elvesztve türelmét, megbotránkozott barátjának tudatlansága fölött, épen e megbotránkozásával keltve legnagyobb derültséget a tréfába beavatott társaság körében. És ez így ment éveken át; Eperjesen már az ötvenes évek óta a többnyire német szójátékok körül forgó Steinhübel-Meczner adomáknak egész gyüjteménye volt forgalomban.

A szükölködő színészek igyekezetén kivül néha egy-egy jogászhangverseny vagy bál szakította meg az eperjesi tél kisvárosias csöndjét, melyben mi nevelönkkel szorgalmasan készültünk a tavaszszal leteendő első vizsgálatra; nekem a rajz mellett második kedvenczem a földleirás lett, és az, a mi a kettőt összekötötte: a térképek rajzolása. Sokszor gondolkoztam azóta a fölött: miért hanyagolják el mai nap az iskolában annyira ezt a részét a földrajzi tanulmánynak, mely nélkül pedig geographiai ismereteinket megrögzíteni alig vagyunk képesek? A családi lapban is, melyet nevelönk 1862 elejével megindított, főkép elképzelt utazásaim leírásai érdemelték ki a szerkesztő dicséretét.

Így aztán márczius közepén Pater Chrisosto-

mus franciskánus guardián előtt rokoni társaság jelenlétében Rózsi növéremmel letettük a vizsgálatot — ha jól emlékszem, a három első elemi osztályból — s utána jutalmul mindjárt elvittek a Szepességre, Görgeyékhez, Máriássyékhoz, Görgőre és Harasztra, még Lőcsére is, tehát szellemi látköröm a szomszéd Szepesmegye székvárosának ismerete által is tágult.

Több hetet ily kellemes kóborlások között töltvén, májusra még visszatértünk Eperjesre, melynek most már, a szabadba hivogató tavaszi időben páratlanul szép környékével is megismerkedhettem. A bájos Kálvária-hegygyel, melyet a XVIII. század végén egy lengyel herczeg, Radziwill építtetett az eperjesiek számára, s melynek kápolnái kificzamodott, festett, féldomborművü alakjaikkal s a Scala-Santa rejtélyes lépcsőzete, nem kevésbbé élénk benyomást tettek akkor rám annál az elragadó kilátásnál, mely az erdős halom tetején vár az ájtatos látogatóra. Néha Strauch-al leczkeóránkat is itt, a Kálvária-hegy árnyékos fái alatt tartottuk meg. Eperjes panorámája, mögötte az alacsony Táborhegygyel, melyen a Fels Lénárd ostromló serege táborozott, a Strázs nevü csúcsos hegyekkel és nem kevesebb mint négy várrommal: Sóvárral, Sebessel, Kapival és Sárossal mutatkozik itt egy keretbe foglalva. A Kálvária-templom köré telepedtek le régebben — a halottak; nappal szép sirboltjaikban nyugosznak itt Eperjes régi katholikus családjai, a XVIII. század végén s a XIX-nek elején itt szerepelt Paracelsusok,

Van der Naatok, Szirmayak, Podhorányiak, — éjjel, kivált holdvilágos éjjeleken bizonyosan kinyilnak a rozsdás vasajtók, s az oszlopos porticusokból a holtak szellemei kikivánkoznak a harmatos füre, a templom elötti tér korlátja felé, a honnan végigtekinthetnek az álomba merült csöndes városon, a folyók kigyózó ezüstszalagjain s a míg a toronyban megkondul az óra és a hegyi majorokban megszólalnak a kakasok, visszasóhajthatnak az elhagyott élet felé, a mely akármennyi szenvedést hozott, ezen a helyen mindig szépnek látszhatik . . . Ott fekszik a nagyanyám is, Szinyey-Szentiványi Anna, a kit az 1831-iki kolera ragadott el Eperjesen s azért ott kellett eltemetni, sírjának közvetetlen közelében egy más sirkö áll ezzel a rejtélyes német fölirással: „Hier ruht eine Sünderin". Eperjes minden romantikusai évtizedek óta törik a fejüket ennek a fölirásnak a megfejtésén.

A Kálvária templom mögött le lehet látni abba a völgyszorulatba, a melyben a „Borkút"-forrás vizét hordozó asszonyok és leányok külön kis köztársaságba szervezve élnek; maga Borkút az erdös Szent László-hegy mögött van, forrása, melyhez Vak Béla király üdülésének és Eperjes alapításának legendája füzödik, nagy áldás volt az eddig rossz kútvizéről ismeretes városra és egyúttal speciálitás, mert olyan ásványvíz, a melylyel a fogadóban ingyen szolgálnak a vendégnek. A Kálvária és a Szent László-hegy között volt az az erdei lak is, a melyet Petöfi, Tompa és Kerényi költöi

versenyben énekeltek meg; ezt a dolgot gyakran mesélte el nekünk Irányi Pista bácsi, a ki mindháromnak barátja volt s a versenyben biróul szerepelt. Ő Tompa Mihálynak itélte oda a pálmát, a ki azután egy följegyzésében tagadásba vonta az erdei lak létezését a valóságban; most már neki is igaza van, mert az erdei lak nem létezik többé, de egykori létezését Eperjes soha magától elvitattatni nem fogja hagyni s nagyobb biztosság okából oszlopot is emelt a Szent László-hegyen a költők találkozása és versenye emlékére.

Eperjes séta- és kirándulóhelyei sorába tartoztak akkoriban: a Hlatky-kert, a hol fürdeni is lehetett — most Kosch-kert — a Schmidt-kert, Krieger- most Csatáry-kert, azután az akkor még csak csírájában levő Czeméte, az iskolai majálisok helye és a bártfai-út mentén fekvő Magyar-Ischla, a melyet valóban csak erős képzelődéssel lehetett az ausztriai Ischllel összehasonlítani.

Eperjesi benyomásaink és emlékeink — bármily kedves és vonzó volt egynémelyik — nem csökkenthették azt a vágyat, a melylyel mindnyájan visszakivánkoztunk a falura, s a melyet május vége felé ki is elégíthettünk, mert ekkor visszaköltöztünk végkép, és így a külvilág és a mi kis világunk, politika és magánélet visszazökkentek oda, a hol voltak, az alkotmányosság csalékony, muló délibábjának föltünése előtt.

VII.

Darócz.

Berzeviczén alul Tárcza község előtt folyik be a Tárcza vizébe a daróczi patak; már tudniillik — folyik a mikor folyik, mert szárazabb nyári időben úgy eltünik a kis csermely a meder kavicsában, hogy mikor még híd nem volt fölötte, senki sem tudhatta, hogy ott pataknak kellene lennie. Pedig néha egész árviz hömpölyög a tárczai plébános udvara és mezeje között s azon a ponton, a hol a bujdosó daróczi patak a Tárczával egyesül, a viz ereje — talán valami kis földszakadással párosulva — 1813-ban olyan katasztrófát idézett elő, a minőt elhinnünk is bajos lenne, ha nem rég még szemtanui nem éltek volna.

Ott, a hol most alig látszik egyéb kimosott folyópartnál, a daróczi völgytorkolattal szemben és a Homolka lankás lejtőjének szélén, állott száz év előtt a Szirmay grófok megerősitett várkastélya, melynek eredete még a Tárczayak idejébe nyúlt vissza. Fal környezte és várárok

felvonóhíddal, a falon belül volt a vártemplom is és nemcsak a gazdasági cselédek, de még az urasághoz szegődött mesteremberek lakásai is; és ez mind egy éj alatt pusztult el, 1813 nyarán, három hétig tartó esőzés után, a vizek összecsapásának és a föld megindulásának a hatása alatt. A Szirmay grófok távol voltak épen, bennlakó cselédeik és a várkáplán bajjal menekültek el s nem tudtak egyebet magukkal vinni a kastélyból és a templomból, mint a szentségtartót és egy tükröt, a mely épen kezükbe került. A viz még a sírboltból a halottakat is elvitte, a Szirmayak egy ősanyját, Strassoldo grófnőt Hétháts mellett halászták ki a Tárczából; ráismertek a halottra kék selyem harisnyáiról, el is temették ott ujra. Mikor a várral szemben lakó erdész hajnalkor kinézett ablakán, azt hitte, a szeme káprázik vagy köd szállott a kastélyra: pedig nem volt az sem köd, sem káprázat — a kastély eltünt mindenestül; ma alig található egy-két kis falmaradvány belőle.

Ezt az esetet említi Berzeviczy Gergely egy német évkönyvben megjelent egykorú czikkében, mely az ugyanakkor a Tátravidéken pusztított felhőszakadást irja le, valamint Krieger, az eperjesi német poéta egyik versében, és ujabban elbeszélte — költői alakban — gróf Zichy Géza, a ki azt szintén szájhagyományból ismeri. Nekünk, gyermekkorunkban legtöbbször beszélt róla a „daróczi nagymama", a már sokszor említett özvegy Berzeviczy bárónő, a nagyapám, Szinyei

László testvére, a ki még leánykorában látta a tárczai várkastélyt, mikor szüleivel Szinyéről Palochára kocsizott, az akkor még szintén várukban lakó Palochay bárók látogatására.

Ez csak egy tárgy volt a sok közül, a mit az öreg nagyasszony abból az időből csodás élénkséggel elbeszélni tudott, ha a daróczi nagy szobában körülötte letelepedtünk. Ez a legjobb hely volt az elbeszélésre, mert a magas boltívek alatt, a fehérre meszelt falakon ott függtek a régi képek: hajporos, parókás nő- és férfialakok, a kiknek egyike-másika ugyanebben a teremben mulatott valaha, és a kik saját, vagy ivadékaik személyében a nagymama elbeszéléseiben is szerepeltek: az első báró Berzeviczy, annak anyja a franczia származásu L'Hullier Anna Mária bárónő, kinek egy rokonát, mint a XVI. Lajos gárdistáját ölték meg Versaillesban s a ki 80 éves korában tánczközben halt meg, — tőle örökölték a Szmrecsányi-ivadékok tánczkedvöket, — továbbá az ő második férje, Engelhardt báró tábornok, az öregebb Szinyei László, az én dédapám, nejével, a nagyon erélyes asszonyságnak ismert Máriássy Annával. Azután ott volt a nagyasszony egykori oktatója, az öreg Richmann, typikus paedagógus, a Goethe-Herder korszakából. Egy fali asztalon ott állott a régi vasszekrény is, melyről a hagyomány azt tartotta, hogy valamikor szinig telve volt aranyakkal és gyöngyökkel, és a nagy szoba emléktárát kiegészítette a kis kabinet, a mely a kastély egy letompított szögletében úgy

el volt rejtve, hogy senki ott szobát nem keresett; ajtaja is könyvszekrénynyé volt átalakítva, s a könyvek közt a kilincset csak a beavatottak találták meg. Ez a titkos kis szoba is tele volt régi családi és baráti arczképekkel, a süketnéma Szinyei László festéseivel a Biedermeyer-korszakból, a melyek közt az egész süketnéma abc is föl volt található, minden betüt egy akkori, ismerös alak személyesített.

A daróczi nagyasszony elbeszéléseiben is megnyilatkozott a természet gondviselésének az a gyöngéd vonása, a mely az emlékezet csodálatos clairevoyencejával ajándékozza meg épen az aggkort épen az ifjuság rég elmult napjaira nézve. Olyan visszaemlékezések, a melyek az élet mozgalmasabb korszakában már egészen elhalványulni látszottak, bámulatos üdeséggel jelennek meg ismét az öregkor alkonyodó láthatárán, mintha a természet gondoskodnék róla, hogy mielött annyi küzdelemmel és szenvedéssel telt életünktöl megválnánk, annak legszebb, legkedvesebb szakát még egyszer végigélvezzük emlékezetünkben.

Ezek az elbeszélések életteljes képekben varázsolták elénk a nagymama gyermek és leánykorát, a hanyatló empire, a bécsi congressus idejét, mikor a férfiak magas, szoros gallért, csipkés inget és szük nadrágot viseltek, a nök pedig rövid derekat és rövid szoknyát s czipöszalagjaikkal körülkötötték harisnyáikat; a mikor a „pofoncsapott kalap“ járta és a karokra vetett

shawl, a mikor az egész világ lábújjhegyen járva és mélyen bókolva menuettet tánczolt és a Mozart zenéjéért lelkesedett; a mikor mindenki olyan illedelmes volt és minden oly ütemszerű, oly kimért, a mikor az emberek gyönyörködni vagy kaczagni tudtak oly dolgok fölött, melyek bennünket ma már legfölebb szánakozó mosolyra indítanak, és sokkal egyszerübb módon jobban tudtak mulatni mint mai unokáik.

A nagyasszony leánykori emlékeiből különösen két deli férfialak képe látszott kisugározni; mindkettő katona volt és mind a kettő korán halt, meg. Az egyik unokatestvére, Máriássy Károly volt, kiről még aggkorában is ragyogó szemmel, némi megindulással beszélt, a másik testvérbátyja, Szinyei Merse Ferencz, a Napoleon-kori osztrák hadsereg egyik legszebb s legvitézebb tisztje, kedvelt tánczrendező a nádori bálokon s az Aspern mellett vívott győzelmes csatához füződő emlékezetes tett hőse. Egy franczia ágyútelep bevételére, mint különösen vakmerő vállalkozásra, önkénteseket toborzottak; ekkor Szinyei odalépett az ő sárosi tótjai elé: „Zamnu hlapczi!“ (utánam fiúk) kiáltá s a bátor földiek élén rohammal foglalta el az üteget, a miért mindjárt a csatatéren századossá léptették elő. Keserves végzet, hogy ennek a derék s a hadseregben kedvelt tisztnek halálát kevéssel később nyomorult boszú okozta. Szigorú levén a rend és fegyelem fönntartásában, egyszer erősen megfenyitett néhány Beaulieu-ezredbeli katonát, kik táborozás köz-

ben egy csapszékben duhajkodtak; ezek aztán Klosterneuburgban rálestek s estve orozva lelőtték. Haldokolva kegyelmet kért gyilkosai számára, de háboru folyamában ily merénylet kérlelhetetlen megtorlást igényelvén s a Szinyei ezrede is szinte lázongva követelvén vérboszút, a gyilkosoknak nem lehetett megkegyelmezni.

1818-at írtak, a mikor az erős testalkatu, élénk szemü és élénk eszü Szinyei-Merse Anna hajadon férjhez ment báró Berzeviczy Vincze, akkor már 37 éves sáros-daróczi földbirtokoshoz. Vincze utolsó férfisarja lett a Berzeviczy-család bárói ágának, mely Mária Terézia idejében kapta a hétágu koronát és csak három nemzedékre terjedt ki. Ősatyjuk az a Berzeviczy János volt, a ki nejével, Máriássy Évával együtt a XVII. század végén s a XVIII-iknak elején élt, és a most magtárúl használt daróczi régi-ház szép mennyezeti gerendáján s ajtaján hátrahagyta a maga és neje nevét, mint „haeres Daróczіensis“ ezzel a mondással: „Jehovah, desiderium meum“. Az ő fia, szintén János, fiatal korában az utolsó török háborúk alatt fogságba került, s a daróczi levéltárban megőrizték a leveleket, melyekben börtöni életét írta le anyjának, kortársára, Mikes Kelemenre emlékeztető zamatos magyarsággal s melyekhez csatolta egy Bécsben készült képét is, mely öt, mint rabot ábrázolja, a mint a patkányok körültánczolják. Hazakerülvén, kassai tartományi biztos és királyi tanácsos lett, nőül vette a már említett L'Hullier Anna Mária báró-

nőt, ki korának rococo-stiljében építtette az egykor Mansard-födeles újabb daróczi kastélyt, ott és Kassán élénk és vidám társas életet honosított meg s a ki férje érdemei révén megszerezte legidősb fiának Ferencznek a báróságot; Ferencznek b. Vécsey Teréztől született fia volt azután Vincze, fiútestvérei között az egyetlen, ki családot alapított.

Báró Berzeviczy Vincze érdekes, bár keveset emlegetett alakja kulturtörténetünknek; neve elválaszthatatlanúl van hozzákötve nemzeti színészetünk első, hatalmas kifejlődéséhez s e téren szerzett nagy érdemei elismeréseül választotta őt az Akadémia 1832-ben tiszteleti tagjává s tartott róla — már három évvel később — emlékbeszédet „atyjafia és barátja“ gróf Dessewffy József az akadémia negyedik közülésén.

Ez az emlékbeszéd meleg érzéssel és finom szellemmel mutat rá arra a nevezetes jelenségre, hogy Berzeviczy Vincze, ki tót vidéken született s akkor német ajkú városi értelmiség körében töltötte évei legnagyobb részét, a ki az iskolában latin nyelven tanúlt s katonakorában sokat járt külföldön, miképen lett mégis a nemzeti nyelv és nemzeti szellem egyik legerősebb terjesztőjének, a nemzeti színészetnek szervezőjévé, a vegyes ajkú felvidéken, Kassán toborozván össze, képezvén ki s indítván működésnek azokat a művészi erőket, melyek azután pesti színpadunkon egyesültek az egész országot beragyogó csillagzattá. A Berzeviczy intendánsi kezei alól

Kassáról kerültek ki Egressy, Déryné, Kántorné, Lendvay, Megyeri, Szentpétery, Szerdahelyi s hogy ezeknek, valamint az egész színtársulatnak mily igazán szellemi vezetője volt ő az Abaújmegye és Kassa város bizalmából néhány éven át, nagy anyagi áldozatok árán viselt intendánsi tisztében, azt ugyancsak a Dessewffy emlékbeszédjének Berzeviczyvel való beszélgetését idéző, közvetetlenségük által megkapó részei árúlják el nekünk. Látjuk ezekből, mily komoly szakértelemmel, mekkora tekintélylyel forgott ő színészei között, mennyi ügyességgel, tapintattal, kitartással, sőt furfanggal is uralkodott szeszélyeik, féltékenységeik, gyakran czéljukat tévesztett becsvágyaik fölött s vezette azt a sok széthúzó erőt öntudatosan a közös czél felé, munkája végeztével arra a vallomásra fakadván, hogy: „sokkal könnyebb egy katona-századot, és gondolom, több ezredet is vezérleni, mint egy színész társaságot“. Hogy a színészek maguk hálásan őrizték az egykori kassai intendáns emlékét, azt az a megilletődés tanusította, mely Egressy Gáboron erőt vett, mikor 1861-iki eperjesi vendégszereplése alkalmával a Berzeviczy báró leányával, Szmrecsányinéval találkozott

Sajátságosan hányatott, szerfölött regényes életpálya volt Berzeviczy Vinczének iskolája arra a föladatra, melyet magyar színészetünk érdekében élete utolsó éveiben teljesítenie kellett. Szilaj és makacs természete már serdülő-korában éles összeütközésbe hozta öt szintén makacs s a mellett kissé zsar-

noki hajlamú atyjával. Hogy miként jutott már 14 éves korában a katonasághoz, azt máskép beszéli el gr. Dessewffy megemlékezésében, és máskép beszélte el nekünk özvegye Daróczon; annyi kétségtelennek látszik, hogy Berzeviczy részt vett már az 1796-iki s azután az 1809-iki Napoleon elleni háborúkban, hogy a Dalton, később Alvinczy-féle ezrednél s a horvát szerezsánoknál is szolgált és kapitányságig vitte. Már zsenge korában a hadjárat minden fáradalmait, nélkülözéseit és szenvedéseit meg kellett ízlelnie; megsebesült és franczia fogságba is került, de viszont e katonaévei alkalmat és módot nyujtottak neki különösen a legelőkelőbb olasz városok színpadi és zeneművészeti viszonyaival való megismerkedésre, miközben lelkében mélyen gyökerező hajlamok jutottak mind teljesebb kifejlődésre. Franczia hadifogságának ideje alatt összebarátkozott több franczia katonatiszttel, kik különösen művészi tekejátékát csodálták, de játékszenvedélye a kártya felé is vonta s úgy látszik e körülmény volt oka, hogy szüleivel való kibékülése is egyre késett, a katonaságnál sem volt maradása. Egyideig valóságos kalandor életet élt s ekkoriban kötött Bécsben benső barátságot Kisfaludy Károlylyal; nem szenved kétséget, hogy szinészkedett is, álnév alatt s nem közönséges sikerrel, bár életének e részéből saját családtagjai előtt sem tett leleplezéseket. Végre az anya gyöngédebb szive volt az, mely a „tékozló fiú“ hazatérését lehetővé tette; első találkozásukkor atyja Kassán

még heves szemrehányásokkal illette, de Daróczon anyja túláradó örömmel zárta szivére. A teljes kibékülést az eljegyzés hozta meg, mely kezességet látszott nyujtani atyjának, ki az egybekelést már meg nem érhette, arra nézve, hogy fia életének hányatott hajója immár biztos és nyugodt révbe tért. De a viharos múlt hátrahagyta nyomait Berzeviczy Vincze lelkületének bizonyos keserü pessimismusában, mely abban a gyakran hangoztatott mondásában is megnyilatkozott, hogy a ki negyven évet élt és még nem gyülöli az embereket, annak nincs szíve!

Házasélete első éveit b. Berzeviczy Vincze Daróczon, a későbbieket jobbára Kassán töltötte, a hol háza volt, ott is halt meg 1834-ben, ötvenhárom éves korában, hirtelen, szélhüdés következtében, mely a zömök, vérmes testalkatú embert a casinóban, whistjáték mellett érte. Daróczot nem igen szerette, zordnak találta, a mint hogy az is lehetett abban az időben, a mikor a kastélyt még a későbbi park szép, magas fenyvese nem védte az északi szelek ellen s a lakóknak nem volt egyéb üdülőhelyök mint az út felé néző kis kert, és a bejáró pitvar ülőkéi.

Özvegye most egyedül maradt leányukkal, Máriával, ki tizenöt éves volt atyja halálakor, s kit gróf Dessewffy már akkor mint „igen jó nevelésü elmés és kellemes kisasszonyt“ jellemzett, atyja pedig korán kifejlödött komolyságára való tekintettel mindig „magister“-nek nevezett. Kassai házukat eladván, egészen Daróczra költöz-

tek, a hol nemsokára nagy családi kör képződött az özvegy körül. Leánya Szmrecsányi Ödönhöz ment férjhez, az egykor Thurzó-féle árvai uradalom akkori praefectusának s árvai követnek, idb. Szmrecsányi Jánosnak fiához, egyikéhez a szép és közszeretetben álló három Szmrecsányinak, kik közül ketten, János és Darius közhivatalba léptek, az előbbi a bírói pályán ért el magas polczot, a második népszerü főispánja lett Árvának.

Berzeviczy Mária — Miczi, mint általánosan nevezték, — a Berzeviczy-család bárói ágának utolsó sarja, még csak tizenhat éves volt, a mikor — kevéssel atyja halálát követőleg s a bártfai fürdőben lejátszódott rövid mátkaság után — Daróczon megülték a fényes menyegzőt, melynél a tánczot az örömapa, az ősz hajfürtjeivel is délczeg öreg Szmrecsányi János, nászasszonyával, Berzeviczy Vincze özvegyével kezdte meg. A fiatal pár néhány hónapot Árvában töltvén, azután végleg Daróczon telepedett meg, s a mint körülöttük szaporodtak a virúló gyermekek, úgy zsendült ki és terjedt szét a bájos kert is, melyet a fiatalok maguk ültettek arra a sivár mezőségre ott, az udvaron túl elterülő dombon, a hol az ő egybekelésök idejében egyetlenegy, roncsaiban még ma is a gyermekektől, unokáktól tiszteletben tartott vadcseresznyefa állott. És a kert fái nőttek — mint időmérői annak a családi életnek, a mely őket is létrehozta s mint virúló hirdetői annak a szeretetnek és boldogságnak, mely abból a családi életből fakadt. Nőttek, mialatt ültetőjük

barna fürtjei megfehéredtek, úrnőjük élénk alakja meggörnyedt, a szeretett nagymama pedig a templom melletti sírba költözött; nőttek, mialatt a gyermekek lettek nagyszülőkké s az unokák vitték játékra a dédunokákat ugyanazok alá a lombok alá, melyeknek árnyékában ők szötték egykor gyermekkoruk álmait . . .

Egy vers fekszik előttem, a melyen szigorú kritikus találhat kivetni valót, de a mely lehetetlen, hogy érző embert meg ne hasson, ha tudja, hogy azt egy öreg asszony írta, öt évvel aranylakodalma előtt és, hogy az annak a kertnek a dicsőítése, a melyet az ő imádott férje ültetett fiatalkorukban:

„Hadd mondjam el néked — dalban áldva téged —
Hálás érzelmemet, örök hű természet:
Hogy egy emberélet lankadtlan szorgalmát
Oly bőkezűséggel ím megjutalmazád.

Őtet, a ki küzdve csak te benned bízott,
Mikor pusztaságban kertet alakított;
Kinek fáradsága százszor semmivé lett,
Végre te — bár lassan — sikerhez vezetted.

Sovány, rideg zabföld és vad dudva helyett
Most bájos facsoport lombja árnyékot vet;
Körülte zöld pázsit . . . Hisz ez oly egyszerű! . . .
És mégis mondhatom, hogy kertünk gyönyörű!

Távollétünk alatt — egy hosszú télen át,
Ki adott rá ismét oly bájos díszruhát? . . .
Szépsége bennünket most ujra meglepett:
Ezt néked köszönjük, te áldott természet!

És ha kedvesink most itt összejöhetnek,
Ezt is némi részben köszönjük a kertnek.
Áldom én azért az alakító kezet
És vele tégedet, örök hű természet.“

A daróczi park különösen szép nyírfáira való emlékeztetéssel a „Nyírfa“ költői neve alatt írta ezeket a verseket nagynéném, Szmrecsányiné, már mint nagymama, abba a gyermeklapba, a melyet Vékén az ő unokái szerkesztettek, kimüvelt költői tehetséggel bírt menyének Szmrecsányi Paulának gyermekei.

Abban az időben, melyről itt írok, a Szmrecsányi házaspárnak összesen tizenhat gyermeke közül tizennégy élt, valamennyit gonddal, szeretettel, igazi magyar szellemben nevelték föl, közülök példás családanyává, kitünő férfiúvá lett nem egy és valamennyin s az egész családi körön rajta maradt valami abból a derüs, vonzó lélekből, a mely a daróczi nagyasszonyt mindenkire, kik ismerték, oly feledhetetlenné tette.

Bánó József a történelmi társulatban Berzeviczy Edmundról mondott emlékbeszédjében azt mondja a darócziakról: „Volt ennek a családnak egy örangyala, az anyós . . . a nők legtökéletesebb mintaképe: Berzeviczy bárónő szül. Szinyei Anna . . . A daróczi ház, ezen páratlan nőnek és leányának befolyása alatt, a magyar családi élet legtiszteletreméltóbb példáját mutatja. A ki e családdal érintkezett, köréből csak javulva távozhatott . . . A boldog házasságnak gyümölcse tizennégy gyermek lett, s valamennyi a nagyanya gondozása alatt nött fel, kit közönségesen daróczi nagymamának neveztek . . . Ünnepnap volt nekem, ünnepnap családomnak, midőn e minta-háznép körében a „daróczi nagymamát“ tisztelhettük . . .“

Egy nagyérdemü tudós barátom, a ki mint diák a hatvanas évek legelején az egyik Szmrecsányi fiú barátsága révén a szünidö alatt Daróczra került, még most is megilletödve beszéli el, hogy mikor az elötte egészen idegen vidéken, barátjának rá nézve idegen családi körébe belépett és a karosszékében ülö nagymamához vezették, az két keze közé fogva fejét, nagy, beszédes, világító szemeivel belénézett az ö szemeibe, aztán nyájas mosolylyal homlokon csókolta s mondá: „Te az én Muki unokámnak legkedvesebb barátja vagy, ezért én is szeretlek, és akarom, hogy jól érezd magadat nálunk!“ Attól a percztől kezdve barátom úgy érezte magát Daróczon, mintha otthon lenne és az a sok leány és fiú körülötte mind testvére volna.

A nagy szünidö alatt volt természetesen legzajosabb a daróczi ház; a fiúk közül ketten Bécsben a Löwenburg-convictusban végezték a gymnasiumot, a hol a Berzeviczy Manó és Emil fiai is tanúltak, az egyik technikus volt Bécsben, kettö kispap Egerben, illetöleg Pesten, ezek többnyire csak a nagy szünidöre jöhettek haza; ilyenkor valóságos ujraismerkedésre volt szükség a sok gyermek között, a kik egy egész esztendön át nem látták egymást. Engem, a ki otthon szük családi körhöz és csendhez voltam szokva, gyermekkoromban szinte elkábított a daróczi roppant népes társaság zaja, meg a minduntalan megujuló táncz, — tánczoltak a szobában, tánczoltak a szabadban, az udvaron

a ház előtt, maga a családfő, Szmrecsányi Ödön bátyám járta legelől, daliásan, nem is „halkan öregesen, násznagyosan", mint Toldy; forgatta leányait, a kiknek némelyike már 15—16 éves korában lett bájos menyecskévé s a kik aztán nyaranta férjestől jöttek Daróczra, később piczi gyerekestül, — Anna-napra, a mikor a nagymamát ünnepelték, meg Kisasszony napjára szeptemberben, a mikor a mamának volt névünnepe. Egy ilyen daróczi családi ünnepélyt Fáy Béla kedvesen írt le a „Nefelejts"-ben, 1860-ban; akkor egész hangversenyt rögtönöztek s a művész mind a családból és a legközelebbi rokonságból telt ki, a Hymnus éneklése sem hiányzott, a leányok szép zongorajátékának pedig maga az ünnepelt mama volt a mestere. Emlékszem a próbákra, melyeket akkor a fiatalság a körmagyarból a mi házunknál tartott, két akkoriban különösen ünnepelt szépség is részt vett bennök: Jekelfalusy Berta és Hajnik Irén. A daróczi ünnepélyen azután a táncz természetesen véget nem ért virradás előtt s zene és szép szó közt folyt böven a bor is, a saját termésü pompás hegyaljai, melyről híres volt a daróczi ház pinczéje.

Szmrecsányi Ödön igazi mintaképe volt a szeretetreméltó háziúrnak; gyönyörüsége telt a vendéglátásban és életszükséglete volt az, hogy maga körül jókedvtől sugárzó arczokat lásson. Értett is nejével együtt a nagy ház vezetéséhez, szép gazdaságában pedig a képzelhető legpatriarchalisabb viszony uralkodott; azon az

úrbériség eltörlése nem változtatott semmit: az ő faluiban minden ember azontúl is olyan tisztelettel, de egyuttal olyan ragaszkodással nézett a földesurára, mintha valamennyiöknek egy személyben parancsolója s jóságos atyja is volna. Legkedvesebb alak volt azonban az öreg úr az ő szép kertjében, követve hatalmas nagy fehér komondoraitól. Ha nejét karonfogva végigsétálta a gyönyörü árnyékos, széles, kocsival is járható utakat, miközben fokos-botjával utasításokat adott a munkásoknak jobbra is, balra is, — mert ebben a páratlanul szép parkban minden részlet az ő legszemélyesebb eszméje, alkotása volt, — ha néha összehajolva boldog egyetértéssel megbeszéltek valamit: hogy itt kilátást kell nyitni a fenyves felé, vagy ütőtelepet alakítani a legujabb unokacsalád számára: olyankor úgy látszott, mintha nem csak a pázsiton játszó gyermeksereg, de ezek a fák és bokrok is mind, mind az ő családjuk volnának...

És ha most néha a daróczi park, vénségökben is szép árnyas fái alatt járok, szinte hihetetlennek látszik nekem még mindig, hogy az útfordulónál nem találkozom többé azzal a két ismert alakkal: a galambösz, délczeg aggastyánnal és boldogan ráhajoló, sugárzó szemü, jóságos feleségével...

VIII.

A „Próbakő“.

Előttem fekszik három piros kötésű könyv: harmadfél évfolyama annak a „Próbakő“ című családi gyermeklapnak, melyet nevelönk, Strauch Albert vezetése alatt 1862 januárjától 1864 közepéig szerkesztettünk. Hogy ennek a nevelönk ügyessége és kitartása által ritka hosszú életüvé lett s mindvégig tervszerü következetességgel keresztülvitt gyermekvállalkozásnak sok elismerésben is lett része: az ma már az én szememben nem főbecse a „Próbakő“-nek; legnagyobb értéket ma annak tulajdonítok, hogy egész gyermekkoromból az a harmadfél év áll legélénkebb színekben előttem, a mely a maga élő krónikáját hagyta hátra e házi lap köteteiben.

Maga a szerkesztő nevelő mondja el az első évfolyam végén, hogy a lap első megindításakor Eperjesen, nem is gondolt arra, hogy ez a vállalkozás egyéb legyen értelemgyakorló szórakoztatásnál, növendéke egy gyermeki ötleténél, a melynek tért

enged, a míg komolyabb nevelési czéloknak ártalmára nincs, és számolt azzal, hogy kedvünk lankadása hamar fogja más eszközét keresni a szórakoztató szellemi játéknak. Azonban lassanként fölismerte az előnyöket, melyekkel ily foglalkozás jár, ha a szülök biztató érdeklödése és a nevelö kiméletes irányítása azt szinte észrevétlenül a nevelés és tanítás czéljainak eszközévé tudják tenni, és így történt azután, hogy a „Próbakö“ lapjain a tanulás és a mulatság olyan szép barátságos egyességre léptek, mely a kölcsönhatás lankadhatatlan erejével biztosította vállalkozásunk virágzását mindaddig, míg csak annak részesei együtt maradtak.

A hetenkint megjelent kis lapban részint értekezések, részint vitatkozások alakjában földolgoztuk szabadon majdnem az összes tanúltakat, fökép a történetet, földleírast, természetrajzot, mellékletül térképeket és rajzokat is szolgáltatva hozzá. Ezt aztán kiegészítették néha elmélkedések, verselési kisérletek, regék, kötött vagy kötetlen beszédben, mindennemü élményeink s a látott helyek, tett kirándulások leírásai, szám- és betürejtvények s végül a szerkesztö kritikája és a lefolyt hét napjainak krónikája, „Heti Naptár“ czímen.

A törzsmunkatársak maguk a növendékek voltak, t. i. Rózsi testvérem és én, kikhez 1862 öszétöl kezdve velem majdnem egykorú unokatestvérem Szurecsányi Miklós járult, a kit szülei Daróczról a mi házunkba adtak nevelésbe s a ki majdnem

két éven át szintén Strauch tanítói vezetése alatt állott. Sürün írt azonban a lapba idősebb növérem Ninon is, és koronként egyes hozzánk látogatóba járó rokonok és barátok, gyermekek és felnöttek is, úgy, hogy a „Próbakö"-nek szinte híre volt az ismeretség legtágasabb köreiben, a szülök, rokonok jutalmakat tüztek ki egyes benne megjelenendö munkákra, Daróczon pedig egyideig versenytársa támadt egy második családi lapban, a melynek szerkesztője akkor ugyan maga is csak diák volt, de később sokkal többre vitte, a mi Strauchunknál, mert ez idö szerint — püspök. Hosszú évek múltával azután a „Próbakö" régi mohos törzse új hajtást eresztett: az egyik munkatárs gyermekei vitték ezt az új hajtást virágzásra „Szarkaláb" czím alatt s benne anyjok verseivel keltek új versenyre.

Az alaphang, a mely a gyermeklapnak majdnem minden dolgozatából kicsendül: az a búsongó, vágyó, de már reményében, öntudatában megerösödött hazaszeretet volt, a mely a hatvanas évek elejét jellemezte, a melyet szülö, nevelö, rokon, barát, az egész környezet s minden érintkezés táplált bennünk gyermekekben s a mely akkor több volt tetszetös és megszokott frazeologiánál. A kilencz éves gyermek a bensö meggyözödés hangján írta: „Vajjon nem kell-e tehát e drága honért, ha szükség, százszor a tüzbe menni, szabadságáért a végsö piros cseppig — halálig küzdeni?" Az 1862-iki karácsonyt a „Próbakö" e szavakkal köszöntötte:

„Imádkozzunk az Istenhez, —
Ha ő segít, jobb ünnep lesz —
Ad ő nekünk karácsonyt még:
Imádkozzunk szabadságért!“

A legjobb versek egyike egy tizennégy éves leány tollából került a Próbaköbe; később iskolai, óvodai verseskönyvecskék is fölvették s imitt-amott szavalgatták az iskolásgyermekek; „Magyar gyermek“ a czíme, ebből az öt versszakból áll:

„Ha megvágom az ujjamat,
Vagy ha megütöm magamat,
Nem sírok én, nem jajgatok,
Mert én magyar gyermek vagyok!

A mi szűmben, az ajkamon,
Igéretem mindig tartom,
Soh' senkinek sem hazudok,
Mert én magyar gyermek vagyok.

Megbocsátok, ha sértenek,
De velem bármit nem tesznek,
Mert tudják kicsinyek s nagyok,
Hogy én magyar gyermek vagyok.

Az Isten legelső nekem,
Utána mindjárt nemzetem,
Mert míg e világon vagyok,
Csak magyar gyermek maradok!

És hogyha templomba megyek,
Hálát ott jó Istenemnek,
Először is azért adok,
Hogy én magyar gyermek vagyok!“

Az egyik hazafias költeménynek a vége elmaradt, — a szerző saját vallomása szerint

azért, mert „nagyon szabadon volt írva, a mostani időben pedig senki sem tehet itt, hazánkban valamit szabadon, kivévén a katonákat“ . . .

Volt atyámnak egy szellemes, kedves unokatestvére, Kolosy Miklós, a ki utóbb mint Sárosmegye aranytollú főjegyzője nagy érdemeket szerzett az újabb megyeszervezés körül, egy a közigazgatási állapotok nyomoruságait jóízű gúnynyal festő könyvével is feltünt s a nyolczvanas évek elején sok testi szenvedés után tragikusan húnyt el. Gondolkodásának, írmodorának olyan magyaros zamata volt, a minő akkor Sárosban a ritkaság becsével bírt; ő egy búcsúztatót írt az inséges voltáról híres 1863-ik évre, mely ezzel a tárgygyal ügyesen fonta össze a „Próbakö“ czímét, a melyben a költemény megjelent; közlöm első és utolsó versszakát:

„Szám- s nyomorban páratlan év
Elmúltak hát napjaid!
Ivadékod hallja most már
Áldozatid jajjait!
Óh engedd, hogy ez legyen az,
Mi te lettél volna bár,
Legyen méltó már nevére:
„Új“, azaz: „jó“ egyszer már.
Ezernyolczszázhatvanhárom,
Sok rád mondja: „Az én károm!“
Szüksége ily próbakőre
A magyarnak nincs jövőre!
— — — — — — — —
Biz kijutott mindenkinek
A próbakő ez idén!
De egy igaz magyarnak sem
Változtatott ez hitén,

És nem is fog! kivált ott, hol
Az ifjabb nemzedéket,
Próbakő készíti elő,
Edzeni az erőket.
A valódi próbakőre
Ti is ekként készültök,
Jóért, szépért, a hazáért
Már mostan is hevültök;
Cselekvések éber őre
Serkentsen újabb erőre:
Sok, sok ilyen „Próbakő"-re
Van szükség most és jövőre!

Házunknál akkor nagyok és kicsinyek egyaránt örültek a vasárnap reggelre, a mikor a reggeli asztalhoz „Strauch bácsi" magával hozta s bemutatta a „Próbakő" új számát: atyám nézte át legelőször, kinek-kinek kijárt az elismerés érdem szerint, a mi különösen olyankor esett jól, ha szombaton meg kellett szorítanunk az üstökünket, nehogy elkéssünk. Néhány hónapon át a Próbakőnek testvére is volt, a „Kleeblatt" czímü, csak havonkint megjelent házi lap, melyet szintén a három növendék írt német nyelvgyakorlatképen, mi fiúk egy pár latin dolgozatot is közöltünk benne.

Házi életünk főkép a gyermekek nevelése körül forogván, tanulmányainkra is mindig inkább serkentőleg, mint zavarólag hatott. Atyám, bár mezőgazdaságát még a megelőző évben bérbeadta, talált magának birtokán elég teendőt, s azonfölül rokoni jó szive és szolgálatkészsége s a bizalom révén, melylyel iránta az egész atyafiság viseltetett, a nemzetség és közbirtokosság közös

ügyeinek intézése meg a családbeli árvák gondnoksága is legnagyobb részt reá háramlott. Gyakran kellett Eperjesre is bejárnia, ilyenkor sohasem jött üres kézzel vissza, hanem mindig mindegyikünknek hozott valamit, nekünk legtöbbször könyveket; „Rüstig Zsigmond, a brémai tengerész“ — egyik válfaja a Robinson-históriáknak, — szintén apám egy ilyen eperjesi útja alkalmával került a házba s kedvencz olvasmánya lett az egész gyermektársaságnak. Nagyban divatozott az ornithológia is, én verses madárregéket irtam a Gellert meséi s Tompának a „Sas és csalogány“ czimű költeménye mintájára; Szmrecsányi Miklóssal örökké madarakat rajzolgattunk, én különösen a sasért lelkesedtem, olyannyira, hogy a legsúlyosabb büntetés, melyet nevelőnk olykor rám szabott, az volt, hogy egy időre eltiltott a sasok rajzolásától: „magister avium“ lett a nevem s míg előbb csak madarakról szóló könyveket kaptam ajándékba, utóbb szobánk szekrényeinek tetejé megtelt kitömött madarakkal is. Hogy a vivarium se hiányozzék, télen egy ablakban egész rendszeresen fogtuk dióval a czinegéket s azután megfigyeltük életüket, mulatozásukat, viaskodásaikat, némelyiknek a halálát is. Egyszer egy furcsa ritka színű madár került a fogságunkba, melyet sem a Hanák természetrajza, sem a Schubert-Virányi-féle nagy képes madárkönyv, sem a Sárvári-Eöry Andor „Madárvilága“, sem a gr. Lázár Kálmán „Lég urai“ szerint — több kútfő nem állott rendelkezésünkre,

— osztályozni és meghatározni nem tudtunk; végül a — főszolgabíró tekintélyéhez fordultunk, a ki épen Berzeviczén tett akkor törvényt s apám házánál lakott. Az öreg úr — Úsz Constantnak hívták — szakértő szemekkel vizsgálta meg a csicsergő kis Anonymust s kijelentette, hogy ez „csicsirke“. Mi összenéztünk, mert ilyen madárnevet még sohasem hallottunk, de végre belényugodtunk a kérdésnek ilyetén közigazgatási úton való eldöntésébe.

Az ornithologiai kedvtelésnek még tágabb tere nyílt künn a kertben s a mezőn; a harkály kopogását ellesni is mulatság számba ment, de egy magasban örvényző héja lecsapását megfigyelhetni — az már esemény volt; Strauch néha lelőtt egy-egy varjút vagy szarkát, annak aztán a tollazata színét oly alaposan tanulmányoztuk, hogy többé a rajzban hibát nem ejthettünk. Nevelönk — a mennyire értett hozzá — igyekezett a kertészkedéssel is megismertetni; általában gondja volt rá, hogy az iskolai órákon kívül sokat legyünk a szabadban. Atyám egy barátja, Semsey János útmutatása szerint rendszeres tornafölszerelést rendeztek be számunkra a kert egy porondos helyen, ott végeztük a tornázást; de ennél is jobb testgyakorlat volt a csatázás, melyet nevelönkkel a kertben folytattunk. Ő volt az egyik párt, én és Szmrecsányi Miklós a másik; rendesen valami megerösített positióból kellett az ellenfelünket kizavarnunk, a ki aztán nem késett visszaadni a kölcsönt. Később valóságos várat

építettünk az ilyen ostromjáték czéljaira; magunk ástuk a sánczárkokat, magunk hordtuk össze a kőfalat, czölöpök köré füzfavesszőket fontunk, egy régi ajtó szolgált dobogóul, fenyőgalyak fedélül; mikor készen lett, zászlót tűztünk ki az ormára s nagy ozsonnával avattuk föl és természetesen a Próbakö számára is lerajzoltuk a mi „várunkat".

A vasárnapi katonásdi alkalmával gyakran bejártuk a szomszéd dombok, völgyek elejét, de igazi fogalmat a vidékről akkor nyertünk, a mikor atyám és Strauch társaságában először másztuk meg a Feketehegyet. Mezei utakon és ösvényeken becsületes járást kellett végeznünk, míg a fölött a mohos sziklakö fölött, a melynél — mint nekünk mondták — boldogúlt, öreg Albert bátyánk szokott volt megpihenni, elértük atyámnak a hegy félmagasságában levő majorját, a mely akkor — eltekintve egy pár fiatal jegenyefától — teljesen kopár, lombtalan környéken állott; de annál szebb a széttekintés innen a szemben fekvő hegyláncz mély erdős völgyeibe, Berzeviczére, a füzesre, a kigyózó folyóra, a barázdás vagy kalásztengeres mezőkre — a mi mind térkép gyanánt szétterítve feküdt előttünk. Azután kezdődött csak az igazi mászás: falmeredekségü sziklák közt kögörgeteges árkokon vagy sikamlós füvön vad bozót tövises ágai között; a szikla néhol annyira hasonlatossá lesz a várbástyákhoz, hogy gyermekképzeletünkben csakhamar megszületett a rege: Tombócz és Rejteszeg

szomszédvárak regéje, a melyeket testvérviszály miatt ért az átok: az egyik sziklává lett mindenestül, a másikat lehúzta az ördög magához a mélybe — annak a helyén támadt az a horpadás ott, a széljárta hegytetőn. S mikor fenn voltunk a tetőn, akkor láttuk még csak igazán fáradságunk jutalmát: a lublói vártól a sárosiig ellát itt a szem, a gácsországi határhegyektől a Strázsok kúpjáig, a Tárcza ezüst szalagját egész Héthársig kisérheti, a daróczi kertben távcsővel kerestük játszótársainkat . . . A hegy lejtője északkelet felé még meredekebb mint a berzeviczei oldalon, a közvetetlen alatta fekvő Polom község szalmafödeles házikóit valóságos madártávlatból láttuk innen, azt hittük, hogy az eldobott s nagy ugrásokkal guruló könek egyenesen a házfedelekre kell esnie. Mikor pedig a nyugati hegyhátra mentünk át, onnan a Tátra bérczeit pillantottuk meg a távolban, felhőkkel vállaikon, egész tündöklő pompájokban, s lenn a Tárcza összeszükülő völgyében összerakott gyermekjátékként sorakoztak Stelbach (most már Csendespatak) és Balázsvágás ruthén falvak házai. Leheveredtünk a füszeres illatú, bársonyos érintésű, mohos gyepre és elmerültünk annak az új világnak a szemléletébe, a mely most tárúlt csak föl előttünk, pedig voltaképen oly közel volt hozzánk. A tiszta hegyi, — már szinte havasi — levegőben a szemhatáron élesen rajzolódtak le a hegy sziklás formái, óriásnak látszott a pásztor alakja, ki gúnyáját nyakára húzva ballagott a karám felé vonuló

juhnyáj után, messziről áthallatszott a nyájőrző kutya ugatása, a rendetlenül összecsendülő kolompok olyan zilálltan hangzottak, mintha a nyáj folytonos rohanásban volna, pedig inkább lassan haladt, csak fejökkel bólogattak a juhok menésközben.

Az a feketehegyi kirándulás lobbantotta először lángra szerelmemet a mi gyönyörü hegyeink iránt; lassanként aztán minden részletökben, minden színben és fényben megismertem és megszerettem öket: a fenyveserdő ábrándos, fájdalmas sóhajtását, mikor a szél keresztülfut sudarain, napsütött aranyzöldjét, a melynek aljában a buja füben tücskök czirpognak, míg lenn a völgy árnyékos mélyében az összehajló páfrány alatt zuhog a patak; a hegyhátak szélesre elnyúló kaszálóit, ezeket a virágtól tarka szönyegeket, melyeken a réti munka idejében fölcsendül az ének, dalossá lesz a határ, a szembenfekvő hegyekről vígan felel a szepesi népdal a sárosi nóta kesergő hangjaira. És megszerettem az erdei vágások dúsan virító növényzetét is, azokat az embermagasságú virágbokrokat, a melyek a távolban is violaszínre festenek egész területeket, a lomberdők és cserjék övét, mely „hervadóban elbüvölöbb, mint fakadóban," mert telített, érett őszi szinezete a vérpirostól az aranysárgáig minden változatot felölel s mert míg a tavasz csak pointilleur módjára színez, az ősz széles színfoltokban leli kedvét.

A mi sárosi mezőink tavaszi és nyárkezdeti virágdísze leginkább a Szinyei Pál festményei

által szerzett polgárjogot a művészet világában; ő vásznára tudja varázsolni annak egész színpompáját, de legnépszerűbbé mégis pipacsflóránk lett általa. Ámde a pipacs csak a harsonája a színek ama hangversenyének, melyet a természet naiv, öntudatlan virtuózitással rendez a mi mezöink virágaival: abban megvan a maga fontos szerepe a búzavirágnak, a kúszó vadbükkönynek, a fehér katalinvirágnak és koronafürtnek, a kék harangvirágnak és kígyószisznek, a sárga kecskedísznek és oroszlánfejnek s a bíbor mécsvirágnak; még az árokparti nefelejtsnek, az útszéli bogáncskórónak, az illatos kakukfünek és démutkának is; olykor még a nyár derekán szinte megrészegedünk attól az illatpárától, mely szük mezei útakon haladtunkban ránkborúl, mintha nyájaskodva, majd szilaj öleléssel minden érzékünket rabul akarná ejteni a természet.

Azonban a legszebb késő tavaszi álma a mi felvidéki természetünknek a vadrózsák virágzása; valóságos szentiván-éji álom, mert a legrövidebb nyáréj idejébe esik, a mikor tavasz és nyár egybekelnek: a tavasz menyasszonyként vonul a völgynek virágokkal hintett útján völegénye elé s ünneplésre föl van bokrétázva az útszél, a mesgye, a liget, a dombtető, minden vadrózsabokor egy-egy tündérkezektől kötött bokréta, mely maga is a menyasszonyt példázza: élénken ki van pirúlva mikor megjelenik, de a türelmetlen völegény, a nyár forró napjának csókjaival mindinkább elhalványítja a hullatag szirmokat s az ösznek már csak a piros gyümölcs marad.

Az ősz mélabús költészetét először a Tompa verseiből értettem meg, a ki első kedvenczem volt a költők világában; a tél költői kommentárját Petőfi szép természetfestése: „A puszta télen“ adta meg, a nyári falusi élet visszhangja Arany „Családi köré“-ből csendült felém. Az iskolai tanulás mellett emlékezetünknek játszva megszerzett kis költeménykészlete ilyenképen most már érzelmesebb lyrai versekkel is gazdagodott a rendes szavalati darabok mellett, a melyek közül természetesen nem hiányozhattak a Garay „Kont“-ja sem, meg a Tóth Kálmán „Ki volt nagyobb“-ja, de a leglelkesebb szavalmánynak mégis csak a „Rákóczi“-t tartottuk, azt a most már szinte elfelejtett, kissé dagályos, de tüzes rhapsodiát, mely így kezdődik: „Elmerülve állok a munkácsi téren“, s a melyet mi akkor — helytelenül — a Gyulai Pál művének tartottunk.

Többé-kevésbbé mindig a véletlen játéka az, hogy a sok közül milyen könyvek kerülnek egy gyermek kezeibe s ez a véletlen mégis gyakran elhatározó, különösen a gyermeki képzelet romantikai világának megalakulásában. Nálunk nagy szerepet vitt ebben a tekintetben a Jókai akkor megjelent „Téli zöld“-je a maga krimi és kaukázusi történeteivel, s különösen a „Khámok utódjá“-nak ábrándosan regényes históriájával, nem különben később az Andersen meséi. De sajátságos, hogy képzeletünket akkoriban talán legtöbbet egy könyv foglalkoztatta, a melyet csak jóval később olvashattunk, de a

melynek a tartalmáról sokat hallottunk: a Jósika Miklós „Hat Uderszky leány"-a. Említettem már, hogy történeti adatok szerint Berzeviczén egykor várnak kellett lennie s a hagyomány annak helyét a temető dombján keresi. Bonfinius említi egy helyen, hogy Uderszky huszita rablóvezérnek volt egy mentsvára „Sáros" közelében „in Poloniae finibus... quod Breznicze nominabant". Tekintve, hogy milyen önkényesen alakította át a Mátyás ékes tollú histórikusa a helyneveket, épenséggel nincs kizárva, sőt nem is valószinütlen, hogy az Uderszky vára csakugyan Berzeviczén volt. Ezt hallhattuk mi is gyermekkorunkban s ez hozta oly közel hozzánk az Uderszky-reminiscentiákat: hányszor építettük föl székekből az Uderszky várát minden titkos járataival együtt, hat leányának nevét könyv nélkül tudtuk; Bruna, Vanda, Libussa, Mira, Bogumilla, Velleda s addig nem volt nyugtunk, a míg legalább egy csikó nem kapta meg a „Mira" nevet.

Egy másik dolog, a mit inkább csak vágytunk ismerni, mint ismertünk: az olasz operák eszmeés zeneköre volt. Ninon nővérem némelyikből zongorakivonatot játszott s egy párat ő szüleimmel halíván is Eperjesen, Kassán, egyes részleteket el tudott mondani belőlük; néhánynak a librettóját régi magyar fordításban megtaláltam az apám könyvtárában, Máriássy János bátyám pedig több áriát énekelni is tudott, eredeti olasz szöveggel, például Ernani-ból a király fenyegető szavait don Rui Gomez de Silvához:

„Lo vedremo oh veglio audace,
Se resistermi potrai,
Se tranquillo sfiderai
La vendetta del tuo re!“

Bizonyosan ezek voltak az első olasz versek, a melyeket megtanúltam. Így aztán festett és kivágott alakokkal könnyü volt játékszinpadunkon eljátszani a Trobadourt, a Normát, az Ernanit. Ezeket akkoriban a szinpadon láthatni nem jutott osztályrészemül, az első olasz opera, a melyet a maga valóságában hallhattam, a Bellini Sonnambulája volt, a melyet Kassán adtak elő, mikor anyám egyszer, egy jó vizsgám jutalmául a „Felvidék fővárosá“-ba elvitt.

Magunk is játszottunk különben színdarabot megint s természetesen szavalással egybekötve; ezúttal nevelönk irta meg a darabot, mely bennünket, változtatott nevek alatt, de a mi igazi mivoltunkban tüntetett föl s melynek rövid és egyszerü meséje az volt, hogy három növendék és a ház fölserdült kisasszonya a nevelő pályabírósága mellett versenyeznek egy születésnapi köszöntövel, melylyel kedves „Józsi bácsijukat“ akarják meglepni s melynek jutalma az, hogy a pályanyertes elszavalja a „Rákóczi“-t, „Józsi bácsi“ s természetesen a többi vendégközönség előtt. Nekem jutott a pályanyertes szerepe s az ünnepelt bácsi Dobay József volt, a forradalmi ezredes, a ki szavalásom után meghatottan, könnyezve zárt karjaiba, mintha ő is fölfohászkodott volna a Rákóczi szelleméhez, hogy

„Vezérelj el minket a végső csatára!“ Dobayban mi gyermekek is mindig főkép a hös katonát láttuk, mert járása, magatartása, beszédje mindig katonás maradt, mint gazdálkodó földbirtokos sohasem tévesztette szeme elől igazi hivatását, mely később ujra megnyilandó volt előtte: gazdaságában is lóháton járt, saját nevelésü csínos paripán, otthon pedig mindig hadászati könyveiben, térképeiben buvárkodott, maga is írt egy nagyobb magyar hadászati munkát, melyet az akadémia bírálata alá bocsátott, s melyről az egyik bíráló, valószínüleg Kis Károly igen elismerőleg nyilatkozott: később német nyelven adta ki az 1866-iki osztrák-porosz háború bírálatát.

Az olyan alkalom, mint a házielőadás és később a tánczleczkék a berzeviczeieken, daróczíakon, pétermezőieken kívül rendesen más látogatókat is hozott körünkbe. A berzeviczeiek között a mi szemeinkben legnépszerübb alak akkoriban a már koros, de fiatalos kedélyü Berzeviczy Josua volt, egy minden tekintetben eredeti jelenség, mestere és nélkülözhetetlen részese a minden esti préferancejátszmának, melyben még Strauchot ismerte el legveszedelmesebb ellenfelének; a gazdálkodást, miután vagyonát nagy igyekezettel jó rendbe hozta, fiaira bízta, ő maga szemlélődő életet élt azontúl s komoly foglalkozásnak csak a kártyát tekintette. Beszédje a régi sárosi tótos magyarságnak és németségnek példája volt még, de latinul jól beszélt, minden szavából egészséges elme és egészséges

húmor villogtak ki s kecskeszakállas, hosszúkás feje is nem annyira a rútnak, mint inkább a hol öntudatlan, hol öntudatos komikumnak ellenállhatatlan s mindig mulattató erejével hatolt. Később Szmrecsányi Miklós oly jól tudta lerajzolni azt a jellegzetes arczot, hogy képei szinte népszerűkké lettek s „Josua bátyánk“ szörnyen elcsodálkozott, mikor egyszer e rajzok nyomán Budapesten rá nézve idegen emberek, fölismerték öt.

Máriássyékon és Görgeyéken kivül abban az időben özvegy Weiss bárónö is — Szinyei-Roskoványi-réven rokonunk — ellátogatott hozzánk Bécsből, leányával Alfonsine-al, ki mint zongoraművésznő több sikerült hangversenyt adott Pesten s a felvidéki városokban s házunkban is élénkítette a zenekedvet. De különösen a Medveczky-Bolgár rokonság több tagja időzött hosszszasabban nálunk. Nagyatyám növére, Berzeviczy Antónia Medveczky Józsefnél volt férjnél, ki ügyész volt Eperjesen a 30-as 40-es években, később Mármarosszigeten törvényszéki elnök s legvégül főtörvényszéki bíró Kassán; Várady Gábor, mint eperjesi diák házuknál akván, nagy szeretettel emlékezett meg róluk. Ott nőttek föl Medveczkyék leányai, kik közül Auróra, a kiért leánykorában Sárosy Gyula, a költő rajongott, később Bolgár Ferencz márma-rosszigeti cameralis assessor neje lett s anyja azoknak a Bolgár fiúknak, kik a 60-as években oly szivesen jártak hozzánk és Pétermezőre, a hol Dobay néném növéröket, az ifjabb Aurórát egészen

házába, leányaúl fogadta. Az öreg nagynéni, Medveczkyné, már mint özvegy, egyetlen hajadon leányával, Etelkával 1863 őszén Kassáról hozzánk költözött Berzeviczére, a telet házunknál töltötte, tavaszszal azután külön lakást vett egy szomszéd házban, ott is halt meg kevéssel később.

A Bolgár fiúk közül négyen fordultak meg akkor nálunk. Kálmán, kit már említettem, előbb egri diák volt, majd kassai klérikus, azután letette a kék reverendát s jogászi és hivatali pályára lépett, most tanfelügyelő Baranyában; klérikus korában egyszermásszor ő mondta a vecsernyét berzeviczei templomunkban és én ministráltam neki; élénk, víg fiú volt, sokat verselt s czikkeket küldött a „Próbakö" számára. Ferencz, a legifjabbik, a mostani államtitkár, akkor a kassai katonai iskolában volt kis katona-növendék, ott meg is látogattuk anyámmal, 1864 nyarán került először házunkhoz.

Legtöbbször s leghosszasabban volt nálunk a „Próbakö" idejében a két legidősebb Bolgár: Emil és Béla. Emil — a mostani curiai bíró — akkor tiszteletbeli jurátus a királyi táblánál és gyakornok, rokona, Markusovszky József nagytekintélyü ügyvédi irodájában, korát meghaladó komolyságával, szép képzettségével s már akkor jeles írói tollával, különös mértékben bírta atyám bizalmát és szeretetét, ki sürü levelezésben állott vele s gyakran hivta öt házunkhoz. Minden irodalmi s könyvészeti dologban ő volt a tanácsadó és közbenjáró; ő juttatta a Dobay József tanul-

mányát az Akadémiához s a „Próbakö“ első kötetét barátja Vétsey Tamás — akkor Eötvösék-nél házi nevelő — utján báró Eötvös Józsefhez; atyám egy nyelvészeti kérdést vetett föl, erre nézve Bolgár Emil útján kapta meg Fogarasy Jánosnak az ő felfogását megerősítő véleményét. Pestről írt levelei kimerítő képét nyujtották mindig a fővárosi és országos közállapotoknak is, s ha elhagyta Berzeviczét, sárosi benyomásairól közleményeket írt a „Vasárnapi Ujságba“, melyekben egyszer-másszor — örvendetes megdöbbenésünkre — még rólunk s a „Próbakö“-ről is megemlékezett.

Ocsese Béla — ki akkor 21—22 éves volt — ma már nincs az élők sorában; 1865-ben halt meg egész fiatalon, Péterváradon, megsemmisítve azokat a reményeket, a melyeket mindnyájan, kik ismertük, füztünk az ő jövőjéhez.

Mint nagytehetségü, keblében a legnemesebb érzelmek mellett merész álmokat és ideális vágyakat melengető ifjú, egy balul sikerült érettségi vizsgálat miatt besoroztatott s kénytelen volt kadéti minőségben a kaszárnyai élet sivárságai közepett tölteni legszebb éveit.

Gyakran betegeskedett, egyszer már 1861 tavaszán azt írta atyámnak, hogy fölvette az utolsó kenetet és várta a halált. „Én nem félek a haláltól — úgymond — de most, most a nagy idők elején, midőn hazánk sorsa a válság pontján áll, most nehéz lett volna és keserü a halál!“ A bécsi Alserkaszárnyában, mialatt gyakran kellett a zászlót a Burg „vakprádéján“ elölvinnie, mialatt

ezredese számára a jövő harczok térképeit kellett megrajzolnia, vagy szabad óráiban Bécs mulatóhelyein hallania azt a dalt: „Schleswig-Holstein meerumschlungen“, sohasem feledkezett meg magyarságáról, hazájáról. „Legyen meggyőződve — írta atyámnak egyszer — hogy német egyenruhám alatt tiszta magyar szív ver, mely hazáját s jó rokonait soha meg nem szünik végtelenül szeretni.“ „Óh nem hiheted — írta egy más alkalommal nővéremnek — mennyi béketürésbe, mennyi lelki küzdelembe kerül nekem látszólag megelégedetten viselni oly kötelékeket, melyek ellen minden érzelmem, minden gondolatom föllázad, a legnagyobb lelkiismeretességgel, szigorú pontossággal teljesíteni oly kötelességeket, miket szívemből utálok! Küzdök és türök, mert türnöm kell. A végzet rendelte így s nekem meg kell nyugodnom benne . . . A jövőben bízva, éjjel-nappal tanúlok s dolgozom, így fogom csak elérni czélomat s így rázhatom le az utált kötelékeket s léphetek egykor a világ elé büszkén a névre, melynek becsületet és maradandó emléket szerezni legfőbb törekvésem! . . .“

Ezek a nagy, belső küzdelmek, melyeket lelkének önmagával s még azonfölül testének gyönge szervezetével kellett vívnia, készítették elő azt a lelki válságot, melynek súlya alatt később leroskadt. Az egyedüli, a mi olykor fölélesztette reményeit, a háborúra való kilátás volt. A katonaság — úgy érezte — háborúban a legszebb pálya, békében megöli őt!

Már 1863 deczemberében azzal bíztatja magát, hogy ezrede Dániába vagy Olaszországba fog menni; azután a rákövetkező márcziusban szomorúan jelenti, hogy reményei nem teljesültek, ezrede nem megy Schleswigbe, a tett mezeje zárva marad előtte „s míg társaink éjszakon győzelmeket vívnak, minket testileg-lelkileg fölemészt a gépies exerczirozás, a reglement, a parádé“. Egy évvel később ismét reménykedik: „Bécsben már csak igen rövid ideig leszek s legközelebbi levelem talán a csatatérről lesz datálva!“ A hadjárat végével viszont láthatni reméli rokonait, de ez nem történhetik meg oly hamar, mert „a schleswigi hadjárat remélhetőleg nem álland egyedül. Bellona fáklyájából aligha egy szikra délre nem repül . . .“ Egyszer már azt írja: „a jövő hó 15-én megyek Olaszországba“, egyben el nem titkolhatja, hogy „betegeskedése lehangolja kedélyét“. Mellének gyöngesége okozta, hogy — e részben atyám tanácsát is követve — a Miksa császár támogatására 1864-ben szervezett mexikói expediczióban részt nem vett; mégis még élete utolsó telén is reménykedett, hogy „talán tavaszig háború is lesz. Bár csak lenne! Ez a legjobb szórakozás volna a mostani unalmas élet után . . . Bár csak lenne egy kis háború! Ott vagy visszük valamire, vagy meghalunk — egy kicsit s nagy baj az se lesz. Egy ember a nagyvilágban kevesebb mint egy csöpp a tengerben . . . a föld kövérebb lesz, az emberiség pedig bizony mondom, nem sokat veszít. Csak

az volna baj, hogy akkor nem látnám többé Berzeviczét s azokat, a kik Berzeviczén vannak . . .“

És ez az utolsó mondás nem volt csak egyszerü szóvirág vagy nyájaskodás; magam is azt hiszem, hogy azok közül, kik gyermekkoromban házunknál megfordultak, az ottszülötteket kivéve, senki sem ragaszkodott oly rajongó szeretettel Berzeviczéhez és az ottaniakhoz, mint a korán elhúnyt Bolgár Béla; összes levelei, hátramaradt költeményei tanusítják, hogy rövid, hányatott és szenvedésekkel teljes életének legnyugodtabb, legderültebb, legboldogabb napjai azok voltak, melyeket szüleim házánál töltött. Megható az a minden aprólékos részletre kiterjedő érdeklődés, a melylyel első hosszabb sárosi tartózkodása után minden levelében tudakozódott a mi napjaink folyása felől, az az élénk kép, a mit magának a mi életünkről képzeletében festeni tudott, közös mulatságainkat, olvasmányainkat, kedvencz zenedarabjait emlegetve, odagondolva mindenkit óra szerint megszokott foglalkozása körébe, még a házi kutyákat is rendes helyökre . . . „Most — úgymond, az éjjeli virrasztó szolgálat unalmas óráiban — legalább van időm felöletek gondolkodni, ábrándozni, elgondolom majd, hogy fölétek is az a kék ég terül, hogy a hold odasüt a ti udvartokra is ti is látjátok a fényes csillagokat s lelkem majd a tejúton eljut ti hozzátok . . .“ Távoli magányában a mi tölünk jött levelek voltak majdnem egyedüli vigasztalói: „Vidító tavasznak napsugarai voltak azok nehéz pályámon —

írta egyszer — s ha valami bánt, most is előkeresem azokat a vidám sorokat s visszagondolok azokra a szép időkre, miket Berzeviczén „a mennyországban“ töltöttem... Mikor súlyos beteg voltam, ha csak egy kicsit eszméltem, imádkoztam, hogy addig ne haljak meg, míg azokat, a kiket annyira tisztelni, szeretni tanultam, még egyszer meg nem látom!“ ...

A körünkben töltött napokra gondolva írta ezeket az emléksorokat is:

„A szív naptára nem egy évre szól,
Örökre írja az emlékezet.
Sötét betükkel annyi gyásznapot,
Csak néha-néha egy-egy ünnepet.“

Lehet, hogy ha Bolgár Béla életben marad, azok a nagyratörő vágyak, melyek beteg keblét koronkint dagasztották, nem teljesültek volna mind, de hogy jelesebb költőink sorába küzdte volna föl magát, az meggyőződésem. Tudtommal költeményeiből a nyilvánosság elé csak egy vidéki lap hasábjain került egynéhány, pedig a legtöbb megérdemelte volna a közlést. Kis beszélyei, melyeket a „Próbakö“ hozott, akár érzékenyek, akár humorosak voltak, bármelyik lap tárczájában helyet foglalhattak volna. Költeményeiből is hozott kis lapunk néhányat, azt hiszem, az ő emlékének legméltóbban azzal áldozok, ha belőlük egyet-kettőt ideiktatok.

1861 vége felé, mikor még személyesen nem is ismertük, küldte be ezt a „Nosza rajta“

című verset, melyben a visszatért forradalmi menekültek hangulatát akarta festeni:

„Nosza rajta atyafiak,
Itt a jó bor, igyatok,
A tölt pohár körbe járjon,
S ürüljön a pinczetok.

Rég volt mikor utóljára
Együtt ittam veletek,
Könnyünk hullott a pohárba,
S epét ittunk bor helyett.

Aztán némán összenéztünk,
Némán, szótlan búcsúzánk,
Ki keletre, ki nyugatra
Odahagytuk szép hazánk.

Odahagytuk ősi fészkünk,
Mint a szárnyanőtt madár,
Évek múltán megtérendők
A honba, mely visszavár.

Évek múltak, évek teltek,
S ujra látjuk szép hazánk
Melytől egykor messze szállva,
Annyi könnyet hullatánk.

Együtt ülünk, régiek mind,
Ujra innám veletek,
De a pohár érintetlen,
S bele csordúl könnyetek.

Némán ülünk, szótlan ajkkal
A hol annyit vigadánk.
Könnyünk csordúl a pohárba
S epét iszunk bor gyanánt.“

Pétermezön írta ez „Az álom“-nak czímezett versét:

„A lázongó szívnek tüzes, forró vágya
Annyi tündérálom teljesültét várja.
És hiába várja, az álom csak álom,
Az angyalok küldték, hogy a földre szálljon,
Hogy a szenvedőnek, ha pokol a napja,
Mit nem ád az élet, az álom megadja.“

Mikor már elhagyta otthonunkat, hogy oda soha többé vissza ne térjen, 1863 végén ezt a kis költeményt hozta tőle a „Próbakö“:

„Emlékezem még... elkondúlt az óra
És elhangzott a búcsúszó....
Csak én tudom, hogy könnyét visszafojtva
Mit szenvedett a búcsúzó.

Emlékezem még... bár könnyet és sohajt,
Vagy üdvöt, kincset adjon végzetem,
Bár vesszejével száz ily messze hajt, —
Én nem feledlek, én emlékezem.

Emlékezem! s míg lelkem halhatatlan,
Emlékeitek lelkemmel él,
Hozzátok szállok vágyban, gondolatban
S az éjnek álma rólatok beszél.

Lenyomhat bármi, sujthat bármi vész,
A míg e szívből egy porszem leszen —
Ha minden, minden elenyész —
Én nem feledlek, én emlékezem...“

A nálunk töltött vidám hetek alatt Bolgár Béla egyszer nevelönkkel, Strauch-al költöi versenyre is kelt, lefordították mindketten magyarra a lengyel hymnus verses szövegét, melynek szép, mélabús dallamát érzelemteljesen énekelgették nálunk, különösen egy galicziai lengyel rokon Berzeviczén mulatása idejében.

Akkor országszerte, de különösen a felvidéken nagyban virágzott a lengyel-magyar barátság,

családunknak pedig még különös oka is volt bizonyos vér- és érzelembeli rokonságot tartani a lengyelekkel, miután már a XVI. században egy jeles tagja nemzetségünknek, Berzeviczy Márton lett lengyel báró és kanczellárja Báthory István királynak. A lengyel főnemesek már a XVIII. században előszeretettel látogatták a bártfai fürdőt s Radziwill herczeg Eperjest is nagyon megkedvelte. Már az 1830-iki lengyel forradalom élénk rokonszenvet keltett különösen Felső-Magyarországban ; a fölkelés leveretése után sok lengyel hazafi jött be Sárosba, képviselőházuk elnöke, Osztrovszki jó ideig vendége volt gróf Haller Ferencznek Sebesen, közülök többen mint gazdatisztek, titkárok, házi barátok maradtak a megyében. Atyámnak is többízben volt lengyel gazdatisztje, az egyik, Guminski meg is nősült s letelepedett Berzeviczén. Abban az időben is, melyről itt szólok, volt egy Wieruski nevü házi „lengyelünk", szüleim bécsi levelezőjének közlése szerint egy politikai szerepe miatt csakugyan a „fekete könyv"-be bejegyzett egyén. Apám nem gazdálkodott ugyan már akkor, de azért Wieruskinak akadt mindig valami dolga, ha fontosabbat nem talált, befestett mindent, a mihez hozzáfért, udvari kutunkat is, még pedig nemzeti szinüre ; festékeitől állandóan firnájsz-szag terjengett az udvarban, s mikor már minden befesthetövel elkészült, katonásdink felszerelését vette gondjaiba: csákókat, patrontáskákat, kardokat gyártott az egész sereg számára, kimondhatatlan gyönyörüségünkre.

Ez az időszak megint lángra lobbantotta országszerte a lengyel barátságot; már 1861-ben Smolka majdnem olyan népszerü ember volt Magyarországon, mint Garibaldi; ugyanakkor Thaly Kálmán lefordította magyarra a „Jeszcze Polszka“ szavakkal kezdödö lengyel nemzeti dalt. Atyám már az ötvenes évek óta buzgó keresésben volt: kereste egy Galicziában élö atyánkfiát — minden idöben ki-kiszakadt egy-egy családbeli a szomszéd Gácsországba — Berzeviczy Ezechielt, míg végre, Menyhérték egy ugyancsak lengyellé lett rokona, Csapliczkiné, Berzeviczy Xaviére segítségével sikerült öt föltedeznie· a levelezésnek meghívás lett a vége s 1862 nyarán Berzeviczy Ezechiel — akkor mintegy ötven éves legényember, lelkes lengyel patrióta és nagy vadász — csakugyan nálunk töltött néhány hetet s tanítgatott bennünket lengyel szavakra és dalokra. A két nemzet egyformán búsongó és reménykedö hazafisága a rokonszívekben még könnyebben megértette egymást s Ezechiel távozása után küldözte még egy ideig fényképeit, emléktárgyait és leveleit; azután megszakadt minden összeköttetés közöttünk. Mintegy tizenöt évvel ezelött vettük hírét, hogy meghalt. Lengyel honfitársai úgy látszik nagyrabecsülték; Javorski volt osztrák miniszter s a lengyel club elnöke egyszer egészen elérzékenyült, mikor elötte a Berzeviczy Ezechiel nevét — kevéssel halála után — fölemlítettem.

Ez a rokoni látogatás természetesen fokozta érdeklödésünket és részvétünket a kevéssel késöbb

— 1863 elején — kitört lengyel forradalom iránt, melynek regényes és gyászos eseményeit, höstetteit és leveretésének iszonyait, Langiewitznek és bájos barátnőjének Pustowojtow Henriettenek elfogatását az osztrák határon írásban és képekben részletesen közölték a lapok. Az öreg Wieruski sírva hallgatta, mikor ezeket a laphíreket magyaráztuk neki.

Bizony minálunk Magyarországon sem voltak még akkor rózsás állapotok; hanem hát élni kellett a világgal, a hogy épen lehetett. Bár legidősebb növérem még csak 15—16 éves volt, el-elvitték már a „magyar vacsorákra“ Löcsére, egy bálba is Eperjesre, a hol jótékony czélra abban az időben is rendeztek nőegyleti előadásokat, s a nőegylet anyámat elnökévé is választotta.

Az eperjesi mulatságokon néha kikitört a megyei úri társaság és a vármegye időszerinti hatalmasai közötti merev ellentét; egyébként a provisorium hivatalnokait, mikor szolgálati functióban voltak, türhető szívességgel fogadták a falusi úrilakokban; egyszer-kétszer a helyettes alispánt is vendégül látták szüleim, mikor valami úrbéri erdők ügyében kellett vidékünkre kiszállnia. A főszolgabíróval jó barátságot tartott atyám, az szívesen tette a mi házunkat törvénykezési napokon a maga székhelyévé; mert akkor még az emberektől nem kívánták meg, hogy minden ügyes-bajos dolguk miatt a járási székhelyre menjenek, a szolgabíró kijött ítélkezni a falukba. Ilyenkor a bírák behozták mindazokat, a kiknek

volt a rovásukon valami s ezek udvarunkban körülülve a nagy hársfát, aggodalmas arczokkal várták sorukat; többnyire czigányok voltak az istenadták és a rövid processus vége rendesen — huszonöt bot. Mikor azonban már az executióra került a sor, akkor a delinquenseket a deressel együtt átvitték a János-udvarába, bennünket pedig berendeltek a szobába, hogy ne lássunk és halljunk semmit. Látni nem is láttuk, hogy mi történt, de a minden botütés után fölhangzott jajveszékelést bizony a szobába is hallani lehetett. Estve azután a főszolgabíró azzal a megnyugtató tudattal ülhetett csézájába, hogy ebben a határban a rend és igazság uralma helyre volt állítva; és e mellett még a fogházak sem panaszkodhattak a túlnépesség miatt.

A provisorium kormányzatával szemben általában országszerte bizonyos türelmesebb, békülékenyebb hangulat kezdett idő haladtával megnyilatkozni, a mi korántsem az állapotokba való belétörödést jelentette, hanem inkább az erős hitet a mihamarább bekövetkezendő változásban, s e mellett kétségtelenül annak is volt tulajdonítható, hogy az összeütközések és zaklatások éppen a kormányzat okulása következtében mindinkább ritkúltak.

A nemzet most is passiv ellenállásban volt, de az 1861-ben tapasztaltak óta már érezte életerejét, remélt a jövőben s így az ellenállásba bizonyos nyugalom és önbizalom érzete vegyült. Azonkívül a nemzet most világosabban látta,

határozottabban tudta, hogy mit akar, s arra nézve, a mit akart, egyetértett; ki volt az fejezve a Deák második föliratában, melyet az egész ország magáévá tett s a nemzet bölcse még meg is toldta azt egy újabb, bátorító és irányító nyilatkozattal, azzal a beszédjével, melylyel az országgyülési emlékalbum átadásakor, a báró Eötvös József üdvözlő szózatára válaszolt 1863 márcziusában, s a mely nyomtatásban és kézirati másolatban elterjedvén, lelkesítő olvasmányúl szolgált az egész hazában.

1862 őszén még egy pár, az absolutismus javakorára emlékeztető brutalitással próbáltak rájeszteni a nemzetre; sajtóvétségek miatti befogatások még 1863-ban is előfordúltak, de a várt hatás elmaradt.

Szeptemberben a péchujfalvi határban akadályoztak meg Hlavács megyefönök rendeletére a zsandárok egy nagy vadászatot azon a czímen, hogy politikai conspiratió rejtözik mögötte. A vadásztársaság azonban nem vette nagyon tragikusan a dolgot; Humenyánszky szolgabíró jelenlétében, szuronyos zsandároktól körülvéve, telepedtek le a tüz mellé és elkezdték énekelni a „Szózat"-ot, meg a „Hymnus"-t; énekszóval vonúltak hazafelé, — semmi baj se lett belöle.

1863 január havában Zemplénben élő rokonunk, Berzeviczy Bernát ellen hazug följelentés alapján vizsgálatot indítottak a kassai haditörvényszék előtt; de következménye ennek se lett. A sárosmegyei nöegylet ugyanabban az évben

jótékonyczélú előadását az emlékezetes márczius 15-ikén kívánta megtartani; azonban Hlavács úr keresztül látott a szitán, az engedélyt megtagadta s az előadást egy héttel későbbre kellett halasztani.

A lengyelországi fölkelés különösen a felvidéken tagadhatatlanúl bizonyos nyugtalanságot idézett elő, de korántsem igazolta azt a rémlátást, a melytől indítva a provisorium közegei a gróf Csáky Kálmán hotkóczi és a Sváby Imre tótfalvi házában motozást rendeltek el s mindkét urat fegyverszállításban való részesség czímén haditörvényszék elé állították.

Egészen elkésett és elhibázott kisérlet volt az Almásy Pálék forradalmi terve 1864 tavaszán; a fölfedezett fegyvercsempészés és a fórészesek elfogatása nálunk is riadalmat okozott, mert hiszen Berzeviczy Emilék közel rokonai voltak Almásy Pálnak, de a vállalkozást általában nem helyeselték s a kormány okosan tette, hogy szigorúbb ítéletekkel nem keltett mesterségesen részvétet a kezdeményezők iránt.

A schleswig-holsteini háborút, melyben Ausztria győzelme éppen csak jövendő ellenségének, Poroszországnak megerősítésére szolgált, az ország teljes közönnyel nézte, sokkal jobban érdekelte a magyarokat a Garibaldi sorsa, előbb súlyos betegsége, majd diadalútja Londonban közbeszéd tárgya volt mindenütt, a róla nevezett vörös flanellingek kedvelt női viseletté váltak nálunk.

Egyébként a külsőségekben való hazafias demonstrálással akkor kezdtünk alábbhagyni, a mikor

észrevettük, hogy már senki sem dühösködik miatta. Még 64-ben is olyan levélpapírt használt mindenki, a melyen ilyen fölírások díszlettek: „Áldás hazánkra!“ vagy: „Hazádnak rendületlenül, légy híve óh magyar!“ De a magyar viselet a nöknél már 63 végén, s valamivel később a férfiak nagy részénél is veszíteni kezdte kurucz jellegét, lassanként egészen helyet adván az általános európai divatnak.

1864 elején atyám azt írhatta már egy fiatal pesti rokonának, hogy „a hivataloskodást most már mindenkinek megbocsátjuk“; neki ugyan eszébe nem jutott volna hivatalt vállalni, de mint a legtöbben, ő is szívesen látta, ha a békésebb irányzatú kormányzat végrehajtóiul a törvényhatóságokban is tekintélyes és köztiszteletben álló férfiakat nyertek meg; hiszen nemsokára az országos kormányzat élére is oly emberek léptek, kiket ó-conservativaknak ismert ugyan mindenkit de senki se tartott hazaárulóknak. Ilyenképen 1864 tavaszán — atyám tanácsát is kikérve — rokonunk, Berzeviczy Emánuel, addig királyi táblai bíró vállalta el a főispáni helyettes állását Sárosmegyében, s rokonságunk fiatalabb tagjai közül néhányan megyei hivatalba léptek.

Ebben az időben a mi házunknál is nagy változás volt készülöben: nevelönket, Strauchot, ki már deczember óta eljárt vasárnaponkint Kis-Szebenbe prédikálni, az ottani magyar-német, ágost. hitvallású gyülekezet lelkészévé választotta meg, 1864 nyarán installálták, s mindjárt meg is

házasították. Rendkívül meleghangú, hálatelt leveleket írt a távozó atyámnak, nemsokára feleségét is elhozta, hogy bemutassa „boldogsága tündérnapjainak szentélyében“, házunknál. Mi, gyermekek is érzékeny búcsút vettünk tőle, kinek sok hálával tartoztam különösen én, annál érzékenyebb volt búcsúnk, mert bizonyos tekintetben a szülői háztól való megválást is jelentette: el volt határozva, hogy a jövő tanévre szüleink úgy engem, mint Szmrecsányi Miklóst iskolába küldenek, — s ezzel véget ért a „Próbakö“ korszaka, véget ért az a boldog idő, melyet egészen a szülői ház, a családi kör meleg fészkében tölthettem; uj másnemü próbakö várt reánk: az első kilépés — a világba.

IX.

Első iskolai évek.

1864 október elején — mert akkor a tanév még októberrel kezdődött és júliussal végződött, — illő elbúcsúztatás után szüleim elvittek Kis-Szebenbe a piaristák konviktusába, a hol a harmadik gymnasiális osztályt kellett végeznem.

Szörnyü nagy esemény volt ez a családra nézve, hanem azért mindenki arra igyekezett, hogy én ennek az eseménynek a nagyságát minél kevésbbé érezzem.

Apám már két héttel előbb elvitt a konviktusba, hogy ott bemutasson s hogy én is megismerkedjem jövendő otthonommal. Pár nap múlva azután Uhlár Pál kegyesrendi tanárt — a kinek a vezetése alá voltam helyezendő — vendégül láttuk Berzeviczén, ez is olyan ismerkedésféle volt; mikor aztán bevittek végleg, szüleimnek véletlenül valami tennivalójuk akadt Eperjesen, meg Osztropatakon, így aztán másnap megint át kellett utazniok Kis-Szebenen s engem meglátogathattak. Így október folyamában nem kevesebb mint

négyszer láthattam szüleimet s a hó végén — Mindenszentek napjára — már megint én jöhettem tanárommal haza látogatóba. Hiszen Kis-Szeben alig másfél órányira van Berzeviczétől és ha néha fölsétáltunk a kis város előtti dombra, onnan már láthattuk a Feketehegyet. Pétermezőt még közelebb értük; oda még könnyebben vihettek ki tanárostul; akármikor ott találtuk magunkat a pétermezői végnélküli ozsonnák asztalánál, a fölött a bizonyos kávésabrosz fölött, a mely piros szövésü képben a lipcsei csatát ábrázolta.

Maga Kis-Szeben és a konviktus is alkalmas volt rá, hogy ott hamar otthonosan érezzem magamat. Az atyám is ott kezdte tanulmányait, egykori direktora, Kronovszky Márk még élt, bár rozoga alak volt már szegény; nem tanított többé s rossz lábai miatt földszinti szobát adtak neki, hanem egy functiót még föntartott magának: séta után a convictoroknak ő szolgáltatta ki reszketeg kezekkel az ozsonnai vajaskenyeret. Különben convictor csak kettő volt abban az évben: unokatestvérem Szinyei Kálmán Jernyéről és Bornemissza Lajos Kriványból; a következő esztendőben azután még kettővel megszaporodtunk. Bezzeg régen többeket hoztak ide nevelésbe; az emeleti folyosón végig elkormosodott arczképek függtek, hajporos, parókás úrfiak, sujtásos kabátokban, a legjobb hangzású családi nevek viselői a felvidéken, a kik ebben a Dessewffy István tábornoktól a XVIII. században alapított convictusban nevelkedtek, s néha színdarabot is

játszottak a nagy refectorium színpadján, mely még akkor is állott. Az absolut korszak aztán megszüntette ezt a kis-gymnasiumot, de 1862-ben újra megnyílt. Osztályait akkoriban többnyire városi gyermekek népesítették meg; volt köztük egy-kettő, kinek már pelyhedzett az álla, ezekre ráfogták, hogy miután a gymnasium csak négy osztályos és szüleik máshova nem küldhetik őket, annyiszor-mennyiszer végigjáratják velök azt a négy osztályt: ezáltal is csak okosabbakká lesznek valamivel. Az iskolában is akkor még fennállott a „testi fenyíték". A legvásottabb fiúkat olykor-olykor a „médium"-on, az egész osztály szemeláttára, az iskolaszolga által megcsapatták. A „scuticá"-ra, melylyel ezt az operácziót végrehajtották, jól emlékszem: szíjakból volt fonva s özlábban végződött: azt hiszem, az ütések nem voltak oly fájdalmasak, mint a mekkora jajveszékelést vitt végbe a delinquens.

Ebédnél és vacsoránál a téli kis vagy a nyári nagy refectoriumban láttuk csak valamennyi piarista pátert; az első évben Kutschera volt a házfőnök, egy régi ember, a ki még nem tudott magyarúl, Rehák pedig az igazgató; a második évben aztán atyámnak egy fiatalkori jó barátja, Várady Móricz került oda mint rector és director egy személyben, kedves, gavalléros pap, és lelkes hazafi, a ki élete végéig atyai barátom maradt. Nekem praefectusom az első évben Uhlár Pál volt, kellemes modorú, müvelt ember, kiből aztán idővel unitárius tanár lett; a második

évben Kucskovics László lett a mentorom, élénk eszü és vérmérsékletü, de a mellett tudós hajlamu fiatal pap, kivel atyám utóbb barátságot kötött, de ki már pár év mulva meghalt; én könyveiért irigyeltem őt, különösen egy pár nagyon vastag szótára volt, sokért nem adtam volna, ha az én, akkor embryóban levő könyvtáramban ilyet is bírhattam volna. Ezek a tanárok gyakran voltak velem Berzeviczén, meg Jernyén is, a hová a Szinyei Kálmán szülei vittek ki sürün bennünket. Kivülök még emlékszem a Zachár, Stanczell, Gáspáry és Fekete tanárok neveire.

Volt azután a convictusnak még egy sajátságos alakja; egy szintén inkább csak németül és latinul beszélő öreg spiritualistája a rendháznak, a kinek ez a hivatala hagyott annyi szabad időt, hogy egész müvészi ügyességgel foglalkozzék misemondó-ruhák szabásával is. Duchon Izidornak hívták, ő azonban magát foglalkozására való tekintettel „himmlischer Schneider"-nek nevezte, s ezen a néven volt az egész felvidéken ismeretes. Gyönyörüség volt a mühelyében összehalmozott sok bársony-, selyem- és brokátszöveteket nézni; munkaközben mindig énekelgetett, többnyire német s nem mindig épen vallásos dalokat. Miután bennünket, convictorokat szívesen látott magánál, meg is tanúltunk tőle egyet-mást s én színes papirosból kifogástalan casulákat tudtam készíteni.

Általán a templomi dolgok kezdtek nagyon érdekelni; szüleim már szinte féltek, hogy még

pap válik egyetlen fiokból. A kolostor közvetetlen szomszédságában áll a szép régi, csúcsíves katholikus plébánia-templom, melynek legszebb oltárát azóta elvitték — nem tudom miért — az iparművészeti muzeumba. Abba mi ritkán jártunk, mert a mindennapi reggeli istentiszteletet, a mely miatt télen-nyáron hatkor kellett kelnünk, a nagy templom és a harangtorony közé épült külön kis piarista-templomban tartották, a hol annyit ministráltam, hogy nemcsak a ministráns dolgát, hanem az egész mise rendes szövegét könyv nélkül megtanúltam.

Akkor általán a latin szóval még barátságosabb lábon állottunk, mint a mostani diákok; közel estünk még ahhoz az időhöz, a mikor az egész tanítás latin volt; ma nem tudnék olyan latin levelet összekalapálni, a minőt akkor apámnak már a kis gymnasiumból irtam. Persze atyám jól beszélt latinul és néha deák társalgásra fogott; akkor még névnapi s egyéb alkalmakra latin köszöntőket kellett irnunk s elmondanunk, s azonkivül mindenféle régi, tréfás versecskék is divatoztak, a mikkel a kis diákoknak szájukba rágták a közönséges latinságot; emlékszem egyre, mely speciális felvidéki productum lehetett, mert a latin szavakat németekkel keverte:

„Surge puer jam est fruh,
Quando pastor pellit Kuh,
Quando pastor pellit Schwein,
Jam tu debes in Schul sein.“

Az egyik tanár vezetése alatt kötelességszerüen

végrehajtott mindennapi sétáinkon — melyeken néha ott lelkészkedő s irántam melegen érdeklődő volt nevelőm, Strauch is csatlakozott hozzánk — a kis várossal és környékével ugyancsak alaposan megismerkedtünk. Szeben hajdani hires takácsai akkor már a multhoz tartoztak, kaputornyai is eltüntek, de a régi városfalakból és bástyákból maradt még elég, a sánczárkokból pedig pompás gyümölcsöskerteket csináltak. Legtöbbször a tót nevén „Svabluvká"-nak nevezett kis kénes fürdőhöz vitt a sétánk, mely túl a Tárcza vizén egy erdős hegy lejtőjén fekszik s abban az időben még csak egy-két ronda házból állott. Engem jobban érdekeltek az egyszerü, egyforma, de csinos és rendes városi házak, melyek sorai mellett utczai sétáink alatt elhaladtunk; földszinti ablakaik oly alacsonyak voltak, hogy esténkint — rendesen függöny sem lévén rajtuk — beláthattunk a lakásokba, a hol kályhatüz vagy lámpa világított be egy csöndes, meleg, családi otthont, a melyhez nekem semmi közöm nem volt, de a mely mégis — otthon volt és nekem eszembe juttatta az én otthonomat, a melytől csak másfél órányira voltam, de a mely nekem ilyenkor mégis — nagyon is távollevőnek látszott . . .

Most is emlékszem arra a téli délutánra, mikor már alig vártam az ünnep előtti utolsó leczkeóra végét; még háromnegyedet sem kongott a toronyóra, mikor a tanterem ajtaja kinyilt és benne megjelent barna gallérköpenyében

— a mi öreg inasunk; a boldogtalan azt hitte, hogy neki a tanár úrnak szóló levelet menten kézbesítenie kell, akárhol találja a czímzettet s ezért egyenesen benyitott — az iskolába. Majdnem a nyakába borultam; egy félóra mulva künn ültem a szánon, a mely fehér tájon át vitt az aranysárga nyugati ég felé, melytől sötét kéken vált el a „Feketehegy“. A rövid téli napokon előbb szállott le az est, mintsem hazaértünk volna és kigyultak a csillagok, fölkelt a hold, ezüstösre festve a hómezőt. Egyszer ilyen téli estén Tárcza és Berzevicze közt a vízparton farkast láttunk kóborolni; akkor általán még több farkas volt a vidékünkön; nem csak a juhászkutyáknak, hanem a nagy, fehér házi komondoroknak is télre vas-nyakravalót kellett viselniök, kiálló szögekkel, hogy a farkas nyakon ne ragadhassa őket.

De ki törődött ilyenkor a farkassal; óh az ilyen szánkózás holdvilágos estén, víg csilingelés közt, nyikorgó havon, prüszkölő, párolgó lovakkal — hazafelé! milyen élvezet az! Mikor befordultunk a faluba, a sok nyájas paraszthház holdsütött homlokával, kivilágított ablakaival úgy nézett ki, mint megannyi barátságos ember, a kik rendre kikönyököltek az utczára, hogy mosolyogva köszöntsék a hazaérkezőt.

A hosszabb szebeni tartózkodás után olyan sajátságos benyomást tettek rám otthon a szobák; a kolostor nagy, üres termei és folyosói után minden olyan telerakottnak, szűknek, de annál

melegebbnek, annál bizalmat keltőbbnek látszott nekem. Emlékszem, hogy abban az időben, 1865 telén kerültek házunkba az első petroleumlámpák, nagy újításképen, mert addig a házakban csak gyertya járta meg legfölebb olaj moderatorlámpa, a gyermekszobákban pedig többnyire faggyúgyertya, a melyhez mindig koppantó kellett; ilyen koppantóból egész garnitura állott mindig használatban, ma pedig ez egy, az ifjabb nemzedék előtt úgyszólván ismeretlen fogalom. Általán, azt hiszem, hogy az anyagi és szellemi közlekedés eszközein kívül az utóbbi ötven év alatt semmi téren sem értünk el oly rohamos haladást, mint a világítási eszközökben; hihetetlennek látszik az ma, hogy milyen világítással érte be az emberi szem még néhány évtizeddel ezelőtt s alig képzelhető, hogy a világító erőknek ez a szertelen fokozása az agyrendszerre valami hatással ne lett volna.

Az első kis-szebeni iskolai év végeztével letevén vizsgámat, atyám Uhlár tanárral együtt elvitt Bártfára, a hol akkor anyám mindkét nővéremmel fürdözött. Bártfa tulajdonképen Sáros-megye közönségének hivatalos nyaralóhelye, a hol hajdan a nyári közgyülést is tartották nagy vígságok között; a Tapoly- és Szekcsővidéki főnemesi és nemesi családoknak majdnem mindegyike szép nyaralót építtetett ott magának régebben, gr. Dessewffy József innen írta emlékezetes bártfai levelét Döbrentey Gáborhoz; a fürdői élet élénkségének és előkelőségének emeléséhez hozzá-

járult régente a Fáraó-bank, meg azok a lengyel nagyurak is, a kik a galicziai fürdőhelyek ujabb fellendülése előtt elöszeretettel keresték föl Bártfát. Még a mi időnkben is szépen volt képviselve ott a lengyel arisztokráczia, de a magyar nem kevésbbé: a Degenfeld-, Forgách-, Szirmay-, Vay grófi családoknak különösen sok nőtagjára emlékszem abból az időből. A ársas élet élénk volt, kirándulások, bálok sürün követték egymást. Én még tanárom ottléte alatt vele együtt látogattam meg Bártfa városát, muzeumszerü levéltárát, a melyben hóhérpallosok váltakoztak alabárdokkal, régi dómját, melynek akkor még torony hiányában csak a meredek födele ágaskodott a magasba, a zborói várkastélyt templomával, a hol az Aspremontok nyugosznak, a száz hársfát, a mely alól a Rákóczi György levelei keltezték, s fönn a falu fölötti erdös dombon Makovicza büszke várának romjait; a szegény Serédy Gáspár kápolnáját is láttam, ott, a hol szörnyet halt, mikor e vár birtokát elvesztette.

Bártfai lengyel ismeröseink közül később egy ellátogatott hozzánk Berzeviczére is: Broniewski Antal lovag, rokonszenves, élénk, szöke bajuszu, kékszemü fiatal ember, a ki galicziai birtokáról négy lovas hintón jött el, hogy egy hetet házunknál töltsön, a hol mindnyájan megkedveltük s a hol egész rokonságunkkal megismerkedett és sokat évödött az ép akkor nálunk vakáczióző Bolgár Ferenczczel, ki mint intézetbeli kis katona a „General Bösenreiter“ névre tett szert. Szeretett

Berzeviczére járni ő is, habár egyszer veszedelmes kalandot kellett itt kiállania. Husvéti öntözésre voltunk túl a vízen: a Tárcza iszonyuan meg volt dagadva és mindig emelkedő hullámokban rohant a völgyön lefelé. Visszamenet a lovak kocsinkat nem birták a sodró árból a meredekre kivájt partra fölhúzni: fölágaskodtak s a kocsi már-már oldalt dölt. Erre Bolgár Feri megemlékezvén róla, hogy ő szabad úszó, beleugrott a vízbe s úszni kezdett; ámde egy ilyen rohanó hegyfolyamban kivált katonaköpenyben nehezebb boldogulni mint úszó-dressben az intézeti uszodában; a bátor kis katonát majdnem elvitte a Tárcza, csak nehezen halászták ki az odacsödült tótok. Szüleim még utólag is halálos ijedségeket állottak ki miatta, neki azonban csak lucskossá lett egyenruhája okozott gondot s mindig azt hajtogatta, hogy mit fog ehhez a kapitány mondani?!

Azalatt az idő alatt, melyről itt beszélek, nagyot fordult a politikai világ. A haza bölcse, megfigyelve azt a békülékenyebb hangulatot, mely az 1864. év folyamában úgy a magyar nemzet körében, mint Bécsben mutatkozni kezdett, 1865 évi április 16-án kiadta történelmi eseménynyé vált húsvéti czikkét, a mely a „Botschafter“ obscurus czímére volt intézve, de a melyet sokkal magasabb helyen értettek meg és részesitettek rokonszenves válaszban. A czikk alapgondolata, hogy valahányszor még eddig valami csapást mértek alkotmányunkra, mindig a feje-

delmek voltak azok, kik mélyebb belátással és szigorúbb lelkiismeretességgel visszatértek a nemzet joga és igazságának útjára, csakhamar fényes igazolást talált az uralkodónak abban az akkor általánosan elterjedt hit szerint teljesen önkénytes, személyes elhatározásában, melyhez képest az országos gazdasági egyesület kiállítására Pestre lejött, s ez alkalommal a vezető osztrák politikusokat távol tartva magától s a tartózkodó fogadtatástól, melyben a nemzet részesítette, vissza nem riadva, kereste az érintkezést a magyarok legjobbjaival. Kevéssel később megbukott Schmerling s jött helyébe a békülékenyebb Belcredi, magyar kanczellár Majláth György lett, tárnokmester és a helytartótanács elnöke br. Senyey Pál s bár az erdélyi külön országgyülés összehívása és a törvényhatóságok visszaállításának mellőzése még a törvényeket megtagadó kormányzati álláspont megnyilatkozásának látszottak, a hatalom csakhamar megfelelt az erdélyi országgyülés követelésének és 1865 deczemberére összehívta a közös magyar országgyülést.

Az alkotmányos fordulat közeledésének első jelére sajátságos dolog történt Sárosmegyében. Szeptember végén Eperjesen a megszüntetett megyei élet legtekintélyesebb tényezői értekezletet tartottak „a politikai küzdőtér elfoglalása érdekében“. Ez az értekezlet, melyben természetesen atyám is részt vett, másnap magának a főispáni helytartónak, Berzeviczy Emánuelnek elnöklete alatt egész hivatalos formában foly-

tatódott, benne a provisoriumtól beállított megyei tisztviselők egész bünlajstromát — nevek nevezése nélkül — fölsorolták s az összes részvevők bizalmatlanságuknak adván irántok kifejezést, kivánták a megyei közönség bizalmát biró egyénekkel — lehetőleg a 61-iki tisztviselőkkel — leendő fölcserélésöket. És a megye e közvéleményével egyetértő administrator keresztül is vitte, hogy a tisztikart — mint akkor mondták — epurálták, a leggyülöltebbeket, köztük épen a vezető tisztviselöket is eltávolították s Szinyei Felix 61-iki alispán és Péchy Luczián, mint a megye közönségének jelöltjei az értelmiség túlnyomó többségének unszolására elfogadták az erre külön fölhatalmazást nyert főispáni helytartótól az első, illetőleg másodalispáni állásra való kinevezést.

Ezt lehetett úgy is tekinteni, mint az elvi álláspont feladását, de a megyének érdeke csakugyan az volt, hogy ügyeinek vezetése minél hamarább a közbizalmat bíró kezekbe kerüljön; s ekképen Sárosmegyében a tisztújítás, — melyről akkor persze senki sem hitte, hogy a közbejövő háború s a kiegyezés elhúzódása miatt csak 1867 tavaszán fog végbemehetni, — többnyire a már hivatalukban talált egyénekkel tölthette be a törvényhatóság tiszti állásait.

Ennek az elrendezésnek egyik okául azt is emlegették, hogy Szinyei Felixet mindenkép alispánnak akarták megtartani, már pedig a képviselőválasztás megelőzvén a tisztújítást, ha

öt — a mint kilátásban állott — az eperjes kerület megválasztja képviselőjévé, könnyen megeshetett volna, hogy többé alispánságot nem vállal.

Mert a képviselők is már ugyanakkor kerületenkint ki voltak jelölve: Eperjesen a még igen fiatal Bujanovics Sándor, kinek Podhorányi Nándorral kellett viaskodnia, Girálton Bánó Miklós, Bártfán Hedry Ernő, Kis-Szebenben Piller Gedeon, kinek ellenjelöltje Radványi Imre volt és Héthárson, a mi kerületünkben atyám Bánó József, a ki 61-ben volt kerületünk képviselője, ezúttal Nyiregyházán lépett föl, de atyámat azért még sem lehetett egyhangúlag megválasztani: ellenjelöltje támadt Péchy Ferencz személyében, a ki járásunknak akkor főszolgabírája volt; ugyanaz a Péchy Ferencz volt ez, ki utóbb gr. Andrássy Gyula töke-terebesi jószágigazgatója lett s kinek jeles tehetségü fia, Imre, fiatalon lett tanácsossá a külügyminisztériumban, de élete virágában elhunyt.

Októberben már nagy hullámokat vetett a választási küzdelem; a convictus ablakai alatt fáklyásmeneteket láttunk elvonulni, hol a Piller, hol a Radványi tiszteletére; egyszer az én szobámban épen képviselőválasztást játszottunk a többi convictorokkal együtt, mikor távollevő tanárom szobájának ajtaja kinyilt s egy szép magas öreg úr lépett be rajta, többek kiséretében; Piller Gedeon volt, a képviselőjelölt, a ki a piaristákat is sorra látogatta. Mikor Mindenszentek napjára tanárommal Berzeviczére rándultam, a

héthársi kerület határától kezdve számoltuk a falukban kitüzött zászlókat: mennyi van Péchy Ferencznek? mennyi apámnak?

Furcsa kortesvilág volt akkor a mi házunknál; a hány női kéz volt, mind kokárdákat gyártott, a zászlók kikészítése is nagyobbrészt otthon történt; minduntalan kortesek, kérelmezők, panaszosok jöttek-mentek s mindenkivel nagyon nyájasan kellett bánni; dinom-dánomnak vendégeskedésnek se hossza se vége. Emlékszem, hogy Mindenszentek napján — a mi Berzeviczén „Kermes“ vagyis templomavatás napja — a nagy ebédlönk hosszú asztalát körülülték urasan a berzeviczei parasztgazdák; a kik máskor az udvari nagy hársfánál alig mertek beljebb kerülni azok most egész otthonosan telepedtek le a mi székeinkre, ettek a mi asztalunkról és koczintgattak az apámmal. Eltekintve halina-ruháiktól, egészen jól festettek ebben a helyzetben; azt találom, hogy a mi tótjaink erös vonású, jellegzetes, borotvált arczai, hosszú, vállralógó többnyire barna hajfürtjeikkel egy kissé emlékeztetnek az olasz renaissancenak azokra az alakjaira, a kiket a Donatello vésöje s a Ghirlandajo ecsetje örökített meg.

Az öreg Berzeviczy Bernát, a ki már tavaszszal jött Berzeviczére s itt — saját kertje immár nem lévén — a templom, meg az apám, meg az Emilék udvarát és kertjét rendezte, szépítette, már épen el akart utazni, a mikor beköszöntöttek az alkotmányos saturnaliák, melyek-

ből ő is nagy buzgalommal vette ki részét; egyéb dolga se lévén, napestig járt-kelt, informált és capacitált, ha kellett, még csókolódzott is az elázott tótocskákkal. Az Irányi Pista bátyánk tolla is müködött; atyámat nevenapjára — mely a választás hónapjába esett — latin és magyar dystichonokban üdvözölte már mint leendő képviselőt is:

„Ut pater es laetae sobolis, sic opto praecorque
Sis mox electus jam pater et Patriae!
Sic vigeat nomen, vigeant tua candida vota
Sic applaudemus nos Theodore tibi!"

Ezeknél a latin verseknél egyébiránt nagyobb elterjedésnek örvendtek azok a tót kortesdalok, melyeket Kurucz héthársi tanitó szerkesztett s a melyeket az akkor — a „krinolinok" fénykorában — legdivatosabb „Krinolin-nóta" dallamára énekeltek. Ugyancsak Héthárson lelkes híve volt atyámnak a pohárköszöntökben kifogyhatatlan Keménszky, járási orvos, ki eléggé önzetlen volt orvos létére minden felköszöntését e szavakkal végezni: „Környékezze az állandó egészség és lebegjen a szerencse szárnyain!"

Jó kortesei mellett mindenesetre a saját köztiszteletben és közszeretetben álló személyének köszönhette leginkább atyám, hogy a november 22-én Héthárson lezajlott képviselőválasztás alkalmával Péchy Ferencz, csakhamar látván pártjának kisebbségét, visszalépett s így őt egyhangulag megválasztottnak jelenthette ki Szmrecsányi Ödön

bátyám, a ki ezúttal is, úgy mint 61-ben a választást elnöki minőségben vezette.

Deczember hetedikén atyám, ki már programmjában a Deák hívének vallotta magát, elindult az országgyülésre; zászlós kocsisor kisérte el túl a választókerület határán, egészen Eperjesig; a kisérők között volt kegyesrendi tanárom is, Kucskovics László. Pestre érkezve egyik legelső képviselői functiója volt atyámnak részt venni a magyar tud. Akadémia új palotájának fölavatásában, melynél különösen a br. Eötvös József beszédje tett nagy hatást. Másnap aztán megérkezett a „császár“ és 14-én Buda várában megtartotta trónbeszédjét, mely „nagy lelkesedéssel fogadtatott“ s a melyben a „Rechtsverwirkung“ elméletének kifejezett megtagadását jelentette ez a mondat: „Jogvesztés egyrészről, merev jogfolytonosság másrészről, kiegyenlítésre nem vezethetnének.“

Atyám még a trónbeszéd napján hivatalos volt udvari ebédre, melyre akkor még minden képviselőt meghívtak legalább egyszer; az ebéd után az uralkodó vele is beszélt, s néhány nap mulva valamennyi képviselő fogadtatáson volt az udvarnál, mely alkalommal egyenkint mind bemutatásra kerültek ő Felségénél. Ezek a dolgok mód fölött imponáltak a választó kerületben, s a jó héthársiak már azzal dicsekedtek, hogy az ő képviselőjük mindennapos a király asztalánál.

Megyénkben különben a többi kerületekben is

a már előbb a központban kijelölt képviselőket választották meg; Bánó József is bekerült Nyiregyházáról; Kassán a keresztatyám, báró Luzsénszky Pál lett képviselő, Löcsén gróf Csáky Albin, a ki éppen csakhogy elérte a törvényes kort, de rövid ideig tartotta meg a mandátumot, mert a megyék szervezésekor főispánná nevezték ki Szepesbe. Azok közül, kik atyámnak az első alkalommal képviselőtársai voltak, magam is együtt képviselősködtem még 16—20 évvel később; Bujanovits Sándorral, Bánó Józseffel, Várady Gáborral, Paczolay Jánossal, gróf Csáky Lászlóval és Albinnal, Trefort Ágostonnal, Tisza Kálmánnal, Lehoczky Egyeddel, visontai Kovács Lászlóval, Kiss Miklóssal, gróf Keglevich Istvánnal, Mocsáry Lajossal, nógrádi Szontágh Pállal, Szirmay Páilal, báró Perényi Zsigmonddal, Csanády Sándorral, gróf Szapáry Gyulával, Ivánka Imrével, Somsich Pállal, Urbanovszky Ernővel, Ullmann (Szitányi) Bernáttal és Madarász Józseffel.

Az országgyülés, melynek képviselőháza akkor a Nemzeti Múzeum dísztermében ülésezett — rövid ünnepi félbeszakításokkal — 1865 decemberétől 1866 júniusáig meddő feliratok és leiratok váltásával telt el; a képviselőház előbb az összes törvények érvényének elismerését, szóval a teljes alkotmányosság helyreállítását követelte, mielőtt a szükségesnek látszó revisióra áttér, bár e czélból a „hatvanhetes bizottság"-ot kiküldte, a kormány ellenben vonakodott a közös ügyek új, az 1848-ikitől eltérő rendezése előtt ráhelyezkedni

a törvényes álláspontra. A kormány felfogása, melyet egy kis conservativ csoport képviselt, a Deák hatalmas beszédeivel szemben a képviselőházban teljes vereséget szenvedvén, a förendiházba menekült. Atyám is híven kitartott Deák mellett, habár a conservativek kivetették rá hálójukat; sürün levelezett anyámmal és három sógorával, Máriássy Jánossal, Dobay Józseffel és Szinyei Félixel; Máriássy a „tigrisek"-hez édesgette öt, mert maga is határozati-párti volt 1861-ben; Dobay és Szinyei lelkes és föltétlen hívei s csodálói voltak Deáknak, nemkülönben anyám, a ki a mily szelíd lelkületü volt, mégse állhatta meg, hogy leveleiben szenvedélyesen ki ne keljen a Bartal György conservativ zászlóbontása ellen, rajongással szólva nemcsak Deákról, de Andrássyról, Ghyczyről és Tiszáról is, kik — ha kell — „arkangyalokként lángpallossal fogják nemzeti jogainkat megvédelmezni" nem csak Bécs, de az Apponyiak és Bartalok ellen is. Az akkor még nálunk a forradalmi visszaemlékezések iránt uralkodó érzékenységre nézve jellemző, hogy mikor egy pesti bálon gróf Keglevich Béláné mint Lady Patronesse nem akarta a hadseregbeli tisztek tisztelgését fogadni, anyám levelében érthetőnek találta ezt, mert — úgymond — „a meggyilkolt Batthyány Lajos leánya nem társaloghat a Haynau pribékjeivel".

Atyám nehezen türvén az elszakadást családjától s másrészt abban a szerény szerepben is, melyet mint képviselő vitt, lelkiismeretesen telje-

síteni akarván kötelességét, a kölcsönös vágyódásnak az lett a vége, hogy 1866 tavaszán anyám leányaival hosszabb tartózkodásra fölutazott Pestre, rokoni látogatásokkal kötve ezt össze Egerben és Debreczenben. Egerbe — a hol akkor Görgei néném lakott fiaival, a Szvorényi igazgatása alatti híres cistercita gymnasium tanulóival s a hol Máriássy püspök is rokonságunkhoz tartozott — nehéz volt az eljutás abban az időben; kocsin kellett menni Miskolczról Egerbe s onnan gyorskocsival Pestre. Én csak leveleiket olvasva képzeltem el mindazt a sok érdekeset és szépet, a mit nővéreim Pesten láttak és élveztek s visszatértök után nekiestem a hozott szinlapoknak, operaszövegeknek, melyekhez élöszóval kaptam meg a kommentárt.

Nemsokára azután oly esemény állott be, a mely az atyám pesti szalmaözvegységének is az országgyülés elnapolásával véget vetett, sőt még nekünk diákoknak is a szokottnál korábban hozta meg a vakácziót: kitört Ausztria kettős háborúja egyfelől Olaszország, másfelől Poroszország ellen. Mindkettő nagyon gyorsan folyt le s a délen elért győzelmek nem üthették helyre az éjszakon szenvedett iszonyu vereségeket. Julius 10-én már császári manifesztum jelent meg, mely elismerve a vereségeket, jelentette, hogy az uralkodó elfogadta a III. Napoleon békeközvetitését s „ujabb áldozatokra“ és „a fejedelem iránti bizalomra“ hívta föl Ausztria — és Magyarország — népeit. Julius végén a

Ministeriumok már pakkolództak a poroszoktól fenyegetett Bécsben, hogy Pestre költözködjenek, a hol már helyiségeket is béreltek számukra; a császári gyermekek a pesti Zugligetben, a Kochmeister-nyaralóban laktak, Pesten tömérdek sebesült katonát ápoltak, köztük olaszokat és poroszokat is. Julius 20-án még Tegethoff fényes tengeri győzelmet aratott Lissánál, két nappal később a Pozsony melletti Lamácsnál vagy Blumenaunál magyar földön vívott csatát félbeszakitotta a nikolsburgi fegyverszünet híre, melyet később a békekötés követett.

Nem mondhatnám, hogy erre mifelénk valami nagy izgalmat keltett a háború. Legfölebb egy pár, a hadseregnél levő rokon sorsa iránt érdeklődtünk. Emlékszem, mikor Berzeviczy Emánuel nagy örömmel jött hozzánk, mutatva a táviratot, mely szerint fia, a huszárhadnagy a königgrätzi csatát végigküzdte, a nélkül, hogy baja esett volna; hasonló hírt kaptunk Bernolák Károlyról, ki a vadászoknál szolgált s kivel Máriássy-réven tartottunk rokonságot; Mattyasovszky Farkasról az a hír jött, hogy elesett, de később a hír szerencsére valótlannak bizonyult. Sebesült katonát nem láttunk, az oroszok küszöbön álló beavatkozásáról beszéltek egyes rémlátók, de a nélkül, hogy hitelt találtak volna; még a cholera is alig jutott el hozzánk; a vereséget magát a magyarság nemcsak hogy fájdalmasan nem fogadta, hanem ellenkezőleg attól tartott, hogy a győzelem mindenkorra megfosztott volna kilátásunktól az

alkotmány visszaállítására. Nem hiányoztak hangok, a melyek még keveselni is látszottak a leczkét, mintha sajnálnák, hogy:

„az a fránya burkus már haza retirált".

Hogy azonban Magyarországon olyan hangulat, mely Ausztria megszorult állapotát forradalmi vállalkozásokra akarta volna kihasználni, tényleg nem létezett, azt a Klapka-féle betörés csekély sikere eléggé igazolta. A Deák Ferencz örökké feledhetetlen nyilatkozata megnyugtathatta az uralkodót a felől, hogy, bár egy abszolut kormány további erőfeszítésekre Magyarország részéről nem számíthat, a közjogi kérdésben a magyarok Königgrätz után sem kívánnak többet, mint a mennyit Königgrätz előtt kívántak s a mi a tizenötös-bizottság munkálatában ki volt fejezve. Azonban a sok huzavona, melylyel a kiegyenlítést Bécsben még azután is kezelték, csakugyan alkalmas volt a Deák és pártja által képviselt mérsékelt álláspontot népszerűtlenné tenni s a kiegyezés híveinek munkáját megnehezíteni.

Tehát háborúról és choleráról kevés szó esett nálunk, de annál több trichinekről, melyek 1866 nyarának valóságos rémei voltak; minden lap trichinekről írt, minden laboratoriumban trichineket vizsgáltak s a mi jó sertéseink, a magyar gazda büszkeségei, mint megannyi halálhozó szörnyetegek, egész gyászos hírbe keveredtek. A tudománynak néha mintha öröme telnék benne, egy időre megrémíteni azokat, a kik egyéb vonzóbb oldalai iránt érzéketlenek

maradván, hatalmát csak így tudják megérezni. Ilyenfélén hatott akkor a trichin-kutatás, később a baczillus-vizsgálat.

Egyébként a nyár zajtalanul, kölcsönös családi és baráti látogatások között telt le; Szmrecsányi Miklóssal sokat voltunk együtt, kezdtünk regényeket olvasni, sőt én egynek az írásába is vakmerően belefogtam, gyakoroltuk a térképrajzolást képzelt országok térképeinek szerkesztésével is s ezalatt a létező világ ismeretének köreit is tágítani iparkodtunk. Most már sürün lovagoltam, bejártam apám erdőségeit, ellátogattunk báró Mengerssen Ágostnak, a Berzeviczy Emilné özvegy vejének szép, vadregényes erdei Tusculánumába, a melyet tulajdonképen Balázsvölgynek hívtak, de a melyet Szinyei Felixné alapítója után Emil-völgyének nevezett el. Átrándultunk a Szepességbe is, a kol nekem most már alaposabban kellett körülnéznem, mert a nyár folyamában eldöntötték az intéző hatalmak, hogy az ötödik osztályt a löcsei kath. gymnasiumban fogom végezni.

A nyári szünidő azonban nem érhetett véget egy a szükebb családi és helyi köröket mélyen megrendítő tragikus eset nélkül. Berzeviczy Gézát, a Josua legifjabb fiát, ki ép akkor szerezte meg az ügyvédi diplomát, Daróczon, vadászás közben közvetetlen közelből megserétezte egy az ottani háznak, vadászati dolgokban járatlan vendége. A sérülést eleinte mindenki kicsinyelte s a sérült fájdalmait érzékeny természetének tulajdonítottuk;

de csakkamar kiderült, hogy a lövés a hátgerinczig hatott és szegény Berzeviczy Géza néhány nap mulva iszonyú kínok közt meghalt. Esete roppant részvétet keltett, a temetésre kivonultam én is, a koporsó előtt, kivont karddal, melyre czitrom volt felszúrva, mellettem pedig egy kis leány tányéron vitt immortel-koszorút; fiatal férfiak temetésénél falun akkor ez a szokás járta. A temető-dombra a rekkenő höségben feljött az egész atyafiság, többek közt Guminszkyné is, Berzeviczy Berta, egy beteges, kissé exaltált asszony, ki a sok zokogástól éjjel vérhányást kapott s reggelre meg volt halva; így három nap alatt két családbelit temettünk el.

Annak a nyárnak az emlékeiben már élénk szerepet visz egy nálamnál jóval idősebb, akkor mintegy harmincz éves, de szellemének komoly iránya mellett nagyon fiatalos kedélyü rokonunk, kihez idővel szorosan csatoltak hozzá a rokonszenvnek és barátságnak akkortájt még csak füződni kezdő kötelékei.

Berzeviczy Edmund volt ez, az Emil és Thekla legidősb fia, később néhány évig Sárosmegye alispánja, kinek főkép családunk meglehetősen ismeretlen történetének föltárására irányuló írói tevékenységét, mely már a hatvanas években kezdődött s csak néhány évvel ezelőtt bekövetkezett halálával szakadt meg, a Történelmi Társulat emlékbeszédre méltatta. Engem akkor víg kedélye, mókái, ötletes mondásai és húmorosan alkalmazott idézetei vonzottak hozzá leg-

inkább, de haladó korommal nőtt tiszteletem és szeretetem az ő ép oly eredeti és érdekes, mint nemes és értékes egyénisége iránt. Külseje, mint mondják, unokatestvéréhez, Almássy Pálhoz, a 49-iki képviselőházi elnökhöz hasonlitott, kit nem simertem. Már fiatal korában hivataloskodott, s később néhány évig megyénk kormányzatát vezette; nagy esze, képzettsége, lelkiismeretessége és szeplőtlen jelleme őt mintaszerü hivatalnokká is minősítették, de érzékeny kedélye és ideális, a viszonyokkal megalkudni nem tudó gondolkozása nagyon is könnyen hozták őt a „politika exigentiáival“ és az emberi gyarlóságokkal összeütközésbe. Ezért — bár veje volt az akkori főispánnak, Szinyei Felixnek, — nem lehetett őt, mint alispánt maradásra bírni, s mikor később Kassa és a sárosmegyei városok főispánságával kinálták meg, annak kedveért sem akart többé elszakadni megkedvelt falusi otthonától, gazdaságától, erdőitől és gyümölcsösétől s csöndes levéltári tanulmányaitól. A mi azonban legsajátosabb és legérdekesebb vonása volt lényének, az szellemének zárkózott élete mellett is nagy sokoldalusságában nyilatkozott meg. Alig tudok rá példát, hogy valaki annyira visszavonulva a világtól, müveltségét mégis nem csak el nem hanyagolni, de azt ugy gazdagítani tudta volna mint ő s úgy meg tudta volna őrizni fogékonyságát minden nemes és jó iránt, az új iránt is, a mit a kor változása, a viszonyok fejlődése fölszínre hoz. Halálával oly szellem költözött el, melyet kora

nem értékesíthetett úgy mint megérdemelte volna, melynek fényében csak kevesen gyönyörködhettek s melynek elvégzett munkája nem ad teljes fogalmat erejéről és gazdagságáról.

Beköszöntött az ősz és Lőcsén nem lévén cholerajárvány, az ottani gymnasiumban a tanítás a rendes időben vette kezdetét. Szüleim oda vittek és Svábv Nándor igen tekintélyes ügyvédnél, ki később, a szervezéskor törvényszéki elnök lett s kinek nejével Görgeyék révén távoli rokonságot is tartottunk, helyeztek el. Más érzelmekkel keltem át a szepesi határhegységen most, mint mikor vendégségbe vittek a rokonokhoz. De azért szépnek lászott most is az út, melynek legmagasabb pontjáról, zúgó fenyveserdők között elterülő tisztásról gyönyörü kilátás nyílik egyfelöl a távolban kéklő Tátra-hegylánczra, másfelöl a Branyiszkó emlékezetessé lett hágóját kétfelöl szegélyező hatalmas. erdős hegyekre. Valamivel tovább haladva, letekinthetünk Szepesvár romjaira, a Csáky grófok mindszenti kastélyára, melyről azt mondják, hogy annyi ablaka van, a hány napja az évnek és Szepeshely kéttornyú püspöki székesegyházára. Kevés oly összhangzatos középkori képet ismerek, mint ennek a még ma is magas fallal, bástyákkal körített püspöki várnak a látványát, a mint a mellette elhaladó utas előtt föltárul: a magas fal mögül meredez ki a szép román stílü templom csúcsíves járulékával, a Zápolyák pompás sírkápolnájával. Innen kezdve az utat hajdan egész

Lőcséig mértani egyenes vonalban építették; akkor az volt a virtus: ki nem térni a hegynek, a minek következménye, hogy a mészkőtől napfényben szinte vakítóan fehér úton legnagyobbrészt még most is hol hegynek, hol hegyről, folyton változó tempóban járnak a kocsik.

Svábyéknál harmadmagammal voltam szálláson; Heley János és Bekényi Béla voltak társaim, mindketten hegedüszóval kisérték tanulásomat, mindkettőt elvittem az ünnepekre magammal Berzeviczére is; azután később az élet még egyszer-másszor összehozott velök.

Az iskolában itt már kevésbbé kedélyesen mentek a dolgok, mint Kis-Szebenben; többen voltunk, sok tanárral volt dolgunk, a kikkel csak a tanteremben jöttem össze, nem a szülői s rokoni házak ozsonnaasztalánál is, s a kik a tantárgyak nagy részét majdnem kizárólag német nyelven adták elő. Legtöbb bizalommal voltam osztályfőnökömhöz, a franczia eredetü Salamin Leóhoz. A vallástant németül kellett tanulnom nekem is; a latin nyelv tanára nem mutatott különös hajlamot a magyar fiuk iránt, általán volt az intézetben egy pár professzor, a ki erős panszláv hirében állott. Legjobban rászolgált erre egy Čulen nevü igazgató, kit már a 67-iki minisztérium hozott oda s a ki oly vakmeröen üzte a szlavizálást, hogy nemcsak tótul beszélt a magyar tanulókhoz, hanem magyar neveinket az érdemsorozatban eltótositotta, így Csákyból Čakyt, Berzeviczyből Brezoviczkyt csinált, míg

végre észrevették a hibát és eltávolitották a tót apostolt Löcséről.

Akkor még a tanügyi hatóságok ugy vélekedtek, hogy a diákoknak egy csöppet sincs ártalmukra az, ha télen-nyáron templomoztatják őket; bizony nekem is néha csikorgó hidegben, még teljes sötétségben, gyakran bokáig érő hóban kellett reggelenkint Löcse utczáin végigbaktatnom. Mert Svábiék a város keleti kapuja közelében laktak, a kath. gymnasium pedig akkor is a délnyugati kapu szomszédságában levő egykori jezsuita-kolostor udvarában volt elhelyezve. Az ezzel összeépült „régi minorita“, egy ideig jezsuita-templom volt az istentisztelet helye; szép, magas csúcsíves épület, mely belső diszét a barokk-kortól kapta, csonka tornya rátámaszkodik a városkörfal félig rombadőlt kapubástyájára, a mely itt különösen meredek lejtőre néz le, annak a dombnak a lejtőjére, melyre az egész, még ma is várfalak közé szorított városka ráépült.

Nagyon megszerettem a regényes bástyasétányt, mely körülfut majdnem az egész város körül és váltakozó panorámában mutatja a Fátra középpontját: a Királyhegy méltóságosan szétterülő nagy hegytömegét; tovább az „Őzhegy“-et, mely mögé a Tátra rejtőzik, a mai Löcse-Füred erdős völgyét kanyargó útjával és a meredek Máriahegyet, apró kápolnákkal jelzett állomásaival, tetején pedig, a szétnyiló erdő lombkapujában a búcsújáró-templomot, a melybe a mi vidékünk

ájtatos hívei is elzarándokolnak évenkint s a hová mi diákok is — bár inkább csak eprészés, erdei kóborlás kedvéért — fölsétáltunk néha.

A város keleti szélén — a hol legkönnyebben voltmegtámadható, a hola rejtekajtóra festve látható az áruló „löcsei fehér asszony“ alakja — Görgő felé, kopár halmok emelkednek, melyek legmagasabbika az akasztófa-hegy nevét viseli; oda jártam ki legtöbbet, nem csak azért, mert legközelebb esett lakásomhoz, hanem főkép a miatt, hogy innen már látni lehetett a Tátra hegylánczát, a melyet — mint löcsei gyermek — valószinüleg innen pillantott meg először a nagy magyar festőművész, id. Markó Károly is.

A Tátrával azután — bár eleinte csak a távolból — alapos ismeretséget kötöttem; ismertem névszerint minden csúcsát, völgyét s lerajzoltam gyakran ormainak gyönyörü lánczát. De a mit az ember távolból megszeret, azt közelebbről is ismerni vágyik. Tavaszszal, mikor már nagyobb kirándulásokat lehetett tenni, a szabad napokat — akkor nem csak a vasárnap, de a csütörtök is egészen szabad nap volt — többször használtuk föl arra, hogy néhány tanulótársammal elgyalogoljunk a Löcsétől éjszakra, Dvorecz falu fölött fekvő Gehól-hegyre; ez legmagasabb pontja lévén a vízválasztó löcsei hegységnek, innen a szemlélő egyenesen lepillanthat a Poprád széles völgyébe, melyből minden előhegy nélkül közvetetlenül emelkedik föl a Magas-Tátra. A látvány szinte megdöbbentően nagyszerü. A Tátra páratlan

szépségének a titka éppen az, hogy aránylag sík területről tör az ég felé, mint egy álomképszerüen, hirtelen fölmerülő, egészen elszigetelt világa a havasi élet és természet csodáinak. Lenn még jól termő mezők, kertektől környezett városok, feljebb rengeteg erdőség zónája, melynek sötét színéből csak itt-ott villannak ki fehér házak: a hegyek aljába épített fürdőhelyek, melyet csak itt-ott szakítanak meg mély völgyek, ezüstösen csillogó, sziklákon végigzuhogó patakokkal; még feljebb a törpefenyő birodalma már csak olyan, mint egy kopottas, elrongyolt szönyeg, a melybe fogyatékosan burkolódznak a meredek lejtők; s legfelül a tiszta, kék sziklaormokat, iszonyu szakadékok tagolják szét, bennök örökhó sávjai, fölöttük kóválygó felhök, melyek hol itt, hol ott kapnak el egy csúcsot szemünk elöl, feküsznek rá egy csipkézett gerinczre s vetnek hirtelen árnyékot a veröfényes zöld hegyoldalra.

És én néztem, néztem ezt órahosszant s úgy éreztem, mintha a két szemem nem volna elég magába fogadni mindezt a csodát; néztem, hogy tündököl olvadozva a maga örök birodalma határán a hó, hogy vonul följebb utolsó hírmondója a télnek, mely „nyaralni vad bérczekre költözött“, miközben mellettem harsogva szállt ég felé a pacsirta, megszólalt a tücskök zenéje, diadalmasan újjongott a tavasz . . .

Nagy tavaszodás volt az a hatvanhetediki!

Tavaszodás a természetben és a szívekben is, a reményeiket teljesülni látó honfiúi szívekben.

Éreztük, hogy ez már nem a hatvanegyediki csalékony kikelet; keserü tanulságok ideje volt a közbeeső lustrum. A nemzetnek súlyos szenvedések árán megadta a sors azt, hogy legyenek vezérei, a kiket igazi harczok és viszontagságok megpróbáltatásai edzettek erre a hivatásra, legyen olyan hite a jövendőben, a minőt csak az érez, ki már szembenézett a kétségbeeséssel, és legyen olyan öröme az életében, a minő csak egy halálos betegségből fölgyógyultnak szokott lenni.

Ez az önbizalom, ez az életöröm, igaz, hogy sok csalódásba is belévitt; egyszerre optimisták lettünk, százával termettek az egetvívó titánok, a „Hübele Balázsok", a „Délibábok hősei". De azért szép kor volt az mégis, szép azoknak is, a kik a nagy nemzeti fölbuzdulás unisonojába csak a gyermekhangok discantóját vegyíthették belé.

A kietlen huzavona megszakítását előidézett fordulatot nálunk a közvélemény általában báró Beustnek 1866 október végén külügyminiszterré történt kineveztetésével hozta összeköttetésbe; kétségtelen, hogy ő mindvégig nagy támasza volt a kiegyezés ügyének. Az országgyülést november 19-ikére ujra összehívták, atyám is fölutazott Pestre, a hol előbb csatározások folytak a Deák pártja s a „tigrisek" és szélsőbaloldaliak közt, míg a Deák deczember hatodiki beszédje a békülékenyebb álláspontot juttatta diadalra. Hanem azért mégis februárig kellett várni, míg az Andrássy-minisztérium megalakúlhatott, melynek

tagjai nem voltak ugyan egyformán ismertek és kedveltek, de mely a maga egészében mégis megalakulása perczében, mint a régóta oly epedve várt alkotmányos szabadság és önrendelkezési jog meghozója, óriási népszerüséggel bírt az országban.

Valóságos lelkesedési láz ragadta meg a nemzetet; február 18-ika táján minden legkisebb városban fáklyászenéket, kivilágításokat rendeztek; természetesen Lőcsén is. Svábyék ablakára én készítettem a „transparens"-táblát, mely a magyar czímert hazafias köriratba foglalva tüntette föl: a fáklyásmenetben nekünk diákoknak is szabad volt részt vennünk, éltettük torkunkszakadtáig a „független felelős magyar minisztériumot" s nem bántuk, hogy az arczunk egészen kormos lett a fáklyafüsttől.

Hanem azért a nagy lelkesedés közepett sem volt a kormány helyzete rózsásnak mondható: künn a leskelődő reactió, benn egy gyakran kiméletlen fegyverekkel küzdő ellenzék, melynek egy része keveselte a kiegyezést, más része a tiszta personal-uniót akarta, magában a kormány táborában mérhetetlen, kielégítést váró igények és ambitiók, — s ilyen körülmények között kellett a kiegyezési művet törvény alakjába önteni s az ország újjászervezését végrehajtani. Márczius végére készen voltak a kiegyezéssel, következtek a megyék szervezése s a koronázás előkészületei: egy sereg belpolitikai kérdés is mozgásba jött, atyám is benyujtott egy törvényjavaslatot a

curiális zsellérségek ügyében, mely, a felvidéki viszonyok szempontjából nagyfontosságu kérdésnek tanulmányai már több év óta foglalkoztatták.

Sárosmegyében — lemondván Berzeviczy Emánuel főispáni helytartó — sokan már akkor a Szinyei Felix főispánságát emlegették; főispánunk azonban gróf Erdődy István lett, a makoviczai uradalom tulajdonosa, egy sok jóakarattal s kedves modorral bíró nagy-úr, a kit bevonulásakor díszes bandériummal fogadtak. A tisztujítás nem folyhatott le némi dissonantiák nélkül. Sokan atyámat kivánták volna másodalispánnak, de ő kitért az elől a vád elől, hogy két sógor osztozik az alispáni székeken; azt az elvet, hogy a 61-iki tisztviselők mind újra helyökre állíttassanak, nem lehetett a maga teljességében megvalósítani.

Lőcsén is volt bandérium és hosszu kocsisor, mikor a főispán bevonult, kinek személyében a Csákyak örökös főispánsága ujra föléledt. Emlékszem, a Sváby-ház kapuja előtt állottam, mikor a hosszu menet közepén díszes fogaton egyedül ülve, mint halvány, vézna, kissé beteges kinézésü, de szellem- és lélekteljes tekintetü ifjut láttam meg először életemben gróf Csáky Albint, a ki rövid képviselősége után elfoglalván ősei helyét Szepesmegye főispáni székében, megilletődötten komoly arczczal fogadta az öt minden oldalról környező hódolatot. Kineveztetése által szabaddá levén Lőcse képviselői mandátuma, megindult a választási mozgalom, mely bennünket diákokat is — habár csak elméletileg — két

táborra szakított. Görgey Géza görgöi földbirtokos — később hrádeki kincstári uradalmi praefectus — küzdött a pálmáért Breuer Sándorral, a ki utóbb a szepesi városok főispánja lett. Mindkettő deákpárti lévén, elvi különbség tulajdonképen nem volt közöttük, a városi polgárság azonban — mely számbelileg nagy kisebbségben volt a falusi választókkal szemben — elvi kérdést csinált belőle, hogy Lőcsén városi ember legyen képviselő, ne falusi gentry, s e törekvésével megbukott, mert a pálmát mégis Görgey vitte el, bár nem nagy szótöbbséggel.

A koronázásra készülő nemzet ünnepi hangulatának ragyogó, sima víztükrébe nagy követ dobott Kossuth Lajos egy héttel a nagy nap előtt a Böszörményi László lapjában közzétett, Deák Ferenczhez intézett híres nyílt levelével, mely keserü hangon elitélvén az egész kiegyezést, melyben ő „a nemzet halálát“ látta, roppant izgalmat keltett országszerte s még későbbi következményeiben is szenvedélyes politikai harczok szülője lett.

Ma szinte hihetetlennek tünik föl az a rokonszenves hang, a melyen akkor Robert Hamerling, az osztrákok jeles költője üdvözölte a magyar koronázást a Pester Lloyd június 8-iki ünnepi számának élén. Így jellemezte benne a magyar nemzet diadalát:

„Im Busen glühend und schmerzgedrückt,
Im Haupte verstandesklar:
So hast du gekämpft, so hast du gesiegt,
Hochherziger Magyar!

Mit festem Muth und mit Klugem Sinn
Unblutig erkämpft im Gefecht,
Fällt in den Schoss dir als neuer Gewinn
Dein tausendjähriges Recht!

— — — — — — — — — —

Drum werden sich spiegeln gesegnet und hold
In des Isters brausendem Tanz,
So lang er die Woge zum Pontus rollt,
Die Sterne des Ungarlands!“

Osztatlan és minden utógondolat nélküli lelkesedés, sőt elragadtatás volt az, mely ama napokban különösen a királynő ragyogó alakját környezte. Hogy egyébként a közvetetlen részvevők és szemlélők nem voltak egészen mentek a mult emlékeiből és a jövő aggodalmaiból reájuk nehezedő árnyaktól, azt atyámnak a koronázás napján naplójába jegyzett e szavai is igazolják:

„Ferencz József ausztriai császár magyar királyúl megkoronáztatott, nem oly lelkesedés között azonban, minőt a magyar nemzet koronás fejedelme iránt érezni szokott, minek oka részint a múlt, a mennyiben az országban alig van család, mely legalább egy tagját ne vesztette volna el 1848 óta a csatamezőn vagy a vesztőhelyen, nincs ember, ki ne érezte volna az 1849-ben behozott absolut rendszer mindennemü zaklatásait; másrészről oka a nem nagy mértékben nyilvánuló lelkesedésnek az, hogy a szelső baloldal, fölbiztatva Kossuth Lajos nyilt levele által, bár országgyülési tagjainak száma csak 13, a magyar nép alsóbb rétegeiben az országgyülés

többségét hazaárulás gyanujába hozni iparkodik s így a többség lelkesedési nyilatkozatait is ellennyilvánulásokkal elhomályosítani szeretné. Különben nem is lelkesedés az, mely az országyülés többségét az osztrák császárral való kiegyezkedésre, Ausztria népeivel szövetkezésre és törvényes alapon fejedelme megkoronázására bírta. Indokaink: hogy véget vessünk valahára oly állapotnak, mely az eddigi 18 év alatt annyi emberéletet s annyi vagyont nyelt el, mely nemzetiségünk kiirtását tüzte ki czéljául s mely milliárdokat szedett föl a szabadság elnyomására. Igaz, hogy ezek elegendő okok a végelszakadásra, de ez nem megy forradalom nélkül; a forradalom következéseit mi magunk érezzük, érzi szegény Lengyelország, mely Európa által fölbiztatva, de magára hagyatva lett. Indokunk még a kiegyezkedésre a keleti népek külön érdekei és mindent absorbeáló természete, míg ellenben egy Ausztriával való szövetségben a magyar elem a sorstól vezérül van szánva, neki köszönhetvén Ausztria is alkotmányosságát". . .

És sötét árnyékot vetett a sors kevéssel később a népével kibékült, dicskoszorúzott uralkodó homlokára is. Június 8-án volt a koronázás Pesten, június 19-én lötték agyon mint bitorló, békerontó idegent Queretaróban a mexikói föl-kelök Miksa császárt, királyunk öcscsét, a Habsburg-Lotharingiai uralkodóház egyik legrokonszenvesebb, legjelesebb tagját, ki igazán ideális vágyaktól és törekvésektől vezetve adta magát

oda a lelketlen európai hatalmi politika hamar elhasználandó játékszeréül.

A helyreállott alkotmányosság természetesen nagy lendületet adott minálunk is nemcsak a politikai, hanem a társadalmi élet mindennemü nyilvánulásainak is. A koronázási ajándéknak a 48—49-iki honvédek javára való visszaajándékozásában megnyilatkozott nemes és magasztos kiengesztelő gondolat országszerte mozgalmat keltett a honvédalap gyarapítása érdekében; augusztusban hangversenyt rendeztek e czélra Eperjesen is. A megyei közgyülés alapot létesített Dessewffy Arisztid szobrának Eperjesen leendő fölállítására; a szobor ugyan mindeddig létre nem jött, de a vértanú-tábornok képét lefestették a collegium díszterme számára s az alap jövedelmét egyelőre a visszaállított jogakadémia egyik tanszékének dotatiójához csatolták. A sors úgy akarta, hogy ezt a tanszéket elsőként 1878-ban éppen én foglaljam el.

Az eperjesi Collegium is akkor, 1867 szeptemberében ülte 200 éves fönnállásának emlékünnepét, melyet az épület fölállítandó második emeletének alapkő-letevésével kötöttek össze. Erre a czélra Rochlitz Béla, a collegium egykori tanítványa, mint ausztráliai lakos indított először gyüjtést. Az ünnepélyben, melyre atyám engem is elvitt, az ország sok kitünősége vett részt: báró Prónay Gábor evangelikus egyetemes felügyelő, Máday superintendens, Zsedényi Ede, Dózsa Elek képviselőházi alelnök, Gaganyecz

eperjesi gör. kath. püspök s mások, de legnagyobb figyelem és érdeklődés tárgya az emigrációból csak nem rég hazatért Pulszky Ferencz volt. A templom szószékéről Bánó József és Vandrák András mondtak beszédet. Irányi István latin ódát írt s szavalt el ez alkalommal; az üdvözlésekkel összekötött kalapácsütések sorát Zsedényi kezdte meg. Mélyen emlékezetembe vésődött Pulszkynak egészen sajátságos egyéniségét jellemző pohárköszöntője a díszlakomán. Ő, úgymond, élete nagy részét gyakorlati gondolkozású nemzetek, az angolok és amerikaiak között töltötte; nem szereti a szóvirágot, a sok beszédet; hanem azért mégis meg van győződve róla, hogy a mit mondani akar, tetszeni fog; ezennel alapít ezer forintot a Collegium javára . . . Az összegyült nagy közönség tapsolt ugyan, de azért mégis mindnyájunk érzése az volt, mintha az előrebocsátott szavak nem lettek volna alkalmasak a tetszés fokozására.

A hatvanhetediki nagy tavaszodás a mi családi életünkben is bimbót fakasztott. Rózsi nővérem, ki még nem töltötte be tizenhatodik évét, a kit csak, mert korán nagyra nőtt, úgyszólván függelékképen, hogy ne keljen otthon hagyni, vittek el egyszer-másszor valami mulatságra, hamarosan menyasszonynyá lett: Máriássy Ferencz szepesi földbirtokos menyasszonyává. A vőlegény nem a rokonságunkbeli, hanem a protestáns Máriássyak közül való volt, egyetlen gyermek, akkor már harminczadik évét meghaladott, erőteljes, magas,

kissé kövér, de szép szőke férfi, a ki fiatalabb éveiben mint huszártiszt szolgált s abban az időben halván meg atyja, átvette birtokai kezelését. Különösen élénk, beszélő, nagy, kék szemei voltak, melyek versenyre látszottak kelni ajkának kellemes, mindig érdeklő és vonzó beszédjével s melyek akkor is fölragyogtak, ha zongorán vagy cziterán ábrándos, kissé mélabus zenei gondolatait tolmácsolta. Volt lényében valami lágyság, a mi annál inkább vonzott, mert egy olyan hatalmas, nagy termetü férfi alakjában testesült meg. Mikor elöször vidékünkre jött s Daróczon, Berzeviczén megfordult, minden másra inkább gondoltunk volna, mint arra, hogy szeme éppen ezen a fesledező bimbón, ezen a bájos gyermekleányon fog megakadni. Aztán láttuk, hogy a vígkedélyü, csevegő, nevető Rózsikánál a nem várt hódolat fölötti naiv csodálkozás, szinte ijedelem, hogy változik megilletődéssé, érdeklődéssé, hogy kezd szép barna szemei sugártörésében az érzelmeknek egy eddig ismeretlen új világa derengni, láttuk, hogy a cziterajátékból fölajánlott önkénytes leczkék mind hosszabbakká válnak, az új ismerösöknek mind több mondanivalójuk akad, és egy löcsei bál után a kedves haraszti kastélyban, jó nénénk, Máriássyné varázsló kezei alól egyszer csak mint mátkapár kerültek elő a fiatalok.

Ez márcziusban történt; atyám akkor Pesten volt és anyám repeső kebellel hosszú leveleket írt neki gyermekök szívének nyíló tavaszáról, és

leveleinek minden sorából kihangzott az áldás, a fohász, hogy az a tavasz hosszú boldogság hozója legyen . . .

Szeptember hóban, Rózsi nővérem tizenhatodik születésnapján volt az esküvő; férje elvitte őt márkusfalvi otthonába, a mely a Hernád partján fekszik, közel Haraszthoz.

És mi azóta úgy éreztük, mintha a berzeviczei régi ház ablakain kevesebb napsugár hatolna keresztül.

X.

Pesten.

Eperjesről éjjeli gyorskocsi vitt Kassáig, hogy ott atyámmal együtt vasútra szálljak — először életemben és elinduljak Pest felé, a melyet természetesen szintén először életemben voltam meglátandó 1867 őszén, a kezdődő tanévvel.

Kassán kora hajnalban — még éjjeli sötétségben — ültettek be bennünket sok más utazóval egy kocsiosztályba; az útitársak egy része ismerős volt, a többi azzá lett a hosszu nap folyamában, mert öreg este volt, mire szerencsésen megérkeztünk a fővárosban, lévén akkor még Pest útja Kassa felől a tiszai vaspálya, a mely Szerencs-Tokaj-Nyiregyháza-Debreczen-Püspök-Ladány-Szolnok-Czegléden keresztül vitt, tehát nagy kerülő volt a mostani miskolcz-hatvani vonalhoz képest.

Pesten ideiglenesen atyámnak abba a Kecskeméti-utczai lakásába szállottunk, melyet egyedüllétében használt, csak később költöztünk nagyobba, miután el lett határozva, hogy anyám is feljön

hajadon növéremmel a télre. Az első nap délelőttje még szabad lévén, atyám magával vitt az épen csak akkor ujra megnyílt képviselőházba s elhelyezett a karzaton. Akkor a képviselőház átmenetileg az Akadémia új palotájának nagytermében ülésezett, addig tudniillik, míg a Sándor-utczai úgynevezett „ideiglenes“ országházat, mely azonban tényleg harminczöt évig szolgált e czélra s ma is fennáll, eredeti, czélszerütlennek bizonyult hosszukás alakjából átalakították amphitheatralissá. Az Akadémia termében hosszu asztalokat helyeztek el s köréjök nádszékeket, így tanácskoztak a képviselő urak, kik közül én csak a legnagyobb nevezetességeket tudtam képeik után megismerni, például Lónyayt, ki sokat sürgölödött, mert az első önálló magyar állami kölcsönt kellett a Házban letárgyaltatnia; vaskos táskája volt — talán belefért volna az egész kölcsönpénz, s egymásután ette a czukorkákat; a keserüségek — később következtek. Az öreg Szentiványi Károly elnökölt, Deák Ferenczet akkor még nem láthattam, csak később.

Ilyenképen Pesten véletlenül előbb láttam meg a képviselőházat, mint az iskolát, a mely végett atyám fölvitt; hanem másnap már eljutottam oda is. Hü maradtam — a piaristákhoz, az ő gymnasiumukban iratkoztam be a hatodik osztályba: igazgató akkor Trautwein Nep. János volt, a ki a hittant is tanította; osztályfönök Lengyel József, a latin nyelv tanára; tanáraim voltak Kalmár Endre, a későbbi rendfönök,

kinek előadásait az ókori történelemből néha egész elragadtatással hallgattam s róluk pontos jegyzeteket készítettem. Lévay Imre, a kit azután szintén rendfőnökké választottak, továbbá Cseh Ferencz, Császár és Bánóczy, később Arányi és Budaváry. Osztályunk rettentő népes volt: hetvennyolcz volt az összeírt tanuló; ilyen tömegben igazi iskolatársi pajtásság, a minőhöz eddig szokva voltam, ki sem fejlődhetett; nem is ismerkedtünk meg mindnyájan, barátságot vajmi kevesen kötöttünk. Egyik szomszédom Fábián Lajos volt, a költő és fordító Fábián Gábornak a fia; ehhez el is jártam, atyjával is, a kedves öreg úrral, ki atyám képviselőtársa volt, megismerkedtem. Másik szomszédom, Fejérpataky Kálmán, a mostani akadémiai ügyész, felvidéki családból való volt, melylyel szüleim is barátságot tartottak, Az előttem levő padban ült Wlassics Gyula, kivel húsz évvel később ujítottuk meg a barátságot, azután Benyiczky Gábor, a ki fiatalon halt meg, Tallián Dénes, a későbbi báró és külügyminiszteri tanácsos, Pertik Ottó, a mostani egyetemi tanár, ki mindig első eminens volt. Jó kedvében néha a hátamon dobolt kezeivel a Trefort Ágoston egyetlen fia Ervin; mögöttem ült, kedélyes, szókimondó fiú volt, kinek erőteljes, vérmes külseje hosszabb életet sejtetett, mint a minőt megért. Összebarátkoztam még Egan Lajossal, a ki jeles technikusa lett a kereskedelmi minisztériumnak és Szilasy Istvánnal, kinek atyja — Pestmegye akkori alispánja — rokonunk volt.

A jó öreg Lengyel József tanárunkat, a kinek nagy tokája volt, halántékán vukkliba csavart haja, és pápaszemét föl- s letologatta a homlokán, sokszor lerajzoltam, a körülöttem ülök nem csekély gaudiumára; a túlnépes osztály elősegítette az észrevétlen „gyors rajzolást“, melyhez a Vagáts és Schibinger gyakorló-könyvének történetei is bőven szolgáltatták az anyagot; kedvelt tárgy volt például a spártai egyszerüségéről híres hadvezér és király, Agesilaos, „qui solo pallio indutus ambulavit“. Egyszer azonban környezetem derültsége árulómmá lett s akkor egy időre szétültették az incselkedő társaságot. Különben rajzolási kedvemet akkoriban rendszeres mederbe igyekezett terelni Engerth Vilmos tanár, kinek rajzóráiban egy váczi-utczai házban vettem részt, s a ki még magyar és német nyelven hirdette a maga iskoláját.

Nagy rokonszenvet éreztem egy fiatal kegyesrendi tanárunk iránt, kit Bánóczynak hívtak; a magyart tanította s én egyszer egy irásbeli dolgozatot mutattam be neki, melyben akkori rajongásomat a „Karthausi“ stílje iránt szabad szárnyra eresztettem; valami szörnyen fellengős elmélkedés lett belőle; emlékszem, így kezdődött: „Egy hegytetőn állok, háromezer láb magasban...“ Bánóczy veres tintával egy oldalt teleírt a gyakorlat-füzetemben, csupa jóindulattal, sőt némi buzdítással is megmagyarázván, hogy nem kell mindjárt a felhőkön lovagolni, jobb szépen leszállni a földre s úgy tanulni — járni. Nagyon

elszégyeltem magamat s a tanóra után utolsónak akartam kisompolyogni, hogy Bánóczy észre ne vegyen. De ő az ajtóhoz állott és bevárt s a folyosón végigkisérve, még egyszer behatóan kifejtette, hogy miben tévedtem. Megköszöntem neki szépen, abban a reményben, hogy még sok jóra fog tanítani; de ez a reményem nem teljesült; tüdővészes volt már akkor s kevéssel később abba kellett hagynia a tanítást. A baj hamar végzett a fiatal emberrel; nemsokára temetése alkalmából kaptunk — szabad délutánt.

A piaristák társháza és gymnasiuma egyike azoknak a kevés épületeknek, a melyek azon idő óta, melyről itt beszélek, mind máig külsőleg változatlanok maradtak; egyébként igazán nehéz a mai nemzedéknek azt a Pestet és Budát elképzelnie, a melybe én kerültem 67-ben. Nem csak kisebb és szerényebb, hanem egészen más város volt az akkori. A pesti és a budai oldalon egy-egy pályaudvar volt, a pesti a mostani nyugati pályaudvar helyén; Sugár-út, Külső nagykörút természetesen nem léteztek, a mai belső körút legélénkebb forgalmú helyein félig a földbe nyomott földszintes viskók álltak roskadozó födelekkel, pl. a Két pisztoly-épület a Calvin-téren; híd egyetlenegy volt a Dunán, a lánczhíd; sikló nem létezett, hanem az alagút kapuja fölött az úgynevezett Elypsen czukrászda és ülőhelyek terültek szét, olyan Hangl-kioszk féle, a hol néha a zene játszott s a hol az elegáns világ ozsonnázni szokott. Lenn a hídfőről jövet balra egy nagyon

szerény és egyszerü színház nyílt meg kevéssel előbb; a homlokzatára az volt írva: „Hazafiság a nemzetiségnek“, ez volt a budai magyar színház, melylyel először hatolt be bátran a magyar szó a budai teljesen német polgárság közé. Volt természetesen német szinház is, a mostani Erzsébet-tér közepén, éktelen bódé, de nagyobb a nemzeti színháznál, melyben akkor opera és dráma egyesítve volt. A Rudasfürdőbe Pestről evezős ladikkal jártunk át, a Margitszigetre egyáltalán csak csónakon lehetett eljutni, az különben még valóságos vadon volt, mely legjobban illett a kolostorromokhoz; az artézi kutat akkor fúrták ki épen s az egyik nevezetessége lett az elhagyatott szigetnek. Az első lóvasút még csak nem rég járt az úgynevezett Szénatérről, vagyis a Nemzeti Múzeumtól Új-Pestre. Vízvezeték nem lévén, a Dunavizet puttonszerü tartókban házhoz hordták; a vizet szállító kocsisok azt kiabálták: „Tauvósz!“ ez annyit jelentett, hogy „Donauwasser“, mert mást, mint német szót még akkor kocsistól, hordártól, házmestertől, hallani alig lehetett. Szobor egész Budán és Pesten nem volt más, mint a Hentzi-emlék a Szent György-téren, egy szentkép a Rókus-kórház előtt, egy a barátok terén és egy köből faragott nőalak a ma már nem is létező „Halpiaczon“, a ki maga is halat látszott árulni, mint a körülötte letelepedett kofák. Még a József nádor szobrát is csak később állították föl.

A Halpiaczhoz közel, mindenféle rég eltünt

átjáró házakon keresztül jutottam el az iskolába lakásunkból, a mely a Molnár-utczában volt; nem szívesen emlékszem rá, mert nagyon sokat betegeskedtünk benne; a sok betegség, mely bennünket Pesten ért, volt főoka, hogy olyan hamar hátat is fordítottunk neki; én kanyaróm miatt hetekig ki voltam zárva az iskolából; mikor jobban lettem, ugyancsak hozzá kellett látnom, hogy egy jeles iskolatársam segítségével pótoljam a mulasztottakat. Üdülésem ideje alatt sokat kellett az alsó Dunasoron sétálnom, mely legközelebb volt lakásunkhoz. Akkor corso még nem létezett, a merre az ember sétált, a dunai halászbárkák lánczai és kötelei voltak kifeszítve, vigyázni kellett, hogy mialatt a Gellérthegy sziklainak szépségében gyönyörködünk, az orrunkra ne bukjunk.

Hogy visszavarázsoljak valamit a „Próbakö“ idejéből, mentorommal, Spitko Lajos bölcsészethallgatóval — a mostani tankerületi főigazgatóval — családi lapot indítottunk, „Szünórák“ czím alatt; legnagyobb részét én írtam, a heti krónikát is, a tollrajzokat is én készítettem belé, többnyire a főváros furcsaságainak fölhasználásával s a Fliegende Blätter félreismerhetetlen befolyása alatt, mert egy kis könyvtárban ebből a folyóiratból is mintegy ötven kötetet bocsátott rendelkezésünkre az, kitől a lakást béreltük. „Szünóráim“-ból egyébiránt valamit Mr. Parksnak is kellett szánnom, kitől növéremmel együtt angol leczkéket kaptunk s ki a sok lépcsőjárás

következtében lábát törvén, utóbb Mr. Nanglet küldte helyettesképen; Parks még a nyolczvanas években is ismert és kedvelt angol nyelvmestere volt Budapestnek.

Pesten és Budán is tág rokoni s baráti kört találtak szüleim s ebben a körben én is találtam kortársakat és pajtásokat. Szomszédságunkban lakott Bernolák Károly táblai biró, Máriássy János sógora, családjával: én sokat jöttem össze már említett iskolatársaimon kívül a Cseley s Medveczky fiúkkal. Medveczky Árpád nyugalmazott százados hadbírónak, atyám unokatestvérének felesége német nő volt s egyik leánya Schweizba ment férjhez; egész családja kiváló nyelvismeretekkel birván, háza úgyszólván találkozási helye volt a külföldieknek, különösen a konzulátus tagjainak. Szellemes, ritka müveltségü leánya, Anna, növéremnek volt jó barátnője; én leginkább velem egykorú Árpád fiával barátkoztam, egy nagy tehet-éggel s roppant szorgalommal, ambiczióval megáldott fiúval, ki még tanulókorában, talán épen a szellemi túleröltetés miatt halt meg.

Egyszer szüleim távollétében épen a tornáczon voltam, mikor egy magas, szikár, egyenes tartású, már öreges úr tudakozódott utánuk; alakja rögtön lebilincselte tekintetemet, mert valami hihetetlenül imponáló volt benne. Névjegyét átadván köszönt s elment; a világ egyet fordúlt velem, mikor a névjegyre rápillantottam, ez állott rajta: Görgei Arthur. Az előbb istenített, aztán

árulónak mondott forradalmi fővezért akkor láttam először; szüleim azután többször is összejöttek vele.

Atyámat a képviselősége is sokakkal összehozta; nyájas, megnyerő modorú ember lévén s mindig kész másoknak szívességet tenni, szerény politikai szerepe mellett is széles körökben kedvelték. Akkor még a képviselői collegialitás is több tartalommal birt, mint most; a társaság kevésbbé vegyes is volt, a parlamenti modor sem volt még annyira elvadúlva s a politikai carriere sem tette még fenhéjázókká nálunk az embereket; az a szokás, hogy egymást tegező emberek megadják egymásnak teljes titulusukat, még akkor nem volt föltalálva; a miniszterek is csak „tisztelt barátom“ voltak. Különben az igazi magyar természetnek az a tulajdonsága, hogy keveset ad a külsőségekre, címekre, épen kapóra jött bizonyos osztrák köröknek, melyek amúgy is szerették volna a magyar kabinetet csak olyan tartományi helytartótanács-félének tekinteni s ez ceremoniális kérdésekben eleinte összeütközéseket is okozott.

A képviselőktől erős munkát kivántak akkor; az 1867. év utolsó heteiben a Ház köznapokon 10-től 4-ig ülésezett; pedig akkor még sem rhetorikai, sem technikai obstructió nem létezett; igazi, komoly törvényalkotó munka volt, a melylyel az Ausztriával való gazdasági és pénzügyi kiegyezésre vonatkozó törvényjavaslatokat mind az év végéig letárgyalták.

A quota-kérdés fölötti vita alatt egyszer én is

meghallgathattam a képviselőház tanácskozását; Perczel Móriczot — a ki esernyővel a kezében ment föl a szószékre — Ghyczy Kálmánt és Ignáczot, Tisza Kálmánt, Kautz Gyulát és Ivánka Imrét hallottam beszélni; Tiszával mérgesen összezördült gróf Bethlen Farkas; egész kis vihar támadt, pedig hát mostanság nyájaskodásnak vennék az olyan kifejezéseket, a minőket akkor a vita hevében használtak. Egy későbbi ülésen már Deák Ferenczet is láthattam, bozontos szemöldökei alól kedélyesen villogott tekintete a szélsőbal felé; de bizony csak láttam, szavát nem hallhattam; szinte irigyelni tudtam nővéremet, a ki — nem járván iskolába — gyakrabban jutott el a t. Ház karzatára s egyszer az „öreg úr"-nak egy rövid felszólalása alatt is jelen volt. Lassankint mind megismertem a politikai notabilitások arczait, a miben nagy segítségemre volt az épen akkoriban — mint mondják, gróf Andrássy Gyula egy ötlete következtében — megindúlt Borsszem Jankó, melynek geniális rajzolója, Klič egész arczképcsarnokot hozott létre karikaturákból s különösen a Csiky Sándor és Patay István furcsaságai számára úgyszólván állandó rovatot nyitott; a Borsszem Jankó-ban Patay elválaszthatatlan volt a makrapipájától, Csiky pedig a csikóbőrös kulacstól, noha azt mondják, hogy az utóbbi éppenséggel nem volt nagy borivó.

1868 tavaszán főkép a honvédelem szervezésének kérdése foglalkoztatta az országgyülést; a

radicalisabb ellenzék ezt is izgatás tárgyává tette, belészólt Kossuth is és belészólt a pesti honvédgyülés, melynek nagybátyám, Máriássy János volt az elnöke; a honvédkérdés körüli vitákon kivül izgalomban tartotta a kedélyeket a Böszörményi perbefogása, a demokrata-gyülések kihágásai s a Miletics „Zasztavá"-ja körül csoportosúló nemzetiségi agitatió, a mi mind — természetesen — visszhangra talált a képviselőházban is.

Egyéb nagyobb eseményei voltak annak az évnek: a lipótvárosi templom kupolájának bedőlése 1868 január havában, Mihály szerb fejedelem meggyilkoltatása a Topcsideri parkban junius 10-én, a lengyelek pesti látogatása Smolka vezetése alatt a Galiczia felé épitendő vasút ügyében, melynél Sárosmegye is érdekelve volt és az Ebergényi Julia bünpöre, melyről mindenki beszélt. Junius derekán igen nevezetes vendége volt Pestnek; Napoleon Jeromos, a „Plon-Plon" vagy vörös herczeg jött el Magyarországba, a hol fölötte rokonszenves fogadtatásban részesült. Kevéssel megérkezése után láttam öt; az „Európá"-nak, a hol megszállott, erkélyére kilépett s ott fogadta — nyájasan mosolyogva — a közönség éljenzését; mesésen hasonlított akkor I. Napoleonhoz; szinte azt a benyomást tette, mintha a nagy császár alakja vizióképen tünt volna fel előttünk.

Még februárban eljött hosszabb tartózkodásra a királyi pár is, a mely Budavárában akarta küszöbön álló legujabb szaporodásának örven-

detes eseményét bevárni; de az esemény sokáig megvárakoztatta őket is s az egész országot. Április 21-én épen ébredőfélben voltam, mikor a Gellérthegyi erődágyui elkezdtek működni: lelkendezve számoltuk a durranásokat: 101 lesz-e vagy csak 21? Fiú-e vagy leány? Bizony a huszonegyedik után csönd állott be; de ennek is örültünk; van ismét egy királyleány, a ki magyar földön született. Volt fényes kivilágitás és zászlódísz másnap; az egész főváros a maga gyermekének tekintette a kis Mária Valériát.

Az iskolaév folyamában csak egyszer hagytam el szüleimmel a fővárost; a húsvéti ünnepekre kirándúltunk az Alberti-Irsa közelében fekvő Kávára, rokonainkhoz, Puky Mártonékhoz. Ott láttam először alföldi tájat, magyar falusi életet. A Puky Márton felesége testvére volt Kolosy Miklósnak, tehát unokatestvére atyámnak; pompás magyar asszony volt, csupa szívjóság és nyájasság s a mellett ritka tetterővel és gyakorlati érzékkel megáldva; neki és férjének, a jóizü falusi földesúrnak a vendégszeretet gyakorlásában fényes sikerrel segédkezett egy egész kis sereg szép leány — fiok nem volt, — a kik közt minden kor és minden ízlés megtalálhatta a neki tetszőt; s ha ki kellett bővíteni a társaságot — csak egy kertajtót kellett kinyitni, ott laktak Puky Györgyék, a testvércsalád, onnan is került ki vidám fiatalság. Pukyékkal egy faluban laktak Wargáék, kedves, egyszerü, magyaros, öreg házaspár; fiukkal Gyulával — a ki olyan szépen tudja a statisztikát

a költészettel összeegyeztetni — már akkor barátságot kötöttem.

Atyámnak volt rá gondja, hogy Pesten létem alatt megismerkedjem a nevezetesebb közgyüjteményekkel, melyek közül természetesen a képtár vonzott leginkább; szívesen eljártam az egyetemi könyvtárba is, mely akkor a ferenczrendiek földszintes kolostorépületében volt, a barátok terén; ott próbáltam olvasmánynyal tovább haladni azokon a nyomokon, melyeket a Kalmár Endre történelmi előadásai jelöltek meg előttem. Egyszer nagyon belémélyedvén a könyvembe, nem vettem észre, hogy már minden olvasó elszéledt; egy barátságos, gömbölyü fejü, sörte hajú öreg úr jött hozzám s figyelmeztetett, hogy már régen — kiharangoztak. Toldy Ferencz volt, a könyvtár akkori igazgatója.

Toldyt különben más alkalommal is láthattam; végighallgattam az Akadémia nagygyülését, szép palotájának már ismert dísztermében. Az emelvényen az elnöki széket báró Eötvös József foglalta el, a kinek ajkáról minden szót azzal az áhitatos csodálattal lestem, a melyet a „Karthausi“, a „Búcsú“, a „Végrendelet“ írója keltett bennem maga iránt. Elnöki beszédje biztos kézzel jelölte meg az Akadémia hivatását a visszanyert nemzeti élet s a kifejlett nemzeti irodalom által teremtett új helyzettel szemben. Utána Arany János, a „titoknok“, (akkor még ez a szó is megjárta) kelt föl szólásra; jelentése megemlékezett arról a szép virágos szönyegről is, melyet

a magyar hölgyek, gondolom a koronázás alkalmából hímeztek s azután az Akadémia termét ékesítették föl vele, „hogy a tudomány emberei, egyszer legalább egy évben, virágokon tapossanak“. Végül — szokás szerint — áttért az év halottaira; még most is fülemben csengnek a szavak, melyekkel ennek az annyira megszokott befejező motivumnak ihletet tudott a költő adni: „Az élő — úgymond — ha egykorig könynyel áztatta, majd mívelés alá veszi a rögöt, mely kedves, vagy tisztelt hamvakat fedez; a megszakadt nyomokon új munkásság pezsdül, és — az Akadémia halhatatlan!“

Arany János után Toldy Ferencz tartott emlékbeszédet Czuczor Gergely fölött, azután Horváth Mihály ült a fölolvasó asztalhoz, a ki csak nem rég tért haza a számüzetésből, s kinek kopasz homlokán az átélt és leírt 1848—49-iki küzdelmek dicsfénye látszott derengni. „A vármegyék szerepéről nemzetünk életében“ értekezett; sikerült közelébe jutnom s úgy éreztem, mintha szemem néha fölfogta volna meleg, beszélő tekintetének fölragyogó sugarát.

Egyszer az Akadémia heti ülésére is elmentem; valami mathematikai dolgot magyaráztak a táblán, tehát a III. osztály ülése lehetett, de Eötvös maga elnökölt, mert akkor még az osztályülésekben is első sorban az elnököt illette meg ez a jog.

Nagy nap volt rám nézve az, melyen atyám, — valami megköszönni valónk lévén, — báró

Eötvös Józsefhez audiencziára vitt el. Abban a budavári, úri-utczai épületben fogadott, melyben magam is működtem később; szívdobogva léptem be s azt hiszem inkább apám mondta el a köszönetet, mint én. De zavarom hamar elmult, mikor a költő-miniszter, a kinek karcsú, alacsony termetét fekete attila födte, bevont egy ablakmélyedésbe, vállaimra tette a kezeit s szemüvegén át annyi jóságot és annyi ábrándot sugárzó lelkes szemeivel rámnézett; barátságosan kikérdezett tanulmányaim felöl, aztán buzdított, hogy csak tornázzak sokat, mert kicsit „pápista-színben“ vagyok s azzal nyájasan elbocsátott.

A főváros szellemi élvezeteiből a mennyire a közbejött betegségek s iskolai elfoglaltságom megengedték, kivehettem részemet. Emlékszem egy, a Vigadó nagytermében lezajlott, rendkívül népes hangversenyre, melyben a három Strauss testvér: János, Ede és József, kik akkor hírök delelöpontján állottak, váltakozva léptek föl a karnagyi pálczával, mindegyik a maga szerzeményét adatván elő a zenekarral. János, a legidösebb, óriási tapsokat aratott az akkor még új Donauwalzerrel; Edének, a bécsiek későbbi kedvenczének föllépését és szerzeményeit tüzről pattant elevenség jellemezte. Valódi ellentéte volt József, a legifjabb; már alakja is egy érdekes, de szenvedő ábrándozót mutatott, kinél még tánczzenéjében is a fájdalmas elem uralkodik; egykét évvel később meg is halt szegény.

A budai népszínházban akkor az „Ördög

pilulái"-nak bohóságain mulatott a közönség nap-nap mellett. Én természetesen legszívesebben a Nemzeti Színházba jártam s most már kielégíthettem az operák utáni vágyamat; legjobban vonzottak a régiek, de az újakat is majdnem mind meghallgattuk. A Meyerbeer „Afrikai nő"-je akkor még majdnem újdonság volt, s kiállítása, különösen a mozgó hajó nagy szenzációja volt Pestnek. Akkor a mi operánk főszereplői Ellinger és Pauli, Simon és Kőszeghy, Kocsis Irma, Kendelényi Fanny és a korán elhunyt, nagytehetségü Human Olga voltak; de valódi kedvencze a közönségnek csakhamar Pauliné lett, ki a Fekete Domino-ban aratta legnagyobb diadalait. Akkor tünt föl a Nemzeti Színház repertoirején — rövid időre — a „Don Carlos" czímü opera, Verdinek talán leggyöngébb müve, mely inkább csak díszleteivel vonzotta egy ideig az akkor még kevésbbé elkényeztetett közönséget. Még rövidebb életü volt az Adelburg „Zrinyi" czímü dalmüve, melyet még hazafias tárgya sem juttathatott Pesten sikerhez. Egészen más jelentőségü újdonság volt a Wagner Lohengrinje, bár osztatlan tetszést az sem aratott; sok szó- és tollvita folyt körülötte, akkor ebben látták a „jövő zenéjét", most már a legmodernebb Wagnerismus antiquáltnak tekinti a mester e müvét. Mint vendég zajos tapsokat aratott nemzeti színpadunkon 1868 tavaszán az ezüsthangú és aranyhajú Murska Ilma, főkép a Rigoletto Gildájának szerepében.

De bár drámát kevesebbet hallottam, mint operát, legmélyebb, legmaradandóbb színházi benyomásaimat mégis egy pár drámai előadásnak köszönhettem. Columbusa lettem önönmagamnak s fölfedeztem egy rám nézve új világrészt, melynek neve: Shakspere. Csak három darabját láthattam színpadon: Macbethet, Hamletet és a Szentivánéji álmot, — még hozzá meglehetősen közepes előadásban — de ez a három, kulcs volt a többihez is és a Kisfaludy-társaság által a Tomory Anasztáz jóvoltából rendezett magyar Shakspere-kiadás egyenként megjelenő köteteit senki sem sietett úgy megvenni, mint én; és nem csak megvettem, de nagy részét meg is tanultam könyv nélkül.

A Shakspere-darabok nemzeti színpadunkon akkor kiállítás és összjáték dolgában alantabb színvonalon állottak, mint most, a főszerepeknek is talán csak némelyikére voltak a színháznak jobb erői, mint a jelenben. Én Macbethet is, Hamletet is az ifjú Lendvay Mártontól láttam, a ki nehezen küzdött az atyai örökségképen rászállott nagy föladatokkal; Greguss is azt írta róla, hogy „sehogysem fogta föl Hamletet.“ Pompás Polónius volt Szigeti József, jeles Claudius Tóth József; Felekiné mint Ophelia játékának és megjelenésének egész varázsával hatott; a sírásót Szerdahelyi adta, Paulay pedig — a ki még akkor színészkedett, Laertest. A királynő szerepét Paulayné játszotta Hamletben, Lady Macbethet pedig Jókainé alakította meg nagy művészi erővel.

Hamletet akkor adták először Arany Jánosnak a világirodalomban páratlan fordításában; a közönség falrengető tapsokkal hívta a költőt; nagy későn aztán megjelent Paulay-Laertes, mint rendező, a kárpit előtt és jelentette, hogy a fordító nincs jelen.

Mint tanulónak a színházban — különösen ha egyedül mentem — legkedvesebb helyem a földszinti állóhely volt; akkor ugyanis a zártszékek mentén két oldalról körülbelül egy ölnyi szélességü korláttal elválasztott terület egészen a zenekarig szabadon volt hagyva az állóközönség számára, mely érkezésének sora szerint foglalt helyet. Én rendesen már színháznyitáskor ott voltam, hogy egészen elörejussak; így legjobban láttam s hallottam, a mi a színpadon történt s nem törödtem a zenekar dobjainak szomszédságával. Egy jó képü köpczös fiatal ember kezelte akkoriban az üstdobokat; ez Erkel Sándor volt, az opera későbbi jeles igazgatója.

A színház legkedvesebb mulatságom maradt akkor is, mikor már a tavasz beálltával a városerdő, a zugliget, a lóversenyek csalogattak a szabadba; a lóversenyeket akkor még a „Stáczióutcza“ végén, gondolom, a mostani „népliget“ helyén rendezték. Egyszer egy versenyről hazajövet szüleim nagy veszélyben forogtak; a kocsisor valami forgalmi akadály miatt hirtelen megállott s a mögöttünk menő bérkocsi rúdja keresztülfúrta a mi kocsink hátát; véletlen szerencse volt, hogy nem a szüleim hátát találta. A város-

erdőbe még akkor csak a Király-utczán át, a hirhedt „Blaue Katz“ mellett elmenve, a városligeti fasorok közt lehetett eljutni; a köröndön magas fü nött, az emberek körülötte kocsikáztak és sétáltak; a vendéglővel szemben egy széken ült rendesen Deák Ferencz és adomázott hívei társaságában. Ott hullámzott az elegáns világ, fölvonultak a divat és „chic“ férfi és nőnemü hangadói; a férfiak öltözéke furcsa átmeneti állapotot mutatott akkor, engedményeket tett a nemzetközi divatnak, de mégsem akarta egészen cserbenhagyni a magyarságot. Gróf Keglevich Bélát franczia öltözékében kétfelé választott hajával divatkép gyanánt rajzolta le a Borsszem Jankó; ez tehát még föltünt, köcsögkalapot sem mert még senki sem hordani. Legmegszokottabb volt a már nem magyar szabásu, de azért még magyaros gombbal, kis sujtással diszített zsákkabát, s hozzá szük nadrág és harmónikásan ránczolt csizma; ez az, a mit Arany „félmagyarság“-nak nevezett, neheztelve mondván, hogy most már csak „amúgy földszint protestálnak, hosszú csizmaszárral“, holott az ő fiatalkorában a honfinak keble volt magyar — t. i. az attila — s csak a lába német, vagyis a pantalon.

A városligeti fasor előtt az úgynevezett „Lövöldé“-ben volt egyike a legkedveltebb étkezőhelyeknek, a hol esténkint a Sárközi Ferkó bandája játszott, s mindjárt vele szemben az egyik circus, a Cinisellié. Mert azon a nyáron a pestieknek két circus közt volt választásuk; a másik, a Renzé,

azon a tájon állott, a hová most az Andrássy-szobor került. Megtelt rendesen mind a kettő; Renznek a bohóczai és kötéltánczosai voltak jobbak, s a berendezése fényesebb, de a Ciniselli-circusban a szép Ciniselli Emma, kiről egész legendák keringtek, mint vonzóerő, maga fölért egy egész circus-személyzettel.

Júliusra bezárták a Nemzeti Színházat s nagy átalakításokat végeztek rajta; akkor kapott belső kárpítozása kék színt, ezüst díszszel, a mi azóta már ismét helyet adott a vörösnek aranynyal. Anyám és nővérem már június elején elhagytak bennünket, azonban atyámnak a képviselőház ülései miatt és nekem az iskola okából ott kellett maradnunk egész júliuson át. Az uszoda, a circusok meg a szabadban vacsorálás segítettek elviselni a nyári meleget, a melyet rám nézve még fokozott a vizsgálatok hevítő ereje. 25-ikén letettem az utolsót is. A derék Kalmár Endre, miután megcenseált, azt mondta: „Láttam, hogy ön szeretettel tanúlta az ó-kor történetét; mondja meg nekem, hogy mind-azok közt a nagy férfiak közt, a kikkel meg-ismerkedtünk, kit tart legnemesebb, legnagyobb alaknak?“ Én tétovázás nélkül, lelkesülten feleltem: „Hannibalt!“ „No hát kövesse Hannibalt!“ volt a kedves tanár atyai válasza.

XI.

Szepes és Sáros földjén.

Az én hazám, a felvidék, tele van csodás szépségekkel, melyeket csak nem régóta kezd megismerni a világ. Nincs oly halhatatlan hirdetőjük, minőre az Alföld rónája talált költőjében, de mi, kik büvös hatásuk alatt nőttünk föl, még emlékökön is édesebben tudunk elmerengni, mint a föld bármely más bájainak szemléletén.

Nincs a felvidéknek lenge délibábja, de van bércze, melyben a legmerészebb álom képzeletei látszottak megkövesedni: van Tátrája! Valódi ura ez az egész felvidéknek. Ha messze tájékok hegyeiről széttekintesz, ott áll büszkén előtted; ha völgyön vezet utad, a völgynyílásban, a szemhatáron váratlanúl merül föl kékes koronája, — mindenütt jelen van, mint az istenség; ha föltünik, önkénytelenül felé fordúlsz, csak az ő tündöklő pompáját nézheted, a gomolygó felhők között is az ő alakját keresed, mint a napimádó a napét.

Nincs a felvidéknek tengere, de van végtelenre nyúló, hullámzó fenyveserdeje; elmerülsz benne, hogy uj életre ébredj, uj életre balzsamos legétől,

rejtett, titkos szépségei varázsától; sóhajtó fasudarai, zúgó patakja, csillámló harmata, madárdala, büszke szirtei, zuhatagai békóba verik minden érzékedet; úgy érzed: itt kezdődik az élet, itt élsz csak igazán!

A mióta a nagy világ is látogatni kezdi a mi felvidékünket, magasztalva egyes tájait, de még mindig nem méltatva minden kellemeit, a regényes Hernádvölgy egyike lett a legismertebb vidékeknek. Hisz erre visz az út a fővárosból a magyar Svájczba, a Tátravidékre. Elhagyva Krompach vasműveit, csakhamar szembeötlik Haraszt, a melyről annyiszor volt szó e lapokon, azután egy nagyobb helység következik, szép kastélysorral, mely mellett — szemben a gömöri érczhegység kifutványaival s közvetetlenül Igló előtt — a vonat elrobog. Fenn, egy szirten emelkedik a templom, mellette, félig romba dölve, áll a Máriássyak régi vára — harczban vénült meg, mint a család, melyet uralt, de hogy ez túlélte a letünt viharos kort, mutatják a templomon alul s felül, Csépán- és Márkusfalván végig emelkedő ujabb úri lakok s a félig rommá lett vár.

A hol a Hernád kanyarodik, egy valamennyinél nagyobb kastély homlokzata néz le reá; hajdan nem volt oly nyájas, mint most, mikor a vadszőlő fölkúszott már az emelet fölé s egészen békésre símitotta a kerek szöglettornyok marczona tekintetét; a löréseket is rég nem használták már; a középső torony, fürge szélkakasával ujabb keletü s nem olyan, mintha valamikor ellenségre lestek

volna belöle, s köröskörül rég eltünt a sáncz, imitt hosszú, egyenes, emeletes házak, amott kies kert zárják be az udvart; csak a nagy, vasból készült sárkányfejeken, melyeknek torka a magas párkány mögött meggyült esővizet löveli le, maradt meg a zimankós régi idök komor árnyéka.

Ehhez az urilakhoz engem kora ifjuságom derült és gyászos emlékei kötnek; ifjan meghalt növéremet itt láttam virúlva, boldogan, asszony létére még teljes gyermeki vígságában, — és aztán hervadtan, a ravatalon. Ha a kastély nagy, boltíves szobáinak ajtajában megjelent s az alkonyodó nap fénye karcsú alakjára hullott, míg mosolygó tekintete kis gyermekein nyugodott, olyan volt, mint egy szelíd örangyal, a ki a ház boldogsága fölött virraszt; az is volt — nemcsak úrnője, őrangyala is a háznak.

Most nem él többé; ott fenn nyugszik, a sziklás dombon, a templom melletti sírboltban; ez legmagasabb pontja a falunak, ott az imádkozó is legközelebb van azokhoz, a kik már elköltöztek.

Ha a vidékre est borul, fenn a sírbolton még ott játszik az utolsó alkonypír, mint egy vigasztaló reménysugár; de lenn, az élök lakai már árnyékba vesztek. A Hernád csöndesen zsongva siklik tovább, odaát a töltésen zakatolva, bömbölve, piros szemeit kimeresztve, fehér füstöt lehelve rohan a vonat; utasa, kinézve, talán csodálkozik, hogy a nagy kastély sok ablaka

közül csak egy-kettőből sugárzik ki fény . . . Annak, a ki ott lakott, már más fény világol . . .

Én arról az időről beszélek, mikor még ezen a helyen nem volt oly csöndes élet; a mikor Pestről, az iskolából hazatérve a nyári szünidőre, ponnyfogatommal, első nagyobb kiránduláskép eljöttem növéremhez látogatóba Márkusfalvára, először látva öt férje oldalán, háza körében, új otthonában, még gyermekies kíváncsisággal ismerkedve meg a nagy ház minden zugával, fölfedező kutatásokat téve még a toronyszobák porlepett polczainak elfeledett régiségei között is.

Azután következett a kert; azzal hamar elkészültem, mert nem volt nagy; meglátszottak rajta az egykori feszes franczia ízlésü parkalakítás nyomai: a nagy fenyökörödön túl, lépcsös terasseon haladtam át, egyenes út vitt innen a rococo-pavillonhoz, a mely mint egy nagyobbszerü kastély félbenmaradt középső része a kert hátterében, a túlsó völgyre lenézve emelkedik, s a melyet — nem tudom mi okból — hagyományosan Dardanelláknak neveztek el. Állítólag Máriássy Farkas építette, ki általán nagy épitőkedvéről volt ismeretes s a ki mind a hat fiának külön-külön úrilakot akart hagyni; ő képeztette ki rococo-stilben a régi nagy tornyos kastélyt, mely valószínüleg ekkor kapta középső, csúcsos tornyát és marquise-szerü bejáróját; ő alakította a franczia kertet, emeltterekkel, vízmedenczével és ugrókúttal, a miből most már vajmi kevés maradt. Dénes fia szá-

mára, a ki Draskóczy leányt vett el, annak a kornak a pompázó stiljében akart egy ujdonatúj, valamennyinél szebb kastélyt emelni; középrésze még életében elkészült, homlokzatára odaillesztették a Máriássy és Draskóczy czímert s ritka szép bolthajtásu dísztermének mennyezetére a régóta özvegyen élő öreg úr magát is odafestette mint Neptunt, oldalán szeretőjével, egy szökehaju czigányleánynyal. Akkor Máriássy Farkas 84 éves volt, de a czigányleányokon kívül még paripáit is szerette; egyszer föllovagolt a szemben fekvő dombokra, hogy onnan szétteklntsen alkotásain; hazamenet elragadta a lova s az aggastyánt szétzúzott koponyával, holtan hozták haza.

A „Dardanellák"-ról nevezett kastély, alkotójának e hirtelen halála következtében befejezetlen maradt; azonban valószínü, hogy az épités tovább haladt, mint a mennyit a mostani romok mutatnak, s hogy a két oldal felöli szárnyat lerombolták idővel, mert a nyitva álló kürtők kormos színe arról látszott tanuskodni, hogy az épület már lakóhelyül szolgált. A köomladék maradványaiból fü és bokor burjánzott föl s a megmaradt középrész meztelen oldalfalai komoran néztek le az egykori pompa elpusztult helyére. Csak a kert felé nézö déli homlokzat mutatta még meglehetös épségben a rococo-stil sajátságos szépségü czikornyáit s festöi háttérül szolgált az emelttér körüli fasoroknak. A földszint hármas ajtaja elötti széles, nyilt lépcsözet

erősen romlásnak indúlt már, a nagy koczkakövek helyenként szétváltak, sarkaik közül fü és vadvirág kúszott elő, néha egy sütkérező gyík menekült közéjük.

Fenn a díszterem az emelet egész megmaradt részét elfoglalta; abban az időben csak kívülről volt egy rozzant hágcsó hozzátámasztva a házhoz s ez volt oka, hogy kevesen látogatták a termet s hogy én annál jobban kedveltem meg. Valóban méltó volt a megnézésre. Küszöbéről — a nyaktörő lépcső tetején — gyönyörü kilátás nyílt a Tátrára; egész hosszában sorakozott innen nézve a hegyláncz s képe, kivált nyári estéken, mikor a bérczek bíborszinben ragyogtak, feledhetetlenül szép volt. A déli oldal óriási ablakaiból az egész kertet áttekinthettem; szemben, a túloldalon ugyanolyan ablakai voltak a teremnek, de ezeknek a redőnyeit beszegezték, csak egy-kettő volt megmozdítható, ezekbe olykor haragosan kapott belé a szél, zörgetve csapdosta föl s le és sivítva hatolt be az elhagyott lakba.

A teremben nem volt semmi bútor, semmi maradványa a berendezésnek, csak a nagy kőlapokat, melyeken hajdan a kályhák vagy kandallók nyugodtak, hagyták meg helyökön. Az egész mennyezetet s az oldalfalak nagy részét is, a rococo-kor jellegzetes frescói borították, mythologiai alakokat ábrázolók; nem voltak remekművek ezek a festmények, de regényesekké váltak környezetökben, mint egyedüli s szintén holt lakói az elpusztult kéjlaknak,

mely egykor fény és élvezet színteréül szolgálhatott s most üresen, némán és romladozva áll helyén, csak a susogó vagy sivító széltől látogatva, mint rég elmúlt idők ujra fölhangzó románcza, mint egy lant, melynek húrjai elszakadoztak, melynek dalnokát rég a sír födi.

Első és abban az időben gyakori későbbi látogatásaimkor Márkusfalván sokszor kerestem föl ezt a helyet szép nyári napokon, gyönyörködve a Tátra látványában, vagy olyankor, mikor az év őszre hajlott már, a levelek sárgultak és lehulladoztak, a vidéket zivatarok látogatták s az eget gyönge felhőréteg borítá fátyol gyanánt; föl- s lejártam az elhagyott teremben, melyben lépteim rezegve visszhangoztak, tekintetem végigfutott a fölöttem lebegő istenek képein s azután álmodozó hangulatban ültem le a kandalló nagy, üres kövére, fejemet tenyeremre hajtottam és szabad szárnyra eresztettem képzeletemet.

Az ember hangulata néha oly élénken kivánja meg a zenét, hogy képzelete egész zenedarabokat képes elővarázsolni; ily hangulatban voltam én néha ott, abban a régi kerti kastélyban, s képzeletem játéka vajmi könnyü volt, mert álmodozásaim kiséretéül zenét is találtam: künn s az ablaknyílásokban a szél hallatta danáját.

Igen, a szél! — Ismeritek-e a szelet úgy, a hogy megérdemli? Bizonynyal nem. Apotheozisokat zengünk a tavasz bájairól, esküszünk a napra, a csillagos ég eszményképünk, a mennydörgésbenaz ég haragjának megszólalását véljük

hallani, istenítjük még a zephyreket is, melyek forró arczunkat gyöngéden legyezik, s fönn, a magas északon, Dánia fenyveseiben egy lángeszü ábrándozó támadt, a ki képnélküli képeskönyvében mesélt el egyetmást abból, a mit az „öreg hold“ évezredek óta látott a földön, de senki sem akad, a ki ellesné egyszer a szélnek is, a fáradhatatlan, bolondos, szeszélyes szélnek egy-egy dalát.

Nos, mikor ott ültem a sivár kerti csarnok padlózatán s jött az északi szél és zenélni kezdett a régi, rongált ablakok természetes aeolhárfáján, csodás mesét mondott el nekem egy elbüvölt királyfiról, a kinek csak hangja volt, de beszélni nem tudott: ez a királyfi belészeretett egy királyleányba, de nem tudta megvallani neki szerelmét, s ha szíve vágya zavaros panaszhangokba tört ki, a leány kinevette öt s gúnyolva utánozta kiáltását. Megvetett szerelme fölött kétségbeesve rohant el imádottjától, vadul szágúldoz azóta pusztákon és hegyszakadékokon, haragjában tova söpri a nyomorult teremtményt, mely útjába áll, földig hajlítja a kevélyen emelkedő fák sudarait és hasztalanul keres egy lényt, mely durva, félelmes panaszdalát megérteni tudná, egy szívet, mely fájdalmában osztozni akarna . . .

De én és a fölöttem lebegő istenek — a régi terem mennyezetének festett istenei — mi megértettük öt; hangja szívem mélyébe hatolt és bübájos álomba ringatta érzékeimet. Az alkony

leszállott s vele lassankint élet vonult be az elhagyott házba: a falak képei, a régi, félig elpusztult festmények megelevenedtek körülöttem; az öreg Neptun lassan emelte föl nehéz tricepsét és haragosan sujtott le vele a kagylószekere előtt régóta veszteglő delphinekre; vadul ugrottak föl a csodalények s rohanni indultak, a hullámok széjjelcsaptak s büszkén emelkedett föl Amphitrite királyi férje oldalán.

Most vad hajsza indult meg a mennyezeten köröskörül. A frescók valamennyi istenei és félistenei csatlakoztak a menethez; némelyikök a letöredezett vakolással együtt elvesztette valamelyik tagját, ezek nehézkesen vánszorogtak a többi nyomában; amott egy kis Ámor ugrándozott, felajzott nyílával megsebezhető szívet keresve.

És mindehhez csöndes dalt dúdolt és búgott a szél s dalába belécsendült a künn, a kertben ujra megindult régi ugrókút csobogása...

Végre az oldalfalak alakjai is életre keltek. Ide szerencseistennök voltak festve, bőségszaruik, melyek eddig mindig ugyanazokat a kincseket mutatták, most változatosabb tartalmat kaptak: bübájos dolgok bukkantak belőlük elő, melyeket rég ismerni véltem s még sem tudtam volna megnevezni; végül tarka csodavirágokat hullattak, oly bőven, oly mesés pompában — s e virágok mindegyike édes, lágy zenét hallatott...

Egyszerre kocsizörej és lódobogás hallatszott alulról... Egy pillanat alatt mintegy megmere-

vedve állottak meg útjokban az istenalakok, minden élettelen festménynyé változott megint még a szél is elcsöndesült egy perczre.

A képzelet erejétől csodálatosan megélesült szemem a padlózaton és falon áthatolt a kertbe, hol a kastély emelt tere elé ünnepi menet érkezett. Üveges kocsik, magasra fölnyúló rugókkal, előttük büszkén ugrándozó lovak, fejökön tolldísszel; hátul s elől czifra öltözetü szolgák ültek, vállaikról lengő, sujtásos szalagokkal; majd udvari aslovagok léptek elő s fogadták a kocsikból lábujjhegyen kiszökdelő hölgyeket; amazok hosszú parókát viseltek, melynek fürtjei gazdagon omlottak bársony- és selyem-öltözékökre; ruhájuk szárnyai hátul mereven nyúltak szét s minden bóknál és fordulatnál pávafark módjára forogtak. Egyik kocsi a másikat követte; a hölgyek, hajporozott, magas bóbitáikkal mind kiszállottak, segítő lovagjaikat hol egy kézszorítással, hol egy szerelmes pillantással üdvözölve. És a nyájas hölgyek vidáman kaczagtak, az ugrókút vize vidáman csobogott — s ez a két hang oly szépen összevágott.

A nélkül, hogy az ajtó kinyílt volna, a terembe gyült a fényes társaság; engem — mint látszott, észre sem vettek, mindjárt tánczra sorakoztak s kezdetét vette a gavotte.

Nekem oly ismerősöknek látszottak ezek az arczok, ezek a kedves, bájos alakok, mintha egyiket vagy másikat láttam volna már ott lenn, a kastély földszinti nagy termeinek és torony-

szobáinak elhalványult, régi pastellképein. De ezekben itt igazi élet volt, boldog ifjuság és önfeledt öröm, s mégis annyi méltósággal, olyan öntudatos, szinte komoly nyugalommal lejtették a tánczot, melynek zenéje néha mintha fájdalmasan fölsírt volna . . . Boszuságomra egy öreg, hajporos parókáju gavallér, kinek egyik kezében burnótszelencze volt, míg a másik halálfejes elefántcsont-botra támaszkodott, mindig ülőhelyem elé állott, hogy elfödje elölem a legszebb tánczoló párt. Most azonban mégis közelembe kerültek. A tánczнak vége szakadt s búcsúzásul a hölgy egy piros rózsát nyujtott tánczosa felé; ez elkésve kapott utána, a rózsa lehullott — épen elémbe s én mindkét kezemmel megragadni igyekeztem . . . Ekkor hirtelen szélroham csapott be a terembe, letörve az ablakredönyből néhány darabot, mely zörögve hullott a földre; üvöltve nyomult be az uj résen a vihar s vastag porfelleg szállott föl a padlóról . . .

Mikorra a porfelleg elszállott, a rococo-társaság is eltünt már, a szél halkabban dúdolt, az egészen elsötétedett teremben csönd uralkodott, s én az elkapott piros rózsa helyett száraz levelet tartottam kezembe szorítva, — bizonyosan a szél hozta be, az ablakon át.

Még mindig nem tudtam, álmodtam, vagy mindezt láttam-e? Gyorsan emelkedtem föl s óvatosan másztam le a magas hágcsón. Mikor a nagy fasorba befordúltam, fenn, a fenyők

között az esti szél suttogott s a távolban egy csalogány dala zendült meg . . .

Ilyen és hasonló játékaira a képzeletnek volt módom bőven, ha magamra hagytak a márkusfalvai kert rococo-pavillonjában és csöndes fasorai között. De nem voltam sokat egyedül; növéremmel is sok csevegni valónk volt, másik testvérem, szüleim is odajöttek néha az ünnepekre, — az első kis unoka karácsonyfájához, a ki fiú volt és az egész atyafiság kényeztetett kedvencze. Sógorommal gyakran kilovagoltunk, vagy kikocsiztunk, egyszer elvitt batizfalvai birtokára, a mely közvetetlenül a Tátra alatt feküdt; ilyen közel még sohasem jutottam a hegyóriásokhoz! némelyik ismert csúcs egészen más formát mutatott innen, kivált ha benn voltunk a kárpáti rengeteg közepében, a Vadasnak nevezett nagy vadászlakban, a mely fölött most a felső-hágii telep keletkezett.

Ezeket a látogatásaimat pedig az tette lehetővé, hogy a hetedik gymnasiumi osztályt megint Löcsén végeztem, a hová annál könnyebb szívvel mehettem, mert ott legkedvesebb néném-nek és keresztanyámnak, Máriássy Jánosnénak a házába kerültem; az alkotmányos élet ugyanis az ő férjét másodszor is kizavarta haraszti falusi magányából, a megye főpénztárnokává választotta meg s e minőségében az úgynevezett „kis megyeházban“ lakott, a tulajdonképeni megyeház szomszédságában, a főpiaczon, úgy hogy ablakomból áttekinthettem a sétateret, a

casinoépületet, háttérben a szép Szent Jakab-templommal, a nagy vendéglőt és a régi, csipkeoromzatos Thurzó-házat, szóval Lőcsének majdnem összes nevezetes épületeit. Szobám gyülőhelye volt azoknak a tanulótársaimnak, kikkel legjobban összebarátkoztam, s kiket azután az ünnepekre kivittem magammal Berzeviczére, vagy Márkusfalvára vagy Görgőre. Közülök kettő úgy tudom, hogy meghalt: a kedves Fráter Pali és a jószivü Strobl Ágoston, a Strobl mester testvérbátyja; Bornemisza Lajos, ki egy osztálylyal lejebb, de szintén Lőcsén iskolázott, most is szomszédom; Kail Géza szepességi fiú volt; a szathmári Félegyházy Ágostonnal, mint a tőzsde titkárával jöttem össze később néhányszor Budapesten, vele sokáig leveleztem is, mert a következő tanévre elhagyta Lőcsét.

Jó collegiális szellem volt a fiúk között, se vallás, se nemzetiség, se rangbeli vagy vagyoni különbség nem akadályozta a pajtásságot; az osztályban egyetlen zsidó tanuló volt még akkor, Lembergernek hívták, nagyon tehetséges, szorgalmas, szegénysorsu fiú; sokat tréfáltunk vele, de mindnyájan szerettük. Noha az alkotmányos kormány csodálatos rövidlátással még egyre küldte a panszláv hírü tanárokat Lőcsére, a sok tót fiú közt, kikkel együtt voltunk, semmi áskálódó magyargyülöletet nem tapasztaltunk. Az egyiknél föltünt, hogy szörnyen nekilelkesedve és könnybelábadt szemekkel játszotta hegedüjén mindig az „Én szegény tót legény"-t. Az olyan

fiúhoz, ki valami muzsikához értett, szívesen eljártunk a lakására is. Emlékszem, hogy egy Szmetana nevü iskolatársunk énekquartetteket rendezett lakásán, melyekben Strobl is részt vett; padlásszobában lakott, nyaktörő lépcsőn lehetett csak följutni hozzá, de szívesen mentünk el, mikor tudtuk, hogy összeülnek. A kivilágított padlásszobából már az udvarra kihangzottak a szép, érzelemteljes német dalok; mert bizony magyarokat nem énekeltek, akkor Lőcse még csak kezdett magyarosodni, a tanárok nagy része is jobban tudott németül, mint magyarul. Aztán különösen zenei téren akkor még a magyar jelleg nagyon kevéssé érvényesült; egy pár iskolatársunk énekelt fellengős magyar szövegü dalokat, melyeknek semmi magyar rhytmusuk nem volt; általánosan ismeretes a „Képeddel alszom el“, mely abban az időben különösen kedvelt dal volt, s a melynek a dallama ép úgy beillenék német vagy olasz vagy akármilyen nótának. A régibb diákok még latin dalokat is tudtak: a „Familias patert,“ a „Gaudeamus igiturt“ s egyebeket; hiszen például a selmeczbányai és magyar-óvári akadémiákon a hatvanas éveken túl is még egészen német Burschszokások divatoztak.

A vármegye fölszólalása következtében elkergetett Čulen helyére igazgatóvá Landiger Antalt tették, egy szelídlelkü, higgadt gondolkozású paptanárt, ki azután később szepesi kanonok lett. A latin tanítását Gerevics Gusztáv vette

kezébe, a ki csupa szeretetből jól megnyaggatott; majdnem mindig általam fordíttatta az uj anyagot, a minek én egyébiránt örültem, mert kitünöen gyakorlatába jöttem a fordításnak s különösen a VIII. osztályban valósággal élveztem a latin classikusokat; eml kszem, hogy Cicero „De Senectuté"-ja úgy elragadott, hogy — hihetetlen, de igaz — szinte örültem az öregségemre! A görög nyelv tanárát legjobban gyülöltük, magáért is, meg a tantárgyáért, a melyben akkor — a hatodik osztályban kezdve, heti két órában — csakugyan alig lehetett valami eredményt elérni. Túlterhelés azonban igazán nem volt akkoriban; heti huszonöt óránk volt a kötelezö tárgyakból s a vasárnapon kívül a csütörtök is recreatió volt, és még sem tudtunk kevesebbet a mostani diákoknál.

Az új kormány mindenféle didaktikai experimentumokba fogott; örökké változtatták a tantervet; így eshetett csak meg, hogy én némely tantárgyat és némely autort átugrottam: mikor az alsóbb osztályokat jártam, akkor a felsöbbekben tanították, mikor meg a felsöbbe kerültem, akkor már az alsóban; így jártam a lithurgiával, a planimetriával és igy jártam Liviussal meg Tacitussal, a görögben egyáltalán nem jutottunk az Odysseához, be kellett érnünk a Xenophon Anabasisával és az Ilias egyes részeivel.

A löcsei életet nem csak az tette rám nézve kedélyessé, hogy Máriássyéknál lakhattam s hogy a Görgey fiúk is, Arisztid és Jordán — kik

egy osztálylyal feljebb jártak — ott voltak anyjukkal a szomszédságunkban, hanem még az is, hogy növéreim és szüleim minduntalan bejártak Löcsére; Márkusfalván és Berzeviczén ezt találkozó-pontnak tekintették, szüleim is most többszörös kötelékkel voltak Szepeshez csatolva, a főispáni, megyei bálokra szívesen vitték el hajadon növéremet s természetesen annak is örültek, ha engem megláthattak.

1869 tavaszán a körülmények úgy alakultak, hogy nekem a jó Máriássyéktól búcsút kellett vennem s át kellett mennem lakni unokatestvéreimhez s gyermekkori játszótársaimhoz a Görgeyekhez, a hol ép oly kedélyes otthont találtam.

Ezt a változást pedig az idézte elő, hogy új alkotmányosságunk egyik legemlékezetesebb vívmányaképen fölállították a honvédséget és Máriássy János bátyámnak le kellett tennie a főpénztárnoki tollat és föl kellett kötnie — a kardot. Mindkét nagybátyámnak, a kik 48-iki ezredesek voltak, fontos szerep jutott a honvédség szervezésénél; mindkettőt már az év elején fölrendelték Budára, Dobay József, ki több hadászati munkát is írt, huzamosabb ideig a honvédelmi minisztériumban is működött s gondolom, nagy része volt az első szabályzatok kidolgozásában is; ő Pozsonyban lett mindjárt az első szervezéskor honvédkerületi parancsnok, Máriássy pedig Kassán. Emlékszem, mikor először láttuk őket fényes ezredesi egyenruhájokban, — mert a sorhadra való tekintettel, nem lehetett

öket mindjárt tábornokokká megtenni, habár hatáskörük szerint ez a rang járt volna nekik, — s mikor aztán képeik megjelentek a Vasárnapi Ujságban; ez az egész országnak a honvédség fölállítását üdvözlő öröme közepett nekünk saját, külön családi örömünk és büszkeségünk is volt!

Az öröm nagy volt és nagy volt a lelkesedés is, melylyel a fiatalság a honvédség toborzó zászlója alá sietett; kivált az olyan, kerületében ismert és népszerü parancsnoknak, mint Máriássynak, kinek tiszteletére Löcsén a különben inkább hideg és számító szepesiek fényes és lelkes bankettet rendeztek, a hívását szívesen követték az értelmiség legjobbjai. Nemcsak olyanok lettek tisztekké, a kik régebben katonáskodtak, mint gróf Csáky Kálmán, báró Mengerssen Ágoston és Bydeskuty Sándor, hanem fiatal gavallérok, kikről föltételezni lehetett, hogy „jól fognak festeni“ mint honvédtisztek, egy szép napon kardcsörtetve jelentek meg. Az első csapat kiképzését a központban végezték el, abból aztán rajokat bocsátottak az egyes állomáshelyekre s így ment a kiképzés tovább; Löcsén a félváros kiment az első érkező honvédszakasz elé, délczeg legények voltak, csinosan is voltak öltözve, mindjárt tejben-vajban fürösztötték öket. Az első honvédgyakorlatok mindenütt ünnepélylyé alakultak a közönség rokonszenves érdeklődése miatt s miután a budai zászlóalj magától a királynétól kapott zászlót, csakhamar ország-

szerte megindultak a lelkes és zajos zászlóavatások.

Látszólag minden szépen és jól ment, de azért a honvédség tagadhatatlanul gyors megalakulása és fejlődése érdekében az első szervezőknek nem csekély nehézségeket és kellemetlenségeket kellett leküzdeniök. A kínálkozó elemek nem mindig voltak alkalmasak is és megbízhatók, s úgyszólván mindent semmiből kellett teremteni; az elhelyezés kérdését is nehéz volt máról-holnapra nyélbeütni; e mellett az ellenzéki sajtó a gúny és rosszakarat minden fegyverét mozgásba hozta a fiatal intézménynyel szemben s a másik oldalon, a közös hadsereg részéről is mutatkozott legalább helyenként hajlam a honvédség egyenrangúságát s komoly katonai mivoltát kétségbevonni s elismerését külsőségekben megtagadni, a mi az első parancsnokok részéről nem ritkán ugyancsak határozott és erélyes föllépést igényelt.

Még a véderőre vonatkozó törvények nem is mentek át az életbe s az országgyülés már egész sorát a többi közjogi és szervezési kérdéseknek oldotta meg; egymásután következtek a törvénykezési rendtartás, Erdély uniója Magyarországgal, a nemzetiségi, népoktatási és vallásügyi törvény, a kiegyezés Horvátországgal; s e mellett még az országgyülés elintézte a költségvetést és a képviselőház megalkotta a maga szabályait, mindezt alig több, mint három hónap alatt, a mi természetesen csak egyetértő, megfeszített mun-

kásság mellett volt lehetséges, és úgy, hogy a képviselőház a legutolsó napok alatt már reggeltől estig ülésezett. Mindezek elvégzése után a király 1868 deczemberében ünnepélyes trónbeszéddel bezárta a méltán „alkotmányozó"-nak nevezhető országgyülést s atyám is hazajött, hogy nyugodtan számoljon be valóban lelkiismeretes képviselői munkálkodásáról és magát a választók ujabb ítéletének vesse alá.

Az 1869 márcziusában lezajlott választások eléggé heves küzdelemmel jártak; hogy az egyesült baloldal senkit sem kimélt, azt legjobban az a tény mutatja, hogy Deák Ferencz ellen a belvárosban az öreg Ujházy Lászlót, a mi hajdani sárosi főispánunkat, a texasi önkénytes számüzöttet léptették föl, a kit kevéssel később bekövetkezett halála előtt már igazán megkiméllhettek volna ettől a kétes megtiszteltetéstől. Deák Ferenczet természetesen ő sem buktathatta meg, s a Deák-párt minden izgatás ellenére nagy többséget kapott az új Házban, de a coripheusok közül az általános választások alkalmával kibuktak Lónyay, Csengery, Somsich, Trefort és Zichy Antal. Atyám ezúttal még fényesebben lett megválasztva, mint 65-ben; egy roskoványi telkesgazda próbálkozott meg a föllépéssel ellene, de alig tudott néhány szavazatot összehozni.

Lőcsén gróf Csáky Tivadar — a hotkóczi bál egykori házigazdája s később a Klapka-féle betörés egyik intézője — és Andaházy László voltak a jelöltek. A Csáky programmbeszédjén jelen voltam;

a nagyvendéglő termében mondta el, egy asztalra állva, állig begombolt fekete attilába öltözve, melyből magas inggallér, ugynevezett „Vatermörder“ meredezett elő. A beszéd tagadhatatlanul eredeti fölfogásról tanuskodott s a helyhez és alkalomhoz volt mérve; azt bizonygatta benne főkép, hogy boldogulásunk főfeltétele az: legyen minél több magyar anya, a ki minél több magyar gyermeket szül. Ellenfele Andaházy — a ki később, a kilenczvenes években maga is bekerült a képviselőházba, — bár felvidéki nemes család szülöttje volt, hogy hogy nem, mint a polgárság jelöltje szerepelt; szóval a két év előtti jelszavak ismétlődtek, az eredmény is ugyanaz lett, csakhogy Csáky még nagyobb többséggel győzött, a mi nem akadályozta az ellenpártot abban, hogy a késő éjjelig elhúzódott választás befejeztével fáklyásmenettel tisztelje meg bukott jelöltét, miközben a még jobbára német ajkú löcsei polgárok azt kiáltozták: „Wir sind gefallen, aber wir haben gesiegt!“

A képviselőválasztásokon kivül 1869 tavaszra még más választást is hozott Sárosmegyének: Szinyei Felix első alispán régi és változhatatlan elhatározásához képest visszavonult a magánéletbe; „igen vágyódom már — írta atyámnak — a gyümölcsösömbe, a hol nem kell a baloldallal oly kemény harczokat kiállani, de a hol fürész, kés, ásó és kapa segélyével dominálhatom az oppositiót!“ Pedig hogy a „baloldal“ is tisztelte és szerette személyét, azt nemcsak a

meleg búcsúztatás bizonyította, hanem még inkább a közöröm, melyek kevéssel később megtörtént kitüntetése keltett, mikor az új első alispán, Péchy Lucián vezetése alatt a megye színe-java kiment a jernyei földesurat, mint a Szent István-rend lovagját üdvözölni, mintegy előre jelezve, hogy a ki visszavonult az alispánságtól az nemsokára főispánként fog a megyeházába ujra bevonulni.

Egy másik változást Semsey Pálnak, az egykori főjegyzőnek s csak nem rég a kis-szebeni kerületben megválasztott képviselőnek táblai bíróvá történt kinevezése idézett elő; az új képviselőválasztás Kis-Szebenben beléesvén a vakáczió idejébe, arra atyámmal én is elmentem s jelen voltam a rövid, egyhangú aktusnál; karcsú, szőke fiatal ember lépett a városház kis erkélyére s rövid pár szóban nagyon talpraesett beszédet mondott. Ez Hodossy Imre volt, a kit akkor választottak meg először képviselővé.

Abban a vakáczióban még egy más, nevezetes közpálya első lépésének lehettem tanuja; szeptemberben tartotta szülőhelye, Darócz templomában új miséjét unokatestvérem, Szmrecsányi Pál, jelenleg nagyváradi püspök. Az ünnepélyre eljött Egerből Máriássy Gábor püspök is, a család rokona. Sohasem fogom elfeledni azt a perczet, mikor a fiatal pap elvégzett miséje után átszellemült arczczal adta áldását az övéire s azok sorában elsőként a boldogság könnyeit hullató jó nagymamára . . .

Már akkor élénk tárgyalások folytak egy változás körül, mely csak 1870 tavaszán következett be, mikor tudniillik atyám elfogadta Sáros- és Szepesmegye királyi tanfelügyelőségét s e miatt lemondott a képviselőségről. A tekintetben, hogy atyám mire határozza el magát, a családban soká megoszlottak a vélemények, mert a kevésbbé beavatott körökben az addig nem létezett hivatal jelentőségére és hatáskörére nézve nagyon zavaros fogalmak uralkodtak. Végre győzött atyámnak a közügy tevékeny szolgálatára való elszántsága, egyesülve azzal a vágygyal, hogy budapesti magányos életével szakítson s hazajöhessen; mert az első szervezés szerint a tanfelügyelő saját otthonában is székelhetett, hatásköre úgyis a legtöbbnek több vármegyére terjedt ki; akkor még a király nevezte ki a tanfelügyelőket s hogy milyen súlyt helyeztek ezekre az állásokra, azt tanusítja az is, hogy nem kisebb emberek mint Zichy Antal, Szász Károly, Román Miron, Szelestey László, Réthi Lajos vállaltak tanfelügyelőséget.

Atyám bekövetkezendő kinevezésére való tekintettel már kevéssel a 69-iki választások után levélváltás tárgya volt közte és Eötvös között nem lehetne-e helyére a mi kerületünkben, Héthárson a saját megyéjében megbukott Trefortot választatni meg? A tervet mégis jobbnak látták elejteni, miután Trefortnak könnyü volt másutt szerezni kerületet, s később, mikor a kérdés tényleg előállott, Dessewffy Lajos lett a jelölt, a

ki sárosmegyei származású volt, testvére a későbbi csanádi püspöknek, egy időben Bécsben szolgált s akkoriban elnöki miniszteri tanácsos volt a magyar pénzügyminisztériumban, a mely állás 1875 előtt tudvalevőleg még nem volt összeférhetetlen a képviselőséggel. A pünkösdi ünnepek okából én épen Berzeviczén voltam, mikor atyám nagy ebédet adott házánál a képviselőjelölt tiszteletére, melyben a kerület főbbjei vettek részt s éltették zajosan Dessewffyt, ki már akkor ellenjelölt nélkül állott s pár nappal később egyhangúlag meg is választatott. Az ő kiséretében volt a pénzügyminisztérium egy fiatal tisztviselője, br. Pongrácz Emil, kevésbbé finánez, mint inkább poéta ember, ki aztán meg is küldte vendéglátóinak hálából költeményes kötetét s egy útleirást, a mely a suezi csatornának a megelőző télen végbement megnyitása alkalmából Andrássy kiséretében tett egyptomi útjának benyomásait tartalmazta.

Abban az időben én már nyolczadik osztálybeli tanuló voltam Lőcsén s miután Görgeyék is elköltöztek a városból, visszatértem Svábyékhoz, a hol lakótársaim báró Luzsénszky Zsiga és Bujánovics Béla voltak, kikkel nagyon különböző természeteink daczára mindvégig jól megegyeztünk.

Nagyon zord tél után különösen szép tavasz volt 1870-ben, az iskolán kívüli órákat majdnem mind a szabadban töltöttük, Lőcse szép környékén, elsétálva egyszer-másszor gyalog is a

közel fekvő Görgőre, kivált mikor tudtuk, hogy a Görgey fiúk is — kik a megelőző évben elvégezték a gymnasiumot, — otthon voltak. Nekem már gyermekkorom óta kedves volt a görgői ház, de szívesen ment oda mindenki, a fiúk tanulótársai és a szepességi társaság színe-java; néném, Görgeyné rendkivüli szívjóságával és vendégszeretetével úgy fenn tudta tartani a ház positióját, hogy azon népszerü és tekintélyes urának halála semmit sem változtatott. Hozzájárult ehhez a barátságos ház fekvése is: közvetetlenül az országút mellett, melytől az előkertet csak egy mély árok választotta el: azt átugrani volt sihederéveink legnagyobb virtusa. Ha künn ültünk a ház előtt, kiváncsian hallgattunk minden kocsirobajra s néztünk minden emelkedő porfelleg felé: vajjon ki jön látogatóba? mert, hogy úri ember elhajtasson a görgői ház előtt a nélkül, hogy beszólna, azt szinte kizártnak tekintettük. Onnan gyakran elszólitott a kuglijáték, a mely a háznak és vendégeinek kedvelt mulatsága volt. Én inkább csak a társaság kedveért vettem benne részt s a mikor tehettem, besompolyogtam a boldogult nagybátyám hüvös, nagy szobájába, a hol a redőnyök miatt félhomály uralkodott s ebben a félhomályban jobban hatottak a falakon függő családi arczképek és lágyabban hangzott a zenélő-óra, mely mindig a Varázsfátyol meg a Stradella egy dallamát játszotta. Ilyenkor a kicsiny, de válogatott könyvtárában is szabadon böngészhettem. Ott ismer-

kedtem meg a Lamartine Girondinjaival, a Mad. de Staël Corinnejával, a Rotteck világtörténelmével, a Byron és Freiligrath költeményeivel; látszott ezen a kis gyüjteményen, hogy Görgey Constantin bátyám finom érzésü amateur volt; kedvencz íróinak Tacitust és Byront mondták.

Egy másik kedvelt sétánk a búcsújáró Máriahegy erdeje volt; ott rendeztük majálisainkat is, a melyek miatt már előzetesen egész napokat töltöttünk fenn, elemózsinánkból és italunkból juttatva valamit az ott lakó vén csősznek is, a ki ilyenkor nagyon beszédes lett s órahosszant elmesélt nekem fiatalkori katonáskodásáról. Abban az időben kezdtem rajongni Napoleonért s olvasgatni az ő élettörténetét s ez a boldog vén obsitos látta öt! legalább azt állitotta s élénken festette le a lipcsei csata izgalmait. Hogy megbizonyosodjam igazmondásai felöl, egyszer a zsebemben odavittem Napoleonnak egy kis arczképét; rögtön ráismert s bizonygatta, hogy valóban úgy nézett ki, a mi aztán még érdekesebbé tette előttem elbeszéléseit.

A Napóleon története mellett legjobban vonzottak akkor: az „Ember tragédiája“, a Jókai elbeszélései és a „Szónokok könyve“ Cormenintöl; az utóbbitól föllelkesítve s e munka nyomán irtam is egy kis jellemzést a franczia forradalom szónokairól, melyet Dolinay kiadott a „Tanuló ifjuság lapjá“-ban. Az, hogy valami szellemi termékemet nyomtatva láthattam, még jobban fölébresztette bennem az irodalmi hajlamot, s

mert e hajlam néhány társamban is mutatkozott, csakhamar kész volt az önképző-kör terve; szabályokat írtunk, a legnépszerübb tanárt megválasztottuk elnökké s küldöttségileg Landiger igazgatóhoz fordúltunk, engedélyt kérve a megalakulásra. A director azonban nagyon hidegen fogadta a tervet s az általunk választott tanár mellőzésével két más tanárból alakított bizottságnak adta ki „tanulmányozás végett“ az ügyet, a kik azt ugyancsak alaposan tanulmányozhatták, mert a tanév végeig többé semmit sem hallottunk felőle.

Engem és társaimat mód nélkül felháborított ez az eljárás, s fiatal kedélyeink még meg sem nyugodhattak a mikor egy másik eset még rebellisebbekké tett bennünket az alsóbb és felsőbb tanügyi hatóságok iránt.

Abban a tanévben jött Lőcsére Gy. M. tanár a ki a VIII. osztályban a bölcsészetet tanította. Szép müveltségü ember volt s előadásai a többi tanárokéhoz hasonlítva sokkal irodalmibb színvonalon állottak; hogy inkább egyetemi kathedrára valók voltak, mint középiskolába, az, a mi szemünkben, a kik már abiturienseknek éreztük magunkat, érdem volt, nem hiba. Szorgalmasan jegyeztünk és rajongtunk a „modern“ uj emberért, a kit mindjárt tervezett önképzőkörünk élére is akartunk állítani. Azonban az uj embernek már a tanév elején nagy baja támadt. Gondolom, a honvédek tiszteletére rendezett banketten boros hangulatban összeszólalkozott

egy nagy testi erejéről és heves vérmérsékéről ismeretes tekintélyes megyei úrral, a ki előbb tettlegesen insultálta, azután kardpárbajban félholtra vágta.

Ez az esete Gy.-t előttünk természetesen csak még érdekesebb és regényesebb alakká tette, de neki — ki még csak helyettesként volt alkalmazva — állásába került. Még súlyos sebéből föl sem lábadt, mikor már elmozdították, nem a párbajt adva okúl, hanem egyebeket, mikben ő csak egynémely feljebbvalójának rosszakaratát és cselszövényét látta. Petitionálni akartunk érdekében a miniszterhez, be is nyujtottuk a kérvényt, melyben részvétemnek és méltatlankodásomnak minél ékesszólóbb kifejezést igyekeztem adni, atyámhoz is fordúltunk, ki akkor még képviselő volt, de bizony a szegény Gy.-n egy' amar segíteni nem lehetett. Néhány társammal mindennapos látogatója voltam a sebesült tanárnak, s hogy legalább valamiben szolgálatára legyünk, buzgón terjesztettük betegágyáról sajtó alá rendezett nagyon közepes novelláinak előfizetési felhívását. A nyolczvanas évek elején aztán mint fiatal képviselőt egyszer Budapesten fölkeresett Gy. M. Külseje kissé züllött alakot mutatott s beszédje ijesztően zavart volt; már akkor feldúlt családi életét siratta; pár nappal később a lapokban olvastam, hogy neje ellen, ki elhagyta őt, gyilkossági merényletet követett el.

A szinház iránti szeretetemnek Löcsén termé-

szetesen kevesebb élvezettel hódolhattam, mint Pesten; a tél első felében végtelenül gyarló német szintársulat boldogította a lőcseieket, később a Kétszery magyar társasága jött oda s próbálkozott főkép népies darabokkal és rémdrámákkal. Mi, a félbemaradt önképző-kör tagjai úgyszólván mindennaposak voltunk a színházban és sorban megismerkedtünk a színészekkel; én színdarabokat is kaptam olvasásra tőlük, melyek némelyikét leírtam s azután Berzeviczén a húsvéti ünnepek alatt előadtunk kettőt, mi végből az arczmaszkozás minden titkaiba beavattak a színészek.

Eközben azonban óriási lépésekkel közeledett az érettségi vizsgálat ideje s én szerencsére még idejekorán ébredtem annak tudatára, hogy most már a mindenféle iskolánkivüli szórakozásokkal föl kell hagyni és becsületesen hozzá kell fogni a tanuláshoz. A physika és mathematika végigismétlése czéljából kis clubot alakitottunk, melyben a legjobb mathematikus, Hinsenkamp barátom vezetése alatt végeztük el ezt a föladatot. Azután reggelenként 5-kor kelve s a szép lőcsei bástyasétányt egypárszor végigmérve, a reggel üde és ihletes óráiban készültem el a magyar irodalom- és világtörténetből. Óh szépek a kora ifjúság nyári reggelei! még a tanulás lekötött, egyhangu munkájába is valami páratlan édességet és életkedvet vegyítenek.

Augusztus elsején reggel, a régi jezsuita-kolostor egykori káptalan-termében, mely a húsvéti lelkigyakorlatok helyéül szolgált, az asketa kinézésü

cistercita Juhász Norbert főigazgató előtt letettem az érettségi vizsgálatot. Még aznap búcsút vettem a pályatársaktól és — szétmentünk.

És ezzel le is kell zárnom ezeket a lapokat. Más élet és más világ az, a mely egy tizenhetedik évét betöltött s a középiskolát elvégzett ifjú előtt föltárul, annak tapasztalatai, törekvései, vágyai a maguk mélyebb, nyersebb, nyugtalanabbul változó hangnemével nem illenek bele azoknak az emlékeknek talán egyhangu, de szelid, békés és tiszta melódiájába, a melynek ezt a könyvet szentelni akartam.

Két sírkő az, a mely az én emlékezetemben ezt a korszakot, gyermek- és serdülő-éveim korszakát lezárja: az egyik a Rózsi nővéremé, a másik a keresztanyámé és nagynénémé, Máriássy Szinyei Emmáé. Mindketten az 1871. év első hónapjaiban haltak meg, mindketten hosszas szenvedés után, az egyik Márkusfalván, a másik Aboson; ott is vannak eltemetve. Máriássyné koros asszony volt már, nővérem még nem volt húsz éves és már két gyermek anyja.

Azután következtek a többiek; majdnem minden év elvitt egyet-egyet azok közül, a kikre azokból az évekből szeretettel emlékezem. Most már igazán keveseket látok közülök az életben.

Hanem azok ketten — azok legjobban siettek; mintha nem akarták volna, hogy az a tiszta sugár, melyet alakjok serdülő éveim rögtelen, pázsitos útjára vetett, az élet ködösebb, zivatarosabb légkörében elhomályosuljon, mintha úgy

kivánták volna, hogy őket zsenge korom édes emlékei közé temessem s azokkal az emlékeimmel együtt szeressem.

Ezekkel az emlékekkel foglalkozva, azok világába elmerülve egynéhányszor meg akartam kisérteni, ifjan elhalt növérem alakját, lényét leírni; méltó volna rá valóban, hiszen a míg a kór hervasztani nem kezdte, ritka szépnek ismerte el mindenki s élénk szellemének és derült kedélyének szeretetreméltósága, mondhatni ellenállhatatlan volt. Egykori nevelőnk, mikor megöregedett, egy érzelemteljes levelében visszaemlékezve Berzeviczén töltött éveire, azt írta róla: „És ott volt Az, a kit mint valóságos angyalt a mennyország megirigyelt a földtől, boldogsága tetőpontjáról korán szólítván el őt a földi élet gyarlóságaiból a szellemek tökélyvilágába . . .“

És én érzem, hogy nem tudom őt leírni, hogy minden szó, melyet alakja festésére akarok fordítani, csak megbántása, megcsonkítása annak a képének, a mely lelkemben él. Az ő emléke is egyike azoknak, a melyek e lapok teleírása után is leiratlanok fognak maradni. Mert vannak emlékek, érzelmek, a melyeket nem lehet egy szívből a másikba átültetni; mélyen gyökereznek minden szálukkal szívünkben, benne nőttek föl, csak benne élnek és virulnak és vele fognak meghalni.

TARTALOM.

Oldal

BEVEZETÉSÜL 5
I. Az atyai ház 17
II. A forradalom emlékezete 32
III. „És Magyarország ujra csendes“ 62
IV. A mi kis világunk 79
V. Ébredés 113
VI. Ezernyolczszázhatvanegy 137
VII. Darócz 177
VIII. A „Próbakő“ 193
IX. Első iskolai évek 226
X. Pesten 265
XI. Szepes és Sáros földjén 285

REYALES
SALAMON